

URBÁNKOVA
BIBLIOTÉKA PAEDAGOGICKÁ.

SBÍRKA SPISŮ

PRO

UČITELE, PĚSTOUNY, RODIČE

A PRO VZDĚLAVATELE LIDU VŮBEC

VYDÁVANÁ

POMOCÍ OSVĚDČENÝCH NAŠICH PAEDAGOGŮV.

SVAZEK LXXIX.

RŮZNÉ LISTY.

NAPSAL

KAREL STEINICH.

V PRAZE 1881.

NAKLADATEL FR. A. URBÁNEK, KNIHKUPEC

pro literaturu paedagogickou a pomocky učebná.

Hlavní administrační a expediční časopis „POSLA Z BUDČE“ a „PAEDAGOGIA.“

RŮZNÉ LISTY

JAKOŽTO

DRUHÁ ČÁST „VÝKLADU ČÍTANKY“.

NAPSAL

KAREL STEINICH.

V PRAZE 1881.

NAKЛАДАТЕЛ F.R. A. URBАНЕК, КНИГУПЕЦ

pro literaturu pedagogickou a poměrky učebné.

Hlavní administrace a expedice časopisů „POSLA Z BUDĚ“ a „PAEDAGOGIA.“

PŘEDMLUVA.

Dvě léta jsou tomu, co vydal jsem své „Čtení a psaní“ podruhé a nadepsal je „Výklad první čítanky, část I.“

Měl jsem v úmyslu vydati druhou část, jednající o čtení použitém čítanky této.

Mezi tím uzavřela „Matice Komenského“, že vydá pomocné knihy pro učitele, a to pro každou třídu zvláště. Do sboru, jenž o to péči má, byl jsem také povolán a vedle pp. Frumara a Kliky za třetího redaktora zvolen.

Nemohu vydati slibenou část druhou, ač něco rukopisu již připraveno bylo. Ješ mi jako redaktoru prohlížeti práce jiných, a snadno by se státi mohlo, že bych cizí majetek za svůj přijal.

Abych žádosti páňe nakladatelově vyhověl a z části ke slibu danému stál, vydávám tuto sbírku článečků, jichž látka buď z čítanek jest vážena aneb volně volena.

Veškeré články jsou methodicky sestaveny, některé z plna provedeny, v některých jen učebná látka snesena.

Ovšem nemíním nikterak, aby týmiž slovy ve škole předvedeny byly, ješ poměrův rozmanitost veliká, avšak práce poslouží snad přečítání jich správnému pojímání čítacích článkův a přirozenému vývoji otázek.

Proto jsou články ty jen ukázkou, jak ve přípravě jest si počínati. Tomu nasvědčují zvláště odstavce „Rým“, „Ballada a romance“, „Čelakovský“ a j., k nimž pravé příklady dlužno hledati teprve v učebné knize schválené.

Chci ještě dodati, proč málo mluvnických a zeměpisných článků do knihy jest přijato. Ku podpoře mluvnického vyučování vydaný jsou nyní „Nauky mluvnické“, vydatný to pramen veškerých cvičení jazykových, při vyučování zeměpisném poslouží pak velmi dobře páně Tillova kniha „O mapách a jich užívání.“

V Praze, 31. května 1880.

K. S.

Ptáček v zimě.

Článek 60. čítanky I.

U Konšrů mají před okny strom. V letě na něm ptáčkové celý den zpívají. Teď je strom bez listí, a větvice plny sněhu.

Nemí dálno tomu, co Václav seděl s rodiči u stolu. Byli po snídani. Václav podíval se oknem a pravil: „Hle, tatínku, jak muoho sněhu padá!“ A tatínek odpověděl: „Ba padá sněhu husto. Napadne ho vysoko.“ Václav zase: „Podívej se, v poli nikdo nejde!“ — „Kdož by také šel! Na polích nic neroste; co by tam kdo dělal? Celou zimu bude v poli všecko pusto.“

A když tak mluvili, zaklepal někdo na okno. „*Kdo to klepá venku?*“ tázal se Václav. I přistoupil k oknu a zvolal najednou: „*Hledme, modrý ptáček!* Sedí na našem okénku!“ Vskutku, ptáček si sedl tam, kde vídal, že malé okénko se otevírá. Když uviděl Václava, uletěl a sedl na omrzlou větvici. Sklopil hlavičku a byl smuten. „*Ubohý ptáček — ubožáček!* zvolali rodiče Václavovi. „*Nám je dobré ve světnici, je zde teplo a máme jísti, ale ptáček mrzne na větvici!*“

Václav nemeškal, vzal něco drobtů se stolu, nasypal je na okno a otevřel okénko. „*Pojď sem, ptáčku!*“ volal; „*pojd' zpěváčku!* Drobtě dosti máme, těch my tobě dáme.“ Ptáček nedal se dlouho pobízeti; sedl na okénko, pak seskočil do světnice a již zobal drobty. — Když se nazobal, bál se Václava a všech, a klepal na okénko, že by rád ven. I ptal se hošík: „Tatínku, mohu-li si toho ptáčka ponechat?“ Otec mu odpověděl: „Nikoli. Vidíš, jak je mu smutno, že je zavřen. Na jaře ho pustíme.“

Václav srozuměl, že ptáček nemá být zavřen a proto mu sliboval: „*Mlč, ptáčku; na první jarní den pustíme tě zase ven!*“ —

Jak ptal se Václav, když slyšel klepání? (*Kdo to klepá venku?*) Jak zvolal, když modrého ptáčka uviděl? (*Hledme modrý ptáček!*) Kde seděl ptáček? Jak bylo v poli? (*V poli bylo pusto.*) Jak padal sněh? (*Sněhu padalo husto.*) Jak zval Václav ptáčka do světnice? (*Pojď sem ptáčku, pojď zpěváčku!*) Co mu dal? Co mu sliboval? (*Na první jarní den pustíme tě zase ven.*)

Budete všickni jako Václav! Schráněte drobty a zrníčka, a házejte je ptáčkům. Budou vás míti rádi a na jaře i v letě lzezně vám zpívati.

Milé věci.

Článek 103. čítanky II.

Povězte mi, která hezká kvítkta znáte! Odkud všecka vyrůstají? Ano, ze země. *Kvítkta jsou země dítka.*

Matička malé dítko ráno umývá. Také tráva na lukách umývá se. Často vzdáte ještě kapky vody na trávě. Co to jest? (*Rosa.*) Hle, rosa umývá trávu, jako matička dítka; říká se:

Rosička trávy matička.

Když v letě hodně parné slunce hřeje, usychá tráva a kvítkta vadnou. Co je zase občerství? (*Děšt.*) Odkud prší děšt? (*Z oblaků.*) Louka má za to obláček ráda, a praví se:

Obláček louky miláček.

V háječku poletují ptáčkové. Co je celý den v háji slyšetí? (*Zpěv.*) Kdo zpívá, je zpěvák. Co jsou také ptáčkové? (*Ptáčkové jsou zpěváci.*) Proto pravíme:

Ptaček háje zpěváček.

Dítky rády jedí ovoce. Znám malinké červené ovoce, jež zraje v lese nízko při zemi a velmi sladce chutná. Kdož ví, které? (*Jahody.*) Co nám chutná, je lahodné, a jmenujeme to *lahůdka*. Jahůdky také chutnávají; jak je nazveme? Ano,

jahůdky lesní lahůdky.

Díváme-li se do plamene, vidíme, že vystříknou odtud někdy jiskřičky. Také na nebi vidíme v noci malá světélka jako jiskřičky. Co to jest? (*Hvězdičky.*)

Hvězdičky nebes jiskřičky.

Kdo z vás viděl někdy poutníky? Jdou-li rychle nebo pomalu? (*Pomalu.*) Také měsíček na nebi jde velmi pomalu, a putuje tak každou noc. Měsíček je také poutníček. Poutník putuje po zemi, a jmenuje se *pzemský poutník*; jak nazveme poutníčka, který putuje nad zemí? (*Nadzemský poutníček.*) Co je měsíček?

Měsíček nadzemský poutníček.

Anděl strážce.

Článek 112. čítanky II.

Matinka uložila malého Václava do postýlky. Václav prosil: „Matinko, vypravuj mi něco.“ Matinka usedla a vypravovala:

„Byl jednou hodný chlapeček. Vyšel si na zahradu. Tam u potoka rostly krásné květinky. I natáhl ručičku, aby si jednu utrhl. Nevpomněl si, že by do vody spadnouti mohl. Najednou mu nožička uklouzla. Už myslil, že je ve vodě. Ale neupadl tam; krásný anděl chytí ho a zadržel.“

„Matinko, kdybych já padal, také-li by mne chytil?“

„Také.“

„A jak by věděl, že za mnou jítí má?“

„Za každým chodí, každý má anděla svého. Anděla toho nevidíme, ale on vidí nás, hlídá, opatruje a střeže nás; je to anděl strážce.“

„Matinko, za to ho mám rád.“

„Také on tě bude mítí rád, budeš-li se k němu modliti.“

„Budu, a kterak?“

„Andělíčku, můj strážníčku, opatruj mně mou dušičku. — Říkej to tak!“

Malý Václav sepjal ruce a pomodlil se k andělu strážnému. Za chvíli zavřel oči, usnul a spal.

Ráno matinka se probudila a podívala se oknem; sluníčko ještě nebylo na nebi. Ráno teprve nastávalo, *den se budil*. Dole pod okny červenala se na keři růžová poupatka. I sedla si matinka k postýlce. Děťátko ještě spalo. Tvářičky jeho byly zardělé, rděly se tak jako poupatka, když den se budí. A hle, dítko pohnulo sebou; hubička jeho něco chtěla povídati, hýbala sebou. Matinka dítko polsbila na čele; ono se usmálo. Také už natáhlo ručičky. Matinka naklonila se k němu, polsbila je, dítko otevřelo oči a zvolalo: „Matinko!“

„Co pak, Václave?“

„Kde je ten andělíček?“

„Který?“

„Co zde seděl. Seděl tady vedle, pak shýbl se ke mně a chtěl mi dátí hubičku.“

„To se ti zdálo.“

„Ale opravdu, líbal mne na čelo.“

„Hle, to se ti zdálo. Vždyť já jsem tě polsbila.“

„Tak, to jsi ty můj andělíček, matinko,“ řekl Václav a vstal.

My máme v těle duši a ta nespí nikdy. Myslíme stále, i v noci. Také dítko myslilo. Na koho myslilo? (*Na anděla.*) Dítko jej také vidělo, a přece mělo zavřené oči. Nevidělo jej opravdu, nýbrž myslilo, že jej vidí. Dítku se jen zdálo, že jej vidí. Lidé říkají: Co se zdá, to je sen. Co pak mělo tedy dítko? (*Dítko mělo sen.*) Co spatřilo dítko ve snách? O kterém andělu se mu zdálo? Co pak vidělo, že anděl činí? Zdaž pak se líbal ten sen dítku? Co líbí se nám, jest líbezné, a co velmi se nám líbí, je *přelíbezné*. Jaký sen mělo dítko?

Matička vás také líbá a žertuje někdy a po hubičce říká: „Ta byla sladká.“ Proto říkáne také o hubičce, že je sladká. A jaká jsou ústa, která dávají sladké hubičky? Jakými ústy líbal andělíček dítko?

Co učinila matička, když přišla ráno k dítku? Vědělo-li dítko o tom? Vědělo-li, že matička je líbá? Teprve, když otevřelo oči, cítilo, že matička je to, a zvolalo: „Matinko!“ I my necítíme v noci, co se kolem nás děje, teprve ráno začnáme cítiti — *procitneme*. Dítko tedy procitlo a hned vědělo, že to je matinka: ono ji *poznaло*.

Jaký sen mělo děťátko? (*Mělo děťátko přelíbezný sen.*) Jak pak se červenalo, rdělo? (*Rdělo se jak poupatko.*) Koho tu spatřilo ve snách? (*Spatřila tu ve snách strážného anděla.*) A kterého anděla? (*Toho, o němž jeho matička mnoha věděla.*) Co pak vidělo, že činí? (*Vidělo jej, jak se k němu shýbá.*) A co dále? (*Jak je na čeličko líbá.*) Co učinilo děťátko potom? (*Natáhlo děťátko po něm ručičku.*) Koho poznalo? (*Poznalo svoji matičku.*) Matička je vám dítkám strážným andělem. Ona vás opatruje a k dobrému vede. Proto i za ni máte se modlit, a když pomodlite se k andělovi, pomodlete se také za ni.

Bohatství.

Článek I. 4. čítanky III.

Slýcháte často, že Pán Bůh jest naším největším dobrodincem, že o nás o všecky se stará a pečeje. Avšak On péčí tu o vás někomu odevzdal. Kdo pak vás šatí, kdo vás živí a opatruje? (*Rodiče.*) Vidíte, rodiče vám dal, a ti se o vás starají.

Povězte mi, jak jmenujeme lidi, kteří peněz a všeho dosti mají, kteří nač si pomyslí, koupiti si mohou? (*Boháči.*) Kterých kovů mají boháči hojnost? (*Zlata a stříbra.*) Bohatství říká se také *statky*. Též vy ráno, než pomyslíte si a řeknete: máni hlad — již jest pro vás snídaně uchystána. Nežli pomyslíte si: Potřeboval bych nových šatů — již je máte zjednány. Vý také jste boháči. Kdo vám opatruje snídaní a jídlo? (*Matka.*) Kdo zjednává šaty? (*Otec.*) Hle, rodiče jsou vaše bohatství, a to veliké bohatství.

Ted jste malí, a rodiče vaši jsou mnohem starší. Až vy tak vyrostete, budou oni velmi starými. Jaké vlasy mívají lidé starší? (*Šedivé.*) Kterému kovu podobají se lesklé *vlasy šedivé?* (*Stříbru.*) Šedivým vlasům říkáme *šediny*.

Když jste menší byli, často slýchali jste od matky říkat: Mé zlaté dítě. Matka chtěla vám říci: Mé dítě, jsi mi drahé, ba dražší než zlato. A za tu lásku má vám být *srdce* matky také nad *zlatem* dražší. —

Kdo by se o vás staral, kdyby vám rodiče umřeli? Hle, to ani nevíte. Proto kdo si na to pomyslí, každý se bojí, aby si Pán Bůh rodičů k sobě *nevezal*. Kdy spíše lidé umírají, v mládí či ve stáří? (*Ve stáří.*) Kdy nejvíce se máme o rodiče báti? —

* * *

Kdežto ve předešlých výkladech dbáno bylo nejvíce toho, aby děti slovy čítanky odpovídaly — což ovšem nejlepším důkazem, že porozuměly — v tomto a následujících nebylo možná tomu vyhověti. Žde spíše hleděno k tomu, aby řec obrazuá srozumitelnou stala se čtoucimu beze všelikého rozboru básně samé.

Příchod jara.

Článek I. 32. čítanky IV.

Popatřte na stromy, jak zelenají se a kvetou; pohlédněte, jak slunce jasné svítí a hřeje, aniž pálí a praží. Jest *jaro*.

Jak dlouho tomu, co jaro u nás jest? Jinochu, jemuž dvacet let jest, říkáme, že je mlad; a což teprve jaro, jemuž jsou dva měsíce? Kterak i to můžeme nazvat? (*Jaro mladé*.)

Země odpočívala, spala zimní spánek; spí-li dosud? Můžeme tedy o jaru říci, že *vstalo*. Jaké jaro vstalo?

Venku je krásně, teplocípko; málo komu z vás líbí se doma, každý by rád ven. Jaro nás ven loupí, proto zoveme je *luzné*.

Každý rád naslouchá zpěvu ptactva; každému se líbí. Jak nazveme proto zpěv ten? (*Líbý, liberný*.)

Na lučinách kvetou kvítky. Povězte, kterých barev; kterak pojmenujeme lučiny pro různost barev květin? (*Pestré*.)

Květy rostlin připodobují se ke hlavinkám. Máj nám květy s sebou přinesl. Proto praví se o máji, že jest *květohlavý*.

Máme radost, jestliže nás milý známý navštíví; vítáme jej. Co činí slavík, když máj přijde? (*Vítá máj*)

Květiny na luhách vydávají vůni. Kam vystupuje z nich vůně? (*Do vzdachu*.) Co s vůní tou stane se, když vítr po lučině vaní?

Večerní větrík tichý, jenž od západu věje, od starodávna *zefyr* se nazývá.

Cukr lahodí chuti naší; co lahodí čichu našemu? Cukr okousme-li, co o něm pravíme? (*Je sladký*.) Můžeme-liž o vůni tak říci? — Proč zoveme háj — *tmavý háj*?

Povězte, zda luhy i stromy tak vyhlížely před časem jako nyní? Byly holé, nyní mají šat. Co je šatem luhům? (*Kvití*.) Co je šatem stromům? (*Listí, květ*.)

Ovšem, někdy mračna se příženou. Avšak co spůsobí deštěm svým? Všecko, co bylo povadlo, zase zelená se; všecko těší se, že dešť přišel — všecko jest blaženo. Zdaliž v horku by rostliny plody přinesly? Proto: mračna *plodná* atd.

Zelené ptactvo.

Článek I. 33. čítanky IV.

Povězte mi, kdy ptactvo přeletavé k nám se vraci? (*Na jaře*.) Reete, čím v tu dobu šatí se naše stromy v sadech a hájích? (*Listím a květy*.) Reete, na čem posedají ptáčkové, na čem houpají se? (*Na větvicích*.) Jak zoveme zvuky, jež vydávají?

Na čem listí stromů vyrůstá? (*Na větvicích.*) Co je příčinou, že chvěje se a houpá? (*Vzduch, vítr.*) Vydává-li listí také hlasy? (*Jako šepot.*) Jaké ucho může hlasů těch postihnouti? (*Jemné.*)

Čím živí se ptáčkové a co pijí? Kde sedají za sucha? Kde za deště?

Jaké potravy listí požívá? (*Vláhy.*) Čeho snaží se dosíci každá rostlina? (*Světla.*) Co oblaží ji po parném dni? (*Děšť, rosa.*) Co vydávají ze sebe rostliny kvetoucí? (*Váni libou.*) Mohou-li listy jako ptáci měnit své místo?

Co činí ptáčkové, když studené větry od severu počnou váti, když zima se přibližuje?

Co stane se s listím v dobu tu? (*Sežloutne, zčervená.*) Kam se poděje? (*Na zemi.*) Vrátí-li se tytéž listy za jara budoucího? —

Vizte, kterak život ptáčků krásně dá se přirovnati k životu listů stromových. Odpovězte ještě na tyto otázky:

Jaké barvy jsou listy? Je-li znám kraj, odkud listy, oni zelení ptáčkové, k nám přilétají? Kde se usazují? Na čem posedají? Čím se houpají? Kterak pějí? Které ucho toho postihne? Co jedí? Co pijí? Co dýší? Kdy změní barvu svou? Jakých barev nabývají? Co je příčinou, že schnou? Kdy počnou se stromům odlétat? Proč jmenuje se mráz šedý? Jak jmenujeme vítr silný, divoký?

Rým a souznění.

*Bujný or jest mluva naše
ušlechtilé ūrody,
bezmezím se toulá pláše
jak syn drahé svobody.*

*Hlavu pyšně na vzduch sází,
z očí šlehá blesk a blesk,
z nosder dým a jiskry házi,
plet po něm — hedvábný lesk.*

*A kdy letí, jeho hřiva
s proudem větrů hravě splývá;
kdy však zvolna harcuje,
řeckým taktem tancuje.*

Čelakovský.

Z kolika slohů skládá se tato básnička?*) Kolik veršů obsahuje každá sloha? Kolik stop má první a třetí, kolik druhý a čtvrtý verš slohy první? Jak jest tomu ve slohách následujících?

*) Název sloha znám již z básničky časoměrného.

Všimněte si konce všech veršů ve sloze druhé! Kterými slovy končí verš první a třetí? Kterými verš druhý a čtvrtý?

sázi	blesk
hází	lesk

Kolik slabik jest rovnozvukých v prvních dvou? Kolik slabik rovnozvukých jest ve druhých dvou? Čím se slova ta liší? Které slabiky tam mají přízvuk? Teď rozvažte pilně, co jste pravili!

V prvních dvou slovech jest po *dvoj* slabikách *rovnozvukých* a *první mají přízvuk*;

ve druhých dvou jest jen po *jedně* slabice *rovnozvuké*, a *ta má přízvuk*.

Pozorujte pilně na konce veršův ostatních sloh, a hledejte rovnozvuké slabiky, určujte jich počet a slabiku přízvučnou! *Rovnozvukost slabiky přízvučné nebo několika slabik o první přízvučné zove se rým.*

Hledejte rýmy v těchto verších:

*Mocné slovo mračna vodi,
v bouři líté chrání lodí.*

*Mocné slovo ohni kdže,
skálu drtí, draka svdže.*

Erben.

Kolik slabik zde se rymuje? Čím pouze slova ta se liší? Udejte počet rymujících se slabik! Rým takový jest *sudý* nebo *ženský*. Které rýmy ženské nacházíte v básni předešlé? Proč je zovete rýmy sudými?

Však tam také vidíte rýmy o slabice jediné. Které to? Rýmy ty zovenuje *lichými* nebo *mužskými*.

Rozeznávejte rýmy v těchto verších:

*Tu přišli poslové od valného sněmu,
a knížetem jest oráč zván;
oblékli oděv zlatostkovoucí jemu,
a nedoorán zůstal ldn.*

*Položil rádlo a propustil voly:
„Odkud jste vysli, jděte zpět!“
a své bodaďlo zarazil tu v poli,
aby pučelo v list i květ.*

*Pojala voly nedaleká hora,
podnes ji značí vody rmut,
a suchá holi lískovice kora
vydalala trojí bujný prut.*

Nyní vizte tyto rýmy:

<i>iúrody</i>	<i>harcuje</i>
<i>svobody</i>	<i>tancuje</i>

Hleděte ke sloze druhé, a povězte mi, kolik slabik rovnouzvukých mělo by být na konci druhého a čtvrtého verše slohy prvé? (*Jedna.*) Kolik však se jich rymuje? (*Dvě.*) Proč nesmíme jich nazvat rýmy mužskými? — Jaká má být první slabika rýmu ženského? Které slabiky mají přízvuk? Proč nesmíme pojmenovat je tedy rýmy ženskými? Takové rýmy, jež počtem slabik podobají se ženským a stojí na místě mužských, zoveme *střední*. Jaké jsou rýmy: *harcuje* — *tancuje*?

Pozorujte na tuto slohn:

*Synu! čin, co slunce činí,
nad zemí když putuje;
trojí ōno dobrodíní
světu proukazuje.*

Jablonský.

Kde jsou zde rýmy?

<i>činí</i>	<i>putuje</i>
<i>dobrodíní</i>	<i>proukazuje</i>

Jaké jest slovo dobrodíní: jednoduché či složené? Může se tudíž číst také: *dobro — diní*

Jaké jsou to potom rýmy? Jaké jsou *putuje* a *proukazuje*, stojí-li jakožto rýmy mužské? —

Rýmy jsou krásné a zvučné, označují-li slova ta zároveň nějaké představy, jako prve jsme četli:

<i>sněmu</i>	<i>zván</i>
<i>jemu</i>	<i>lán</i>
<i>hora</i>	<i>rmut</i>
<i>kora</i>	<i>prut.</i>

Nehezky znějí:

<i>květinové</i>	<i>nepocítí</i>
<i>mramorové</i>	<i>neosvítí</i>
<i>vyluštili</i>	<i>vylovíli</i>
<i>vydobyli</i>	<i>objevili.</i>

Rýmy tyto zoveme *plané*; jak nazveme rýmy představy značící?

Pozorujte dosud uvedené rýmy v délce jich samohlásek! — Vizte na př.:

sázi	splyvá
házi	hríva

Který rým zdá se vám být správnější? Prohlédněte tyto rýmy:

kora	voly
hora	poli

Které rýmy jsou chatrnější? Proč? Ve kterých slabikách jeví se tyto neshody? Básník i k tomuto zřetelu mstí má, aby verše nekončily rýmy chatrnými. Není to lehká věc. V nejlepších básnících nacházíme rýmy: *tuhý — luhy, boji — pojí, kvetu — světů* a pod.

Co jest rým? Co je rým ženský? Kdy je rým mužský? Kdy střední? Kdy jmenujeme rýmy planými? Kdy štěpnými? kdy chatrnými?

* * *

Vizme, kterak rýmy ve slohách sebe následují:

*At si moře jak chce zmítá
člunek mého života,
at ho stihá bouře litá,
živlů vztek a mrádkota:*

*směle Bohem uloženou.
podnikaje výpravu,
spěchám dušť nezhozenou
k blaženému přístavu.*

*Zjasňujice černé noci,
ve tříhvězdi tajné moci
naše mnou se vznášejí
víra, láska s nadějí.*

Čelakovský.

Podívejte se na poslední slohu. Kterak jdou za sebou rýmy? Všimněte si příkladů předešle vám daných:

*Mocné slovo mračna vodí.
v bouři lité chrdní lodí.*

Erben.

Tyto rýmy jsou sdružené.

Ted' pozorujte na předešlé dvě slohy. Které verše se rymují?
Hledete na rýmy ve slohách:

*Řeka si hledá konce svého v moři,
plamen se k nebi temení,
co země stvoří, sama zase sborí:
avšak nic nejde v zmaření.*

Erben.

*Moře bez dna svět je širý,
kapkou v něm jest lidský duch —
a přec má ten duch dle víry
obsáhnouti světa kruh.*

Jablonský.

Rýmy, jež takto střídají se, zoveme *střídavé*.

Přihlédněte k tomuto příkladu:

*Život jestit rovný řece dravé
licho před člověkem tekoucí;
běda tomu, kdo jí v horoucí
šalbě svěří nohy nedočkavé.*

Kollár.

Které verše zde se rymují? Ve kterých jest rým sdružený?
Druhý rým: *dravé — nedočkavé* zove se *okročný*. Proč?

Hledejte okročné a sdružené rýmy v těchto příkladech:

*Po hdíjích šedivé se mlhy honí,
své šperky louka ukládá květistá,
na pouť se ubírají hejna peřistá,
vše vůkol k tichému se smutku kloní.*

*Máť příroda svou mohylu si chystá,
poslyšte smutný nářek větrů pro ni,
vizte, jak stromy zlaté listy roní,
i lípa roucho svrhlala hustolistá.*

Čelakovský.

*O že člověk vinu hoře všeho
tak rád mocným losům přicítá,
an mu vždy hlas vnitřní namítá,
sám že strůjcem neštěstí je svého.*

Chmelenský.

Pozorujte na tyto příklady:

*Jíž se posel boží
v žhavé blíži hráze:
jest však blahoplodná
jeho bouřná cháze.
V základech se musí
bázlivá zem třásti,
by se požehnání
do ní mohlo klásti.* Furch.

*Od ranní hory slunce vstává,
paprsky letí do kraje,
a na stromech se rosa třese
a všecky barvy zahraje.* Hálek.

Které verše se rymují? Ve kterých není rýmu? Rýmy takovéto jsou *přerývané*.

Podívejte se na tuto slohu z básničky známé:

*Jíž se rozednívá, zore lesk vylívá,
kupce výtá rodné sídlo.
Po vřesu za rána skáče kůň bez pána,
hryze opěněn ušídio.* Čelakovský.

Přečtete si pouze první verš, a hledejte v něm slova stejně vyzvukující! Přečtete třetí verš! — To jsou rýmy *vniterné*.

Co jest rým? Kdy je rým mužský? ženský, střední? Kdy štěpný nebo planý? kdy chatrný? Kterak dělíme rýmy dle postavení jich ve sloze? Kdy jsou sdružené, střídavé, okročné, přerývané, vniterné?

Cvičte se v tom na těchto verších:

*Šedivé mlhy nad lesem plynou,
jako duchové vlekouce se řadem;
jeráb ulétá v krajinu jinou,
pusto a nevládno ladem i sadem.
Vít od západu studeně věje,
a přizloutlé listí tichou písceň pěje.
Známa té to písceň, pokražď v jeseni
listové na dubě šepci ji znova;
ale málo kdo pochopuje slova,
a kdo pochopí, do smíchu mu nená.* Erben.

*Síla lidská,
nevýdatná,
obmezená,
mloplatná.
Ostrým pluhem
osud oře,
v brázdy seje
štěstí, hoře.*

Furck.

* * *

Z národní písni „Sirotek“ jsou vám známy tyto slohy:

*Na hřbitově leží
blízko samých dveří. —*

*Když hlavičku češe,
krev potůčkem teče. —*

*Má dušička Bohu,
mě tělo do hrobu.*

Anebo v písni „Rubáš“:

*A vy druhý, co jste hruby,
poslouchejte jedno druhý.*

*A pacholdtko nejmladší
at mně sám Pán Bůh opatří.*

Jsou-li pak koncová slova také rýmy? A přece pozorujeme, že stejně zní:

<i>leží</i>	<i>dveří</i>
<i>češe</i>	<i>teče</i>
<i>Bohu</i>	<i>hrobu</i>
<i>hruby</i>	<i>druhy</i>
<i>nejmladší</i>	<i>opatří</i>

Že tak spolu dosti libě to zní, pravíme: To jest *souznění* (assonance). Pozorujte, které hlásky tak spolu zní! V čem záleží souznění?

Taková hledejte v těchto:

*U našeho jezera,
stojí lípka zelená. —*

*Žalo děvče, žalo trávu,
nedaleko suchopáru. —*

*Nevím, nevím, kudy cesta,
zarostla mi travou všecka. —*

*Ach, žalude, žalude!
jak jsi těžkéj na dubě:
pod tebou se celičkéj dub
k zemi ohýbe. —*

*Mračí se mračí,
že bude pršet:
za našim humnem
zelenej vršek.*

Čím tento poslední příklad od předešlých se liší?

Také básníci užívají souznamy, aby nápodobili národní písň

*Když jsem šel přes lávky,
našel jsem korálky. —*

*Smutkem Toman obklopen
patří s koně do oken.*

Čelakovský.

Báseň poučná.

Mají Slované vzácná přísloví o pravdě:

Pravda jest dítě boží.

Vše pomine, jediné pravda nezhyně.

Pravda sama se hájí.

Pravda příkrá, ale zdřavá.

Pravdu líčiti netřeba.

Co je pravda, není hřich.

Kdo pravdu zastává, vítězem ostává a podobných více.

Mnozí mužové přemýšleli o těchto příslovích a myšlenky své o tom napsali v této spůsobě:

*Komu ser vykouzlil ráje,
ten se rmoutí z rozednění,
a tak mnohý pravdě laje,
budící z milého snění.*

*Ty však nechtěj pravdě láti,
činít to jen rozum kusý;
necht i svět se na rub zvráti,
pravda pravdou zůstať musí.*

*Mužně hlediž pravdě v čelo,
i když tě chce znepokojit,
byť i srdeč krvácelo —
pravda je též umí zhojit.*

Jablonský.

*Nechtěj zoufat, když se proti tobě,
bratře, šklebí závist trkavá,
kdo se, pravdy haje, obává,
ten ji škodí, nejsa věren sobě.*

*Pravda nezná ustoupiť zlobě,
kdo ji laje, ten ji zastává,
ke cti jsou jí slova rounhavá,
blud i šalba hlupců ku ozdobě.*

*Pravda jest co cedry na Libanu,
ti, již na ni dují větrové,
jen víc šíří vonnou její manu . . .*

Kollár.

Praví jiná přísloví:

*Živ bud vlasti, přátelům,
vzdají čest tvým popelům. --
Smrt pro vlast mila a chvalitebna.*

Bánsk o tomto přemýšleje, oděl své myšlenky v roucho básnické a napsal:

*Krásný jest, o synu milý,
lesk drahého kamena;
krásný jesti jasný rubín,
když se v slunci červend.*

*Avšak rubín nejkrásnější,
jenž až k nebi plamendá,
jesti krůpěj lidské krve
z lásky k vlasti cezend.*

Jablonský.

Praví přísloví:

Červík malý velký dub ztráví, ne proto, že tuze konše, ale že často točí.

Avšak také:

*Mnoho vřavy, málo správy.
Práce kvapndá, málo platná.
Raděj málo a dobře, nežli mnoho a špatně.*

V básnickém šatě myslénky tyto zjevují se nám takto:

*Chraň se v každém ze svých činů
přeliš mnoha, přiliš mila;
všemut na tom světě, synu,
moudrost meze vykázala.*

*K pravému jen ten si blahu
v životě svém cestu klestí,
kdo si zvolil za svou dráhu
ve všem zlaté středocestí.*

Jablonský.

*Ne horoucnost povalečná
zjedná duchu potravu:
práce tichá a společná
získá vlasti oslavu . . .*

*Kdo však marnou chloubou práší,
koše plev na trh vynáší,
vítr časné odvěje
jej i jeho naděje.*

Čelakovský.

Praví přísloví:

*Bůh žehnej tomu, kdo dobrodiní pomní.
Milo tomu dobré činiti, kdo pamětliv.
Dávej s rozumem a ber s pamětí.
Za dobrodiní neočekávej poděkování.*

Zdobněji vyjádřeno takto:

*Krásna jako rajská růže,
ježto pěstci vůni dýše,
jesti vděčnost, ono bůže,
jež k nám slétilo s nebes výše.*

*Lze ti konat ctnost tu zlatou —
srdečně se nad tím raduj,
od jiných však daň tu svatou
nikdy synu nepožaduj.*

*Udělň-li dobrodiní,
upiš to v listy květinové;
tobě-li kdo dobře činí,
vryjj to v desky miramorové.*

Jablonský

Aneb:

*Neví o tom rosa,
čím je růži dlužna,
neví o tom včela,
čím je květu dlužna,
neví o tom slunce,
že nám dává zníku:
z dobrodiní svého
neděldvej kříku.*

Fuch.

Přísloví rce:

*Dnes jsme zde a zítra kde!
Člověk jest co pára nad hrncem, co na dešťové vodě buzlízinky.
Člověk dnes, a zítra černá země.*

A básník vyloží:

*Jsem jak rosná krápěj
na květu visící,
širou zem i nebe
v sobě zrcadlící.
Setřese mne bouře,
částkou v zem pak splynu,
částkou povznese mne
slunce na výšinu.*

Fuch.

U všech pozorujeme:

Jsou rouchem jakési pravdě, dávnou zkušeností posvěcené. *Pravda ta sama v sobě je cenná, ale šperkovým rouchem básně stává se cennější.* Opak toho jsou *rýmy*, jimiž paměti se napomáhá, na příklad: veršovaná pravidla měr metrických nebo pravopisná:

*Slova, kterých užíváme v řeči,
běžeme si, jak to zvyku svědčí:
budto si je v řeči změňujeme,
neb jich bezé změny užijeme.
Změnitelná jsou budť slovesa neb jména,
nezměnitní pak k částicím jsou připočtena.*

Ballada a romance.

I.

Ballada.

Ondy četli jsme píseň národní: „*Sirotek*.“ Vypravujte mi stručně obsah písničky! Vypravujte tak, abyste celé sloky z ní doslovнě opakovali!

Také přečítali jsme národní píseň „*Rubáš*.“ Povězte mi obsah, její! Opakujte, pokud možno, do slova!

Kdo v „*Sirotku*“ mluví z hrobu? Kdo v „*Rubáši*?“ Kam posýlá matka dítě své? Kam posýlá otec duchovnšho? Které osoby vůbec rozmlouvají v obou těchto písničkách?

Povím vám krátce obsah jiné básně téhož druhu. Slyšte!

Statkářův syn v hostinci hýří, mezitím co mu doma otec umírá. Teprve kdy poslední vůle se má rozpečetiti, jde domů. Však v otcově vůli čte:

*Poroučím ti, sprav život svůj!
Dost's marnotratný, rozmrhá,*
života pásmo mně stríhal.

Slova ta jej nenapravila. Letí k otci do komory a bouchaje na rakev, volá a zlorečeří:

Vstan, a co's napsal, opravíž!

Otec vstane, ale píše dále:

*Běda, běda! Kdož otce klne,
to oko havran vyklne!
Kdo šedin otce neštědř,
onť království neobdědř!*

A syn

*To vidět — čist' — a v zoufání —
a pryč ho zlý host pohání!
Kam pak poděl se? — Tam bledá
ruká z rybníka vyhléddá.*

*Otec sedí — otec hledí —
jak přimrazen jsa k lavici,
a pero drží v pravici.*

Tu bába hned přivolána, zaříská a zaklíná:

*Síré oči pod obočí!
Sínéoudy — boží soudy —
zaklínám vás, po první ráz,
po třetí ráz, boží příkaz!*

*Síré oči zamkněte se!
Sínéoudy pomkněte se!
Pokoj ti, nebohý duchu!*

Otec se nehýbá, ni rady, ni pomoci s ním. Ani kněží modlitbou
ničeho nepořídí.

*Až dítko se přibatolí,
„Pote, dedečku,“ hlaholí,
„pote dadat“ a outlinkou
chopí ho mile ručinkou.*

*Aj div divoucí! s lavice
otec se zdvihá; pravice,
požehná vnučka milého,
až věčný sen obejde ho. —*

*A tak, co nelze žádnému,
možná robátku malému!
Co zděla nepravost syna,
spravila dětská nevina.*

Báseň tato má název „*Kšaft*.“ Složil ji Josef J. Kalina.

Které osoby v této básni jednají? Ve kterých ze tří těch básní mluví dítky? Ve kterých lidé zemřeli?

Je-liž děj ve všech pravdě podoben? Jak zoveme vypravování děje takového vůbec? Jak jest mysl naše naladěna po přečtení takové písničce nebo básničce?

Na těchto třech úkázkách seznali jsme:

Vystupují zde osoby živé i zemřelé jakožto jednající; děj jest tudiž vzat z nějaké pověsti nebo báchorky; děj jest smutný.

Básní takových máme dosti v našem písničkovém. Tak Erben napsal báseň „*Svatobní košile*.“ I tu v noci umrlec přichází pro pannu a vyzve ji, by s ním putovala.

*Byla noc, byla hluboká,
měsíček svítil s vysoka;
a ticho, pusto v dědině,
jen měsíc svítil jedině.*

*A on tu napřed skok a skok,
a ona za ním, co jí krok.
Psi houfem ve vsi zavyli,
když ty pocestné zvěřili,
a vyli, vyli divnou věc:
že-tě na blízku umrlec*

*Tu na planině široké
stavení stojí vysoké;
nízká a dlouhá okna jsou
a věž se zvonkem pad střechou.*

*„Ach, pro boha! to kostel snad?“
„To není kostel, to můj hrad!“
„Ten hřbitov a těch křížů řad?“
„To nejsou kříže, to můj sad.“*

Skokem přeskočil ohrazenou. Panna skryla se v umrlečí komoře; již měla rozsápaná býti od „mocného pluku oblud hrobových“ — když utekla se k modlitbě:

*Maria panno při mně stál,
u syna svého oroduj!
Maria, matko milosti,
z té moci zlé mne vyprosti!*

V tom kohout zakokrhál — byla spasena. A básník na konec dokládá:

*Dobře se's, panno, radila,
na Boha že jsi myslila,
a druhá zlého odbyla!*

Tot ovšem poučení; ku které básni zde čtené bylo také již připojeno? Co vše mají básně tyto společného?

V básních tohoto druhu ještě jiné bytosti jakožto jednající se vyskytují.

Poslechněte tuto píseň národní: *)

*Putovali hudeci,
dva pěkní mládenci.*

*Řek' jeden druhému,
bratr bratru svému:*

*„Slyšíš, milý bratře,
víme já dřevo krásné.*

*Dřevo javorové,
na housličky dobré.*

*Pojďme, je utněme,
houslí nadělejme.*

*Houslí mně a tobě,
ať zahrajem sobě.“*

*Když ponejprv tali,
dřevo zavzdychalo.*

*Když podruhé tali,
krev se vyprýštila.*

*Když potřetí tali,
dřevo promluvilo:*

*„Nesekejte, hudeci,
vy pěkní mládenci!*

*Však já nejsem dřevo,
já jsem krev a tělo.*

*Jsem pěkná děvečka
tu z toho městečka.*

*Putovali hudeci,
tři švární mládenci.*

*Putovali polem,
rozmlávali spolem.*

*Uhledli tam dřevo,
dřevo jaborové.*

*Dřevo jaborové,
na husličky dobré.*

*„Podme my ho státi,
huslí nadělati.*

*Budí z něho, budí,
troje husle klasné.“*

*Ponyprv zaruбли,
dřevo zesinalo.*

*Po druhé zaťali,
dřevo zaplakalo.*

*Po třetí zaťali,
dřevo promluvilo:*

*Nerábejte hudeci,
přešvární mládenci.*

*Nejsem já to dřevo,
jsem já krev a tělo.*

*Kořen vykopejte,
otci mě dodejte.*

*) K volnému užití položeno ve znění českém i moravském.

*Matka mě zaklela,
když jsem vodu brala,
abych zdřevěnla
a javorem byla,
javorem vysokým,
s tím listem širokým.*

*Otcovi na radost
a matce na žalost.
Ta mě zaklínula,
dyž sem vodu brala.
Ostaň dcero, ostaň
jaborem vysokým,
jaborem vysokým,
lástečkem širokým. — —*

*Jděte, hudci, jděte,
mě matce zahrejte.*

*Zahrejte u dveří
o té její dceři.“*

*Hudci počnou hráti,
matička plakati.*

*„Nehrejte mi, hudci,
vy pěkní mládenci!*

*Nic vy mi nehrejte,
v srdce nebodejte.*

*Dosti já hoře mám,
když dcery své nemám.*

*Přenešastná máti,
co klne své děti.“*

*O nešcasná máti,
kerá klne děti.“*

V písni této pozorujete, že nemluví mrtvé tělo, nýbrž *zakleté*. Však proklínání nesrovnává se s rozumem naším, a je také jenom v bájích. — Odkud tedy vzat děj písni? Jak na posluchače účinkuje?

Opět spatřujeme:

Vystupují zde osoby živé a zakleté jakožto jednající:
děj jest vzat z nějaké pověsti;
děj jest smutný.

Jiná osoba objevuje se v písni následující:

Dvě dcery jsou v kostele na modlení; třetí však vije si v záhradě věnec z růží. Tu přistupuje k ní mládenec:

„Dej mi, panenko ten věnec!“

a když ho podarovala, praví on:

*„Vyskoč, panenko, na můj kůň,
povezu já tě, kde můj dám“*

*A když jsou k místu přijeli,
horoucí peklo viděli.*

*„Hoj, otevřte, tovaryši,
vezu vám tělo i s duší!“*

Která osoba, jíž dosud v žádné písni jsme nepoznali, zde se zjevuje? Odkud opět váží látku svou tato píseň?

Známa jest vám báseň „*Toman a lesní panna*.*) Ve který večer opustil Toman sestru svou? Co praví se vůbec o večeru svatojanském? Jaké pověry o tom slýchali jste? Kam zajel Toman?

*Jede, jede doubravou,
les mu šumí nad hlavou,
větrík chladný z noci fouká,
nad ouvalem sova houká,
koník blýská očima,
koník stříhlá ušima.*

*Cupy dupy z houštiny,
letí jelen z mýtiny;
na jelínku podkasaná
sedí sobě Lesní panna.*

*Třikrát kolem jak střela
v běhu koně objela,
pak Tomanovi po boku
vyrovndává v plavném skoku.
Jedou, jedou pospolu,
měkkým mechem do dolu —
jedou jedou dál a dál
podle řeky, podle skal.*

V básni po setkání tom dí se dále:

*Tomanovi srdce plesá,
uzdu pouští, s koně klesá
pod skalami prostřed lesa.*

*) Příklady pro čl. „Ballada a romance“ volili jsme z čítanek užívaných, ač nelze některých pro školu měšťanskou schvalovat. Nové čítanky obsahovatí budou zájisté výběr lepší a vhodnější. Zde dány jsou pouze proto, že všeobecně známy -ou a že není tudiž třeba, v plném znění jich uváděti.

A hned následuje:

*Slnce vyslo nad horu,
skáče koník do dvoru, —
smutně hrabe podkovou
řehce zprávu nedobrou.

Sestra k oknu přiskočila
a rukama zalomila:
„Bratře, můj! bratříčku můj!
Kde skonal jsi život svůj!“*

Zda-li pak určitě víme, jakou smrtí sešel Toman? Básník také nepovídá, jakým spůsobem koník odloučil se od pána svého, jak dostal se do dvoru. To vše má čtenář spíše sám uhodnouti nebo pocítiti.

Poslyšte jinou píseň téhož druhu:

*Pase ovčák, pase ovce
v pěkném zeleném klobouce,
pase na kopečku
v březovém háječku.*

*Pod dubem tu z nenadání
dvě panenky stály,
ovčák jim dal dobrý večer.*

Tu vyzývají jej panenky, aby zašel do lesa a praví:

*A ty tvoje ovce
ať je pase, kdo chce.*

*Vzaly jsou ho za ručičku,
do hor s nima zašel:
svých oveček a chaloupky
níkdy víc nenašel.*

Kdo byly panenky ty? V čem je podobna píseň tato k „Tomanovi?“ Jaké bytosti zde zase vystupují? Vypsal-li zde pěvec šíře ovčákovu smrt? Hle, v básničeli tohoto druhu jest sloh velmi stručný, řísečný. Nyní rozpomeňte se po všech písních a básních, které jsme dnes a předešle četli a pamatuji si: Básně toho druhu zově se **ballada**.

Co budí ballada v mysli posluchače? Jaký jest obsah její? (Smutný či tragický.) Odkud váží látku svou a jaké osoby v ní vystupují? Proto říci mlužeme:

Ballada jest báseň obsahu tragickeho, jež váží látku svou z báji a pověsti.

Poznali jsme některé ballady národní, a některé umělé. Kdo složil „Svatobní košili?“ Kdo „Kšaft?“ Kdo „Tomana a lesní pannu?“ Více ballad naleznete při čtení „*Kytice*“, sbírky to pověstí, již uvil K. J. Erben.

Ballada a romance.

II.

Romance.

Pročítali jsme předešle báseň „*Návrat z Palestiny*.“ Povězte mi obsah čteného. Povězte řeči osob tam se vyskytujících doslovne! Odpovězte k témtu otázkám:

Kam odebral se rytíř? Kdy vrátil se? (Souditi ze slov *chud a stár*.) Proč tam odešel? Jak skončil celý děj pro rytíře a chof jeho?

Znáte již báseň „*Heřman z Bubna*.“ Kam vyslán byl Heřman? Co se s ním tam přihodilo? Jak skončil zápas ten pro něho?

Rytíř, již světem projížděl, aby hrdinské, smělé činy konali, zváni jsou *dobrodruzi*, a příhody jejich dobrodružné, *dobrodružství*. Jak mohli bychom zváti příhodu rytíře z Bubna?

Skok Horymíra s Vyšehradské skály byl čin smělý, hrdinský. Co opěvuje tedy báseň také vám známá, „*Horymíra skok?*“ Jak prošla skončila?

Poznali jsme dosud tři básně dobrodružné s výsledkem šťastným. Vizte však „*Smrt sedmi infantů z Lary*.“

*Z Kanikosy ubírá se
údolím arabianským
Don Rodrigo, jda tam čihat
na své rodné sestry syny
. . . . Již jsou Móři na dostřelu,
chvatem bitvu počínají:
kopími a štíty svými
infantové je vitají,
„Svatý Jago! Svatý Jago!“
mocným hlasem vstříc volají.
Bez čisla pobili Móři,
ale všickni padli spolu.*

To jest konec děje básně. Jaké činy opět zde se vypisují? Jak skončilo dobrodružství pro infanty? Tu by měla nás smutněji báseň ta dojímati. Avšak smířují nás tato slova:

„*Ať tě, kdož nám život zmaří,
drame nám jej aspoň splati.
Smrti nebudíž nám líto,
vždyť ji švárně podstoupíme,
vždyť tu všickni zhynem spolu,
jak na čacké rekы sluší.*“

A smířuje nás tím více výsledek:

Bez čísla pobili Mórů.

Promyslete všecky čtyři básně a povězte mi, jaké činy ve všechn se nám vypisují? Jsou-li činy ty možny? K jakému konci dospěly činy v prvních, k jakému v poslední básni?

Ted slyšte dále:

Poutník neznámý v hábitě šerém, s křížem v ruce na dlouhé holi a s růžencem ubírá se do pekla, aby vyprosil si blánu, na níž otec jej dáblu zapsal. Na cestě přijde do hlubokého lesa. Tam Záhoř lidomorník číhá

*zrak upřený v cestu divoce pláne,
kyjem ohromným nad — hlavou točí
a skok za skokem prostřed cesty stane.*

A mládenec

. . . nevidí v žalu hlubokém,
jde dálé před se povlovným krokem,
kde života svého pozbytí musí.

„*Stůj červe! Kdo jsi? Kam tě cesta vede?*“
Zastavil se poutník, zvedna líce bledé:
„*Jsem zatracenec*“, odpovídá tiše,
„*do pekla cesta mě, do satanské říše*“ . . .

„*Hoho! do pekla? Netřeba ti kroků,
sám tě tam dopravím, nevzdychnes ani!*“
Však až se naplní můj počet roků,
přijdu snad za tebou také na snídaní!“

„*Nic ty se nerouhej milosti boží!* . . .
. . . Milost boží veliká! ta rádi dáti,
že se slabý poutník co vítěz navrátí,
dobuda zápisu z pekelné moci.“

„Co pravíš? Za těch let, za čtyřiceti,
bez počtu jsem jich do pekla zkládil,
však se ještě nikdo zpátky nenavrátil . . .“

Pustil jej Záhoř, avšak poutník musil se zapřísáhnouti, že všecko mu poví, co v pekle uvidí a čeho se doví. Po dlouhém čase vrátil se, volaje:

„Přisahám na kříže svatého slávu,
že tobě věrnou z pekla nesu zprávu.“

Zachvěl se muž lesní, slyše tato slova.

Vypravuje poutník, jak znamením kříže
přinutil Satana, pekelné kníže,
rozkázati děblu, strájci klamu zlého,
aby zase vrdil krvi psanou blánu.

Ten však nechtěl učiniti dle rozkazu jeho, až zaříčel satan své poslední slovo:

„Uvrzte jeho v lože Záhořovo!“

A dábel,

. . . , slyše ona slova
zhroziw se pokuty lože Záhořova,
krvavý zápis vrdil bez prodlení.

Muž lesní poražen tou zvěsti
na zemi klesá ve smrtelném strachu:
„Smiluj se, pomoz! pomoz, muži boží!
nedej mi dospěti k pekelnému loži!“

I zvedne poutník, k zemi se nakloně,
hůl Záhořovu — kmen mocné jabloně —
a zarazí ji v tvrdé skály témě
jako tenký proutek do zorané země.
Tu kleč přede svědkem svých hrozných činů,
kleč ve dne v noci, ukrutný zlosynu!
Tu kleč a čekej, až se v jedné době
z milosti boží vrátím zase k tobě.“

*Devadesít let předtěla svitem,
Hubrovým stínu hlubokého lesa
dvé poutníků se cestou ubírá:
srbený stařeček, věkem se jíž trása,
a pěkný mládence, ten jej pochlívá.*

*„Synu můj, žízním, ohlédlal se však:
tuším, ač není-li miliých smyslů mňamání,
tuším, že mi blízké najdeš oběrstvování,
aby byl dokonán mň života úkol.“*

*A když mládence skrze husté chvojí
vzhůru se prodere a na skálu vkraci,
vče nepodobnou vidí jeho oči:
na holé skále strom košatý stejný,
strom jabloňový, v šir se rozkládajíc,
a na něm ovoce dívňá krásy zraje.*

*Ale jak s ochotou po jablku sáhne,
tak s ulekutím rukou zas odtafne.
„Ty nech, netrhej — však jsi nesázel!“
hlas dutý, hluboký kdže jemu ztuhá.*

Avšak když mládence potom se stařečkem nahoru přišel,

*aj, tu se pařez k stařečku kloni,
vztahuje rámě vstříc a raduje se:
„Ach, pane, pane můj! dlonho's nepricházet:
hle, tvá sazenice již ovoce nese,
ach, utrhni pane, však sám jsi sázel!“*

*„Záhoři, Záhoři, pokoj ludiž tobě!
pokoj ti přinášim v poslední své době!
Bez méry, bez konce jest milost boží,
nás oba vytrhla pekelnému loží.
Propust mne nyní již, jakož i já tebe:
nechť se tu popel náš vedle sebe složí,
a ducha nechť vezmou andělové z nebe!“*

*„Amen!“ dí Záhoř. A v tom okamžení
sesul se ve skrovnou prachu hromádku.
Zároveň i stařec mrtev na zem klesá —
pout jeho pozemská již dokončena! —*

*I zůstal mládenec sám u prostřed lesa,
by ještě vykonal vůli svého pána.
Leč nad hlavou jeho té ještě chvíle
vznášejí se dvě holubice bílé;
v radostném plesu vznášejí se vzhůru,
až i se vznesly k andělskému kůru.*

Báseň tuto sepsal K. J. Erben. Kdož jsou v ní hlavní osoby? Poutník vyšel na pouť do pekla — zajisté cesta odvážná, *dobrodružná*, a dobrodružství se Záhořem šíře se zde vypisuje. — Co poletovalo nad hlavou mládence po smrti? Holubička k nebi poletující znamená smér s Bohem.

Ted' zodpovídejte tyto otázky:

O jakých cestách a činech vypravují tyto básně? K jakému výsledku dospívají „*Heřman z Bubna*“ a „*Návrat z Palestiny?*“ K jakému dospělo „*Sedm infantů?*“, „*Záhoř?*“ Smrt infantů pomstěna porážkou Mórů, Záhoř pak zemřel smířen s Bohem. Kterak smrt ta nás dojímá? Který děj jeví se pravdě podobným býti? Který děj jest báječný?

Básně toho druhu zovou se *romance*. **Romance** jest báseň příběh dobrodružný vypravující, již i při smutném obsahu dech smůrného klidu provívá. Ku kterým básním náleží romance, že vypravuje?

Však romanci „*Záhoř*“ jsem celou vám nečetl. Všimněte si jenom článku v čítance, jak popsán jest dub — bydlíště Záhořovo, jak popsán Záhoř sám. Báseň tu aspoň desetkráte při čtení jsem zkrátil.

Přirovnějte dále tato dvě místa:

*Putovali hudeči
dva švarní mládenci —*

a pak:

*Poutníče nezndmý v hábitě šerém,
s tím křížem v ruce na dlouhé holi
a s tím růžencem — kdo jsi ty koli,
kam se ubíráš nyní pod večerem?
Kam tak pospícháš? Tvá noha bosa,
a jeseň chladná — studená rosa;
zůstaní zde u nás, jsmě dobrí lidé,
dobrého hosta každý rád vidí.*

Která z básní hledí si více stručnosti? Která z nich spíše podrobnosti miluje? Která z nich více lyrifiky v sobě chová? Ve které epika převládá? Přirovnějme nyní balladu k romanci! Odkud běže

látku svou ballada? Co bývá látkou romanci? K jakému konci do-spívá vždy ballada? K jakým romance? Jak účinkuje na mysl naši ballada? Jak romance? Kde převládá živel epický? Která více citu našeho hledí? Která jest stručnější? — Které ballady a které romance znáte?

Ještě povím vám, odkud který druh básní těchto se šířil. Ballada tváře zasmušilé, jak my ji známe, přišla k nám ze Škotska a Anglicka, romance ze Španělska. Spisovatele naše znáte. Kdo napsal „Horymírův skok“ a „Návrat z Palestiny?“ Kdo sepsal „Kšaft?“ Kdo báseň „Heřman z Bulna?“ Kdo „Tomana?“, „Záhore?“, „Svatobní košili?“

Den a noc.

Článek 20. čítanky I.

(Ve školské zahrádce.)

Kde nachází se, dítky, obloha? Podívejte se na ni. Jaké je dnes barvy? Povězte mi, je-li obloha vždycky tak modrá? Co vídáme někdy na obloze? Jestliže na obloze mráčna jsou, říkáme, že je zamračena. Takováto obloha, jako dnes nad sebou vidíme, jest jasná. Jakou tedy vídáme nad sebou oblohu?

Vídáme nad sebou oblohu buď jasnonu, buď zamračenou.

Dnes je hezky teplo. Čím pak to, že je nám zde v zahrádce tak teplo? Odkud svítí nám slunce? Zda-li pak pokaždé tak sluníčko svítí a hřeje? Zda-li pak pokaždé slunce se nám ukazuje? Kdy se nám neukáže? Kdy je vidíme?

Na jasné obloze ukazuje se nám slunce.

Kdo pak z vás dnes brzo vstával? Pověz mi, bylo-li sluníčko pořád tak vysoko, jako je teď? Kde bude na večer? Je-liž slunce vždy stejně vysoko?

Slunce nevidíme vždy stejně vysoko.

Kdo z vás viděl někdy slunce tamto nad vrchem? Co jsi právě dělal? Když myjeme a strojíme se, jest ráno. Ukažte mi, kde bývá slunce ráno! To říkáme, že vychází, protože se ho ukáže nejprv horější kousek, pak prostředek, a po chvíli teprv celé. Kdy vychází slunce? Kde?

Kdo z vás viděl slunce tamto nad lesem, když se ztrácelo? Kdy to bylo? To říkáme, že zapadá. Kdy zapadá slunce? Kde?

Když slunce vychází, říkáme, že jest ráno; po západu nastává večer. —

Slunce svítí od rána do večera. Proto je světlo. A tomu celému času od rána až do večera říkáme *den*. Jak nazveme den proto, že jest stále světlo?

Od rána až do večera slunce svítí čili světlo dává; tu je den — den světlý. Ve kterých místech jest slunce nejnáze? Kdy tam bývá? Proto říkáme:

Slunce jest nejnáze, když vychází nebo když zapadá.

Slunce od rána do večera je na nebi. V polovici dne jest nejvýše na obloze. Když je polovice dne, říkáme: jest poledne. Jakými znamenáimi oznamuje se nám ráno, poledne a večer? Kdy je slunce nejvýše na nebi?

V polovici dne či v poledne je slunce nejvýše na obloze.

Když na večer slunce zapadne a nesvítí na nás, je to tak, jakoby přišly mraky a zakryly je. My říkáme: to se smrká — je soumrak. Po soumraku je noc.

Kdo z vás v noci oknem na oblohu se dívá? Co tam vidíme? Zdali pak vždycky jsou na nebi hvězdičky? Kdy se nám neukáží?

Na jasné obloze ukazují se nám hvězdy.

Co pak také někdy u večer vyjde na obloze? Kdy jenom může na nás svítiti měsíček? Co mu v tom někdy překáží?

Na jasné obloze ukazuje se nám někdy měsíc.

Kdy zase vyjde slunce? Jak dlouho trvá tedy celá noc? Ale ráno, nežli slunce vyjde, je světleji než v noci; pravíme, že svítá — že je svítání. Jak jmenuje se počátek noci? jak její konec?

Noc trvá od večera až do jitra. Počátek noci jmenuje se soumrak, konec svítání.

Co svítí jasneji: měsíc se hvězdami či slunce? Kdy lépe vidíme?

Za dne vše lépe viděti jest nežli v noci, protože slunce jasneji svítí než měsíc a hvězdy.

Někdy přiváli se večer veliká mračna na oblohu. Zdaliž tu viděti lze hvězd nebo měsíce? Zdali mohou svítiti? Co tu nastane? Veliké tmě říkáme čirá tma. —

Jakou oblohu vídáme nad sebou? Co ukazuje se nám na jasné obloze ve dne? co v noci? Vídáme-li slunce stejně vysoko? Kdy jest nejnáze? Kdy jest ráno? Co nastává po západu slunce? Jak dlouho svítí slunce? Kdy jest poledne? Jak dlouho trvá noc? Jak jmenuje se počátek noci? Jak její konec? Kdy vše lépe vidíme? Proč? Kdy nastane čirá tma?

* * *

Na podlahu svítilo slunce. Malá Anička vzala koštátko a chtěla je vyměstí; však sluníčko nedalo se. I vzala košíček a chtěla je rukama do košíčku dát; slunce nedalo se chytit. I běžela pro otce aby jí pomohl; ale než se vrátila, sluníčka tu nebylo. Otec se smál a pravil: Metu, metu, nevymetu atd. —

Ve světnici proti oknu, nebo v síni proti dveřím vídáme světlé čáry nebo kolečka. Kdo by je vyměstí chtěl, nemohl by, aniž v rukou vynéstí; ale za chvíli čáry i kolečka se ztratí. Od čeho byly? Kudy sem slunce svítilo?

Den a rok.

Článek 26. čítanky I.

Co svítí ve dne? Kdy vychází slunce? Kdy zapadá? Celý den od jitra až do večera zoveme den světlý, protože je světlo. Jak se jmenuje doba, kdy je slunce na obloze nejvýše?

Každý den má své jméno. Včera jste nebyli ve škole; včera řemeslucí nic nedělali. To byla *neděle*. Dnes už nemá neděle, dnes je po neděli, a proto říkáme, že je *pondělí*. Kolikátý je dnes den po neděli? Když počítáme po neděli den čtvrtý, říkáme: je *čtvrtok*. Jak nazveme den pátý? A šestý den po neděli je *sobota*, pak zase přijde neděle. Kolik jest dní po neděli? A když neděli k nim připočítáme, kolik je to dní?

Pravili jste, že je dnes pondělí. Kdyby se vás někdo odpoledne zeptal, který je den, jak odpovíte? A což, kdyby se vás někdo až večer opatal? A když se někdo dnes probudil, nežli slunce bylo vyšlo, jaký řekl že jest den? Hle, jeden den trvá déle nežli *den světlý*; musíme ke světlému dni ještě *noc* připočítati, a pak máme jeden *den*. — Co počítáme k celému dni?

Dnes vyšlo sluníčko v šest hodin ráno. Kolik hodin bude v poledne? O kolik víc nežli ráno? Kolik hodin má dopoledne? Dnes zapadne slunce o šesté hodině večerní. Kolik hodin uplyne to po poledni? Kolik hodin čítá dopoledne? Kolik hodin celý den světlý? Kolik hodin bije o půlnoci? Kolik to uplyne od západu slunce? A kolik uplynulo dnes od půlnoci, než slunce vyšlo? Kolik hodin má noc? Kolikrát dvacátcet hodin má den celý, — den světlý i s nocí?

Začněme počítati ode dneška s poledne, jak dlouho potrvá celý den? Kolik hodin je od poledne do půlnoci? A kolik ještě musíme přidati, abyhom měli celý den? Kdy to bude? Začněme počítati celý den od jitra! Od večera!

Proto říkáme, že celý den trvá od jitra do jitra, od poledne do poledne, od večera do večera, od půlnoci do půlnoci. Takový den má dvakrát dvacátcet hodin.

Pravili jsme, že v neděli dělati se nesmí. Komu je posvěcena neděle? Kolik ujde ostatních dní, nežli zase neděle přijde? Kolik je jich s nedělí dohromady? Jak jmenuje se den hned po neděli? Jak po neděli čtvrtý? pátý? Jak zove se den před nedělí? Už umíme jmenovati: Neděli, pondělí, pak čtvrtok, pátek a sobotu. Kolik jich schází? Pamatujte si: Po pondělí přijde *úterý*! A který teď schází? Zrovna *prostřední*; proto jmenujeme jej *středu*. Čtěte mi jména jejich po pořádku! Dnové, kteří jsou ku práci ustanoveni, jmenují se *všední*. Co vy činíte ve všední dni? Neděli a šesti všedním dušum říkáme *týden*. Také můžeme počítati týden ode dneška. Jak potom za sebou dny jdou? Jak ode čtvrtka! Ode středy!

Sedmi dnům říkáme týden. Neděle jest den Peině; ostatní dny nejménou se všední a jsou ku práci ustanovení.

* * *

Tak jde po každé neděli šest všedních dnů, a to stále a stále. Proto lidé říkají místo: dva týdny — dvě neděle. To znamená dvě neděle, a za každou šest dní. Kolik to je dní? — Čtyři neděle a dva nebo tři dny to jest jeden měsíc. Teď jest měsíc březen; ten má jméno své od březových stromů. Po něm přijde měsíc, který dostal jméno po dubech; jiný má jméno po květech, jiní po červeném ovoci, jiný po srpech, také po listí, které se stromům padá a po ledu na vodách. Takových měsíců je dvacet, a když ty ujdou, ušel rok. Kolik dní má týden? Kolik neděl měsíc? Kolik měsíců rok?

Brzy rozpučí všecky stromy, a ukáží se zelené listy; brzy rozkvétou v zahradách a na lukách květinky; brzy budete venku na trávníku si hrát. Bude jaro. Po něm přijdou horké dni, to bude léto. Pak zase budou dny chladnější, a listí se stromů opadá; to bude podzim. Na to zamrzne voda a bude padat sníh; co to bude? A pak zase znova začne jaro. Jaro, léto, podzim a zima jsou dohromady také rok.

Jaro, léto, podzim i zima trvají rovně dlouho. Rozdělte rok mezi ně; kolikátky díly roku dostane každý? Roku říkáme jinak léto. Proto pravíme: rok má čtyři čtvrtletí. Jaro je čtvrtletí, léto je čtvrtletí, podzim je čtvrtletí a zima též. Kolik má rok měsíců? Rozdělte je na čtyři díly! Kolik měsíců má jaro? Kolik každé čtvrtletí?

Kolik neděl má jeden měsíc? Kolik mají tři měsíce? Kolik tedy čtvrtletí? Ale řekli jsme, že každý měsíc má o dva nebo o tři dny více nežli čtyři neděle; přidejme třikrát dva dny, nebo dvakrát dva a jednou tři — kolik neděl přibude čtvrtletí? Kolik má čtvrtletí neděl?

* * *

Kolik má týden dní? Z čeho skládá se celý den? Jaký je den? Jaká noc? O tmavé noci řekneme, že je černá; co povíme o světlém dni? Teď vám dáám hádanku:

Jeden otec má sedm synů, a každý ten syn má jednu tvář bílou a jednu černou.

Žito. Obili.

Obánek 75. čítanky I.

Zde vizte žito, jež nám vyrostlo na zahrádce.

Toto žito nebylo z počátku tak vysoké jako teď; bylo menší. Co se s ním tedy stalo? Kde vyrostlo? Vidí-li pak, nebo slyší-li žito? Cítí-li, když je trháme? Může-li přejít s pole jinam? Vidíme, že je žito rostlina.

Nač dívali jsme se nejprv u rostlin? Čím je v zemi upevněno? Má kořeny jako vlásky. Co pozorovali jsme u rostlin nad kořenem? Vizte tuto lodyhu; je nízká či vysoká? Dutá či plná? Suchá neb šťavnatá? Takovouto lodyhu jmenujeme *stébla*. Co vyrostá z toho stébla vždy malý kousek nad sebou?

Zde na horním konci stébla je *klas*. Sáhni na tento! Co je v něm? Vymni ta zrnéčka! Jsou-li pak zrnéčka také v ostatních, jež jsem vám podal?

Vy máte klasy *hluché*, já *plný*. V plném klasu jsou zrna, ve hluchém nic. Zdali pak jich bylo škoda, že jsem je vytrhl? — Také zde je klas ještě zelený. Najděte v tom zrní. Vezměte zrní zralé a nezralé; které je tvrdší?

Tu vidíte žitu podobnou rostlinu. Kterak nazveme její lodyhu? Co má na horním konci stébla?

Utrhni si zrnéčko žitné a pak zrno této rostliny. Čím se liší? Tato rostlina zove se *ječmen*.

Mám v hrsti vymnutý klas žitný. Fouknou do toho. Pohled, co mi v ruce zůstalo! Co stalo se s tenkými slupičkami, v nichž byla zrna zabalena? To jsou *plévy*. Co je těžší: zrní či plévy? Který klas více se ohýbá, plný či hluchý?

Vizte opět *pšenici*. Čím se podobá žitu i ječmeni? Čím se liší ječmen od obou? Čím se liší zrna pšeničná od obou?

Překousni toto zrnéčko pšeničné — žitné — ječné. Jaké barvy jest uvnitř? Proto dělá se ze zrní všechn *mouka*. Jak nazveme mouku ze zrní pšeničného — žitného — z ječmene? Z ječmene dělají se také kroupy. Z mouky žitné peče se chléb, z mouky pšeničné koláče; která jest bělejší?

Tyto tři rostliny vyrostly v zahradce. Kde rostou jinde? Co jsme učinili, aby na zahradce nám vyrostly? Kdo to činí na roli? Co vyroste nejprve z toho zrní? Čemu je osení podobno? Co potom ze stébel vyroste? Co je v klasech? Jaké je zrní nejprve? Co stane se s ním, když slunce dlouho ná ně svítí? Jak jmenují se klasy prázdné? Co ze zrní se vyrábí? Která mouka je nejbělejší? Kterak poznáte pšenici? ječmen? žito?

* * *

Vizte tu *proso*. Čím podobá se žitu? Má-li také klas? Zkuste aspoň, je-li tam zrní! Zrní to mlynář sloupí a obdrží malá, žlutá zrnéčka, jež tuto vidíte. Jak se jmenují? Co dělá se z prosa?

Také *oves* jsem přinesl. Čím podobá se prosu? Čím žitu? Komu slouží oves za potravu? Avšak mouka také z něho se vyrábí.

Již poznali jsme žito, ječmen, pšenici, proso a oves. Čím podobny jsou všecky tyto rostliny k sobě? Jak jmenujeme jejich plody? Které chovají v sobě mouku? Kterých lze vůbec požívat? Vše to jest **obilí**.

Kam zasévá se obilí? Kdo je seje? Ale včera na louce utrhl jsem tyto rostliny; nikdo jich tam nezasil. Čemu se podobají? Prohlédněte jejich kořen i stéblo! Však prohlédněte také klasy! Mají-li zrní? Dá-li z něho mouka se dělati? Hle, nemají moučného zrní. To jest **tráva**. Všecky rostliny, jež stébla mají, jsou **rostliny stébelné**. Jak poznáte mezi stébelnými rostlinami obilí?

* * *

Kdo pozoroval jste pole po žni? Jak zoveme pole se zbytky stébel? Jaká jsou stébla vnitř? Kam jsou stébla dírkami svými obrácena (namířena)? *Kdy je nejvíce dírek do nebe?*

* * *

Čím kosi rolníci obilí na poli? Který nástroj jest malý, stočený, jako shrbený? Dám vám hádanku:

*Shrbený mužík
běhící po poli;
nepřijde domů,
až je oholí.*

* * *

Lvice je zvře dravé. Lidé mají z ní strach. Jak poznáme, že někdo strach má? Muže-li tráva strachem blednouti?

Ale lvice může člověku ublížiti, konec učiniti. Čím pak trávě konec učiníme? A teď slyšte:

*Běžela lvice
od Kamenice:
kam pohlédla,
tráva zbledla.*

~~~~~

Moucha — hmyz.

Olánek 65. a 66. čítanky I.

I.

Na ovoci.

Karlík přišel návštěvu babičce. Babička seděla u otevřeného okna. Na krámlku venku byly ošitky plny jablek, hrušek a jiného ovoce. „Počkej mi zde chvíliku, Karlíčku, dojdou si na zahradu. Přijde-li někdo, zavolej mne.“

Vzzz! Už tu byl jeden host. Sedl na jablko a ochutnával. Byla to *moucha*. Kdo z vás viděl mouchu? Kde pak? *Mouchy litají ve světnících, ve starých, venku na výsluní a jinde.*

Karel uchopil šátek, sbalil jej a hbitě uhodil jím na jablko. Moucha spadla mrtva. Karel vzal ji do ruky a prohlížel si ji. Měla maličkou *hlavu*, jako špendlík, oči na ní veliké. Leskly se, byly skoro zelené. — Podívej se na tuto mouchu, již zde ve sbírce mám. Pověz mi, jakon má hlavu, jaké oči!

Karel divil se, že moucha *krk* nemá. Má, ale je jako nitka tenoučký. Jím je hlava spojena se *hrudí*. Pohled na hrud' této mouchy; jaká jest svou podobou? Karel také viděl, že je kulatá, a svrchu na ní že jsou *dve křídla*.

Sotva Karel toto spozoroval, již byla jiná moucha na sladkých hruškách. Kterak se tam octla? Ano, přiletěla. A kterak lítá? *Křídloma*. Podívej se na její křídla; prohlédni skrze ně! Jsou tenká, průhledná.

Karel mouchu obrátil. Hle, objevily se mu *nohy*. Moucha je měla pod *hrudí*. Spočítej, kolik jich jest! Karlík počítal dobré; napočetl jich také šest. Též viděl, že moucha na hrušce na jediném místě nesedí, že pohybuje se; lezla. Po kolika nohách leze? A Karel se divil; moucha ať lezla kdekoli po hrušce, nespadla, rejdiva kolem bez bázně. Kdo z vás viděl choditi mouchu po podlaze? po okně? po zrcadle? po stropě?

Moucha má také *břicho*. Je-li pak tenší či tlustší než hrud'?

Karel mrtvou mouchu odhodil. Již si ji prohlédl. Také si pamatoval, jak vyhlíží. Kdo z vás si to pamatoval? Jaká je hlava? jaké oči? Jaká hrud' a břicho? Co má na hrudi svrchu? Co vespop?

Karla zajímala moucha živá. Rejdila po hrušce; něco hledala. Chvíli stanula a okoušela. Okoušela *sosáček*. Mát moucha v předu na hlavě, právě u úst trubičku, kterou může rozvinouti a svinouti. Když letí, má trubičku tu svinutou. Jakmile leze a chce něčeho okusit, hned ji rozvine a ssaje štávu do sebe. Trubička ta zove se sosáček. Teď našla hrušku zraněnou; sladká štáva prýštíla ven. Moucha stanula, rozvinula sosáček a omočila jej ve sladké štávě? Chutnalo jí to. Nechtěla se hnouti. Byla však neopatrná a smočila si také bříško. Hned ustala ssáti. Postavila se na přední čtyři nohy, zadní stiskla na bříško a čistila se. Moucha je *čistotné zvířátko*. Kdo z vás viděl ji, když se tak čistila?

Karel sebou hnul. Moucha se ulekla a ulétla. Moucha je *plachá*.

Karel hľidal dále. Přišli jiní hosté. Moucha pozvala si pomocníky. Noví hosté neměli šatů černých, zelenavých; měli šaty žluté s černými proužky. Byly to *vosy*. Karel jich neznal. Máchl po nich rukou a jednu chytil. Ale běda! Hned ruku rozevřel a hrozně vzkříkl. Vosa padla podle sladkých hrušek, a Karel utiskal na záhradu za babičkou. Babička věděla hned, že vosa jej bodla. I vzala trochu vlhké země, přiložila Karlovi na ránu a brzo krutá palčivost přestala. Karel za chvíli šel na svého nepřítele se podívat. Nevzal

ho do ruky; bál se. Vosa ležela skroucena na ošitce. Měla také jako moucha černou hlavu s velkýma očima, tenký krček, kulatou hrudí se šesti nohami, a bříško trochu větší hrudi. Také viděl, že vosa je mnohem delší než moucha, neboť má břicho velmi štíhlé.

Podívej se na tuto vosu; zdali Karel dobře pozoroval? Spočítej, kolik má křídel! Hle, vosa má čtyry křídla. Která jsou delší, která kratší?

„Babičko, čím mne štípla ta vosa?“ ptal se Karel. „Ona tě neštípla, nýbrž bodla. Podívej se jí na konec bříška! Nevidíš ničeho?“ „Vidím černou jehličku!“ „To je žihadlo. Tys jí chtěl ublížiti; vosa se bránila, bodla tě jedovatým žihadlem. Ale přece musila umřít. Každá vosa, bodne-li, umře.“

Karel zadíval se na vosy, jež proháněly se po ovoci. Viděl, že lezou také po hruškách, ale nikoli tak jistě jako mouchy. Některé sklouzly a musily teprve znova na ovoce vyletěti. Hledaly též jen sladkou šťávu a *sosáčkem* ji do sebe ssály.

„Kde spí vosy, babičko?“ ptal se Karel. „Na půdě mají domeček. Udělaly si jej z malíčkých trásek dřevěných. Je jako papírový.“ „Co mají v tom domečku?“ „Malíčké šestihranné komínky, *buničky*; v jedněch spí a v jiných si sladkou šťávu schránějí.“

Zde přinesl jsem vám *hnízdo vosí*. Je jako jablíčko. Sáhni, z čeho zdá se ti, že jest? Co vidíš v něm? Kudy lítají tam vosy?

Jakou hlavu má moucha i vosa? Jaké oči? Jakou hrudí? Kolik noh? Kdo má břicho štíhlější, moucha či vosa? Které barvy? Kolik křídel má vosa, kolik moucha? Čím brání se vosa? Kde vídáme mouchy? Kde vosy? Jsou také veliké mouchy; říkáme jim *masařky*. Proč tak? Hleďte na ni! Také jsou veliké vosy; jmenují se *sršně*. Vizte zde!

II.

Na hluchavee.

V zadu u plotu na zahradě stojí hluchavka. Znáte ji všichni. Kvete překně bíle. Vím, že mnohý z vás trhal již květy její a sladkou šťávu z nich ssál.

Hluchavku tu navštěvují každodenně **včeličky**. Přiletí tam; mají *křídla*. — Vidíte-li pak na této včeličce zde, kolik křídel má? Jaká jsou křídla ta? U kterého zvěřátko spatřili jste již křídla taková?

Včela usedne si na květ, vstrčí tam hlavu a ssaje. Čím? O tom již víte, že také *sosáček* má. Včela nessaje jen, aby se nasytila. Nikoli, chce si také uschráněti sladké šťávy na zimu a na jaro, kdy rostliny nekvetou, aby měla čím živa býti, a pak aby i nám jí uštědřila. Jak vyssaje, letí domů. Včely mají hezké domy, hezčí než vosy.

Lidé jim je stavějí. Jak jim říkáme? V úle má malinké, šestihranné světničky; zovou se *buňky*. Do buněk těch dává sladkou štávu, již přinesla. Některé buňky jsou skoro plny, některé prázdnny. Včela prohlíží, kam by sladkou štávu dala. Prohlíží *očima*. — Kde má oči? Jaké jsou?

Včela leze od jedné buňky ke druhé. Kterak leze? Kolik *noh* má? Kde? Hle, najde buňku prázdnou. Sladkou štávu pouští doní. To je *med*. Kdo z vás okusil již medu? Kdy? Jaké chuti jest?

Včelička zaletí si také někdy na kvetoucí lili. Dole ve květu je sladká štáva. Ale jak to vyhlíží, když nazpět vyleze? je všecka žlutě umazána, uprášena. Co by učinila moucha, kdyby se jí to stalo? Včelička toho neučiní. Letí domů, ač jí prach ten žlutý překáží, a teprve doma jej smete, sdělá a upraví si z něho buňky. — Co dělají lidé z vosku? — K čemu je včela tělem podobná? Čím pak včela se brání?

Na hluchavku zabloudí někdy **motýl**. Je *pestrý*. Má křídla černá, bílá, červená a modrá. Kolik jich má? Šedne a ssaje také štávu. Čím? Kde má *sosáček*? Je-li pak tělo jeho tak tlusté jako včelčino? Motýl nevleze do květu hluchavky; musí seděti venku. Čím se drží? Kolik noh má? Jakého třeba mu sosáčku, aby až na dno dosáhl? — Viděli-li pak jste jiné motýle? Jakých barev byli? — Hezcí motýlové byli dříve ošklivými *housenkami*; z těch teprve se proměnili. Housenka nelítá, *leze*. Také nessaje, nýbrž *kousá*. Co pak žere housenka? Housenka je *škodlivá*. Proto hodně jsou ptáčkové, že je jedí a hubí.

Večer lítaří kolem světla malí motýlkové. Říkáme jim *můry*. Lítaří kolem, až se spálí. Pak padnou. Proč nelítají dál? Kolik křídel mají? Kolik má tato mříra noh?

Také **komáři** lítaří okolo svíce. Kdo z vás je viděl? Povězte, co vidíte na těle tohoto komára? —

Motýl, jenž seděl na hluchavce, ulekl se. Uletěl. Vyplašil ho malý, lesknavý brouček. Bylo to **slunéčko**. Hle, jakou maličkou *hlavičku* má a jaké maličké *oči*! Avšak jakou má *hrud'* a *jaké břicho*? Jaké pak je barvy? Jaké tečky má na sobě? Je-li pak spodem těk zbarveno? Kolik *noh* má?

Dám je na prst, ať leze. Hoši také tak činí a při tom něco říkají. — Kdo z vás poví, co říkají?

Slunéčko letělo! Kde mělo křídla? Křídla bylo viděti, ale jen ta hořejší, tvrdá, barevná. Kde byla ta dolejší?

Znáte-li pak jiná zvířátka se dvěma tvrdými a dvěma měkkými křídly? Kdy lítař **chroust**? Kde sedává ve dne? Má-li pak hlavu? Kolik noh? Kolik křídel? U úst má ostré zoubky jako kleště; to jsou *kusadla*. Jimi okusuje květy stromů. Je velmi škodlivý.

Mluvili jsme již o mouše, vose, včele, motýli, komáru a slunéčku. Kolik částí rozeznali jsme na jejich těle? Které jsou to?

Kolik noh měli? Kolik křídel? Mají-li pak kosti? Zamačkneme-li je, jaká krev z nich teče? O zvýřatech takových říkáme, že jsou **hmyz**. Z kolika částí skládá se tělo hmyzu? Kolik má hmyz noh? Kolik mává křídel? Povězte, které hmyzy znáte!

V krámě.

Pojmy: Krám, zboží, cena, výdělek; smluvení, slevení; drahé, laciné; zboží střížné atd.

„Václave“, řekla matinka, „po svém svátku půjdeš do školy. Bude ti třeba čítanky a tabulky; koupím ti je. Také v roztrhaných šatech nesmíš do školy; přislíbíš-li mi, že budeš hodným, koupím ti na nové.“

Václav byl pln radosti, že konečně do školy chodití bude. Těšil se také na svátek svatého Jana a na posvícení, jež u nich ve vsi brzy míti budou. Před sv. Václavem vyjela matka na dva dni s Václavem do města; nemohly ani knoflíky, ani tabulky, ani šatů ve vesnici dostati. Přijeli do města; vozka zastavil před velikým domem. Václav viděl před sebou veliké dvěře do kořán otevřené; přede dveřmi stály sudy s rybami, nahoře pak visely biče, kosy, srpy a na šňůre navlečeny citrony, pomeranče a homole cukru.

Matinka zastavila se také přede dveřmi a zvala Václava: „Pojď se mnou do krámu.“ Tedy krám to byl, kam Václav s matinkou šli.

Kdo z vás byl jste již v krámě? Co jste viděli tam? Odkud bral člověk tam cukr, odkud kávu, odkud petrolej, odkud oct?

Václav viděl v krámě také stál. Jak stolu tomu jinak říkají? Nad stolem visely váhy. Za stolem stály na sobě příhrádky a na každém z nich byla bílá tabulka. (Proč?)

Za stolem byli lidé, jeden starý, druhý mladší a třetí nejmladší. Starému pánu říkali pan kupec, mladšímu mládenec a nejmladšímu učenec. Všickni tři přivítali matinku s Václavem. Kupec ptal se: „Co poroučíte, matinko?“

Matinka řekla: „Ráda bych čtyři kilogramy cukru.“ Kupec otevřel příhrádku, vzal nad stolem váhy a vážil cukr. Kdo jste viděl vážiti? Kupec navážil a zabalil. Poklonil se a ptal se: „Co ráčíte ještě?“ Matinka chtěla také kávy, koření, soli, kvasnic, hrozinek, mandlí a citron. To vše jí kupec dal a potom ještě zdvořile se uklonil.

Václav si myslil: „To je hodný kupec.“ Také viděl, jak pomáhá to matce do košku dávat. Václav potáhl pak manuinku za sukně, aby již šla; ale maminka čekala. Kupec vzal křídu, psal něco na stál, bručel při tom a pak řekl: Pět zlatých a osm krejcarů.“

Tu viděl Václav, že maminka *platí*; už neměl pana kupce tak rád. Matinka zaplatila, vzala košík a odešla.

Zdaliž by maminka byla mohla odejít, nezaplativší? Musíme platiti, poněvadž i kupec musí vše zaplatiti. Slyšte: Odkud běre kupec cukr? Dají-li mu jej v cukrovaru zadarmo? A jede-li vozka, který mu cukr z cukrovaru přiváží, zadarmo? Hledte, musí zaplatiti v cukrovaru, musí zaplatiti vozkovi. Kupec musí také platiti svému mládenci za to, že mu pomáhá prodávati; kupec musí platiti domácímu pánu, že mu krám přijel; kupec musí kupovati šaty, maso, aby ošatil a uživil sebe a svou rodinu.

„Odkud tvůj tatínek dostává peníze, za které šaty a strava kupuje?“ ptám se hocha třídeníkova. Tak ptám se i hocha nádeníkova a řemeslníkova; a pak pokračuji: Kupci nedají na berním úřadě ničeho. Kam pak chodí vydělávat, an přece peněz potřebuje? Musí si je *vydělati*. A vydělá je doma.

Homole cukru stojí čtyři zlaté; ty čtyři zlaté zaplatí kupec v továrně; pak vozkovi dá dva desetníky za přívoz. Také kupce stojí homole již čtyři zlaté dva desetníky. Kdo u kupce koupí homoli, musí za ni pět zlatých dáti. Hledte, kupci musíme již osm desetníků přidati. Ty zasloužil za to, že o cukr se postaral, že jej zabalil, zvážil, že nám poklony udělal. Za to si pak kupec koupí to, čeho sám, paní a dítky jeho potřebují. Kupec je *vydělal*. Peníze, které za koupenou věc dáváme, jsou *cenou* té věci. Kupec věc koupí za cenu *menší*, pak věc *vycení* a dá jí cenu *větší*. To, co na ceně přidal, jest jeho *výdělkem*. (Objasnění věc početními příklady.)

Matinka šla s Václavem dále. Přišli opět ku krámu. Tam visely šátky, pláště, plátna, sukne, košile nadě dveřmi. Vstoupili do krámu. Hle, tu jinak to vyhlíželo. Balíky sukna, plátna, šátků byly složeny, ne v příhrádkách, ale v příhradách. Také nad stolem nevisely vážky, ale *nážky a metry*. Kupec se ptal: „Co ráčíte poroučeti, matinko?“ A matinka řekla: „Chlapci tuble na šaty, něco pro trhání do školy, aby na tom prachu ztráti nebylo.“ Kupec vyňal balíky a rozložil je. Rekl pak, co každá látka stojí. U jedné pěkné řekl: tohoto stojí metr pět zlatých, a u jiné nepevné řekl: „toho stojí metr dva zlaté.“

Když kupec řekl mnoho peněz, pravila maminka: „To je *drahé*; když řekl málo: „To je *lacné*.“ (Otázky.)

Konečně maminka si vybrala a kupec jí ustříhl jeden metr za tři zlaté. Když měla platiti, řekla maminka ještě jednou: „Co jsem dlužna?“ Kupec řekl: „Tři zlaté“. „To je mnoho!“ hrozila se maminka. „O, já ho málo *vycenil*!“ „Něco musíte *slevit*“, řekla maminka a dávala mu dva zlaté.

„To je málo, jeden zlatý *slevit* nemohu, vždyť bych nic nevydělal.“ Kupec sám dal za metr dva zlaté a chtěl přece něco *vydělati*.

A tak dlouho spolu mluvili, až se smluvili. Maminka *smluvila* šest desetníků. Kolik dala maminka za sukno? Kolik dal za ně kupec? Kolik dostal kupec za sukno? Kolik při něm vydělal? Kolik smluvila matinka? (Opakuji cenu, výdělek.)

Vše, co kupci prodávají, jmenuje se *zboží*. Cukr, káva, mandle a lroziinky, sukno, šátky, košíle, klobouky jsou *zboží*.

Zboží, jako sukno, plátno, kanafas, které se při prodávání *stříhá*, jmenujeme zboží *střížné*. (Opakování.)

Václav potřeboval tabulky, čítanky, početnice, kamínku a houby. Pro to šli do jiného krámu. Tam prodávali jen kuihy a tabulky a školní potřeby; jmenovalo se to knihkupectví. Kdo z vás byl již v knihkupectví? Co jste tam viděli?

Maminka si vybrala a zaplatila. Pak odjeli domů. Doma prohlížel tatínek čítanku a řekl: „Školní knihy nesmějí se prodávat dráž, než jak jest na nich vytiskáno.“

„Tak, to na nich knihkupec nic nevydělá?“ řekl starší bratr Václavův.

„Vydělá zase jinak. Pošle do Prahy deset desetníkův a napíše: pošlete mi za ně početnice. Kolik desetníků stojí jedna početnice? (1.) Kolik dostane početnic? (10.) O nikoli, kupec jich dostane jedenáct. Jednu mu dají *přidavkem, nádavkem*.“

Knihkupec prodá všech jedenáct početnic. Kolik desetníků dostane za ně? A kolik jich do Prahy poslal? Kolik mu jich zbude? Kolik tedy vydělá?

Co jest zboží? — střížné? — knihkupecké? — Kde je prodávají? — Jak kupci? Jak se střížné zboží kupuje? Jak knihy? Které zboží se váží? Které stříhá? Z čeho jest živ kupec? Co on za to lidem dělá? atd.

* * *

Ovšem, že poučení o měrách a vahách dříve bylo žákům dáno a že příklady praktické řídí se dle toho, co žáci z počtu znají. V látce této nemá také možno hleděti vždy k zásadám názornosti přímé; jest to spíše cvičení soudnosti žactva.

Jak rozdílně se kterým koním vede.

Článek 38. čítanky II.

Silnicí jeli za sebou troje koně. Na prvních dvou jeli páni ve vojenských šatech oblečení; to byli důstojníci. Jejich koně si poskakovali. Každý kůň měl krk v oblouk ohnutý a čelo nesl v před; byl na to hrd, že takového pána nese.

Za nimi tállo dvé silných koní s pole nářadí. Jeden z nich tahal při orání, druhý při vláčení. Která nářadí vezli domů?

Zadu dva jiní tálhi vůz plný beden a bidel. V bednách bylo zboží složeno, a bidla sloužila ke sbíjení krámků. Jací to lidé vraceli se, a odkud?

Kolikery koně jeli silnicí? Kdo seděli na prvních dvou? Poskakují-li si koně cestou, říkáme, že *klusají*. Kterí koně jeli za nimi? Co tálhi? Co tálhi třetí koně? Jsou-li dva koně u vozu spolu zapřaženi, říkáme tomu *spřežení*, a vůz pro dva koně jmenuje se *dvouspřežní*. Jaký vůz tálho ono spřežení?

Tu najednou pozdvihl jeden ze selských koní hlavy své a pravil ku svému druhiu: „Podívej se na ty před námi, kterak si poskakují! My nikdy tak veselí nejsme. A proč? Protože jíme jenom suchou řezanku, a při tom taháme celý den, div nepadneme slabostí! Oni zajisté žerou oves a seno!“

Co povídal selský kůň svému druhu? Proč že oni tak ne-poskakují? Co musí celý den dělati? — Píce koní jmenuje se *obrok*. Které věci rozumíne slovem obrok? — Zrněčka dobrého ovsy jsou jako malá jadérka; proto říká se ovsu takovému *jadrný* oves. Seno dobré chutná koním; proto pravíme na místě dobré seno také *chutné seno*. Jaký oves a jaké seno čeká doma na důstojnické koně? — Co dělá matinka, aby vařený hráčk, čočka a jiné vaření lépe chutnalo? Zdali pak hospodáři také koním řezanku mastí? Proto říká se suché řezance *nemastnou*.

Avšak druhý kůň na tu řeč odpověděl: „Nedívej se jenom před sebe, ale také za sebe! Vidíš-li za námi spřežení koní kramářských? Hle, hlavy mají slabostí již svislé, nohy jim také klesají, a vozka bičem je bije, aby tálhi dále. A slyšíš-li, co si kramáři povídají? Nikdo od nich nic nekoupil, nic *neztržili*, tak že nemají sami jísti. Myslíš-li, že konín svým něco dají? Pozvi je na řezanku, a uvidíš, jak jim zachutná. Milý brachu, bud spokojen tím, co máš!“

Co odvětil koni jeho druh? Kam měl se ohlédnouti? Kdo na trhu peníze za zboží dostává, ten *trží* peníze. Co však říkali kramáři? Když jeden druhému nehodu svou vypravuje, říkáme: *stýskají si*. Co činili kramáři? — Kdo nají se tak, že více se mu nechce, jest *syt*; jak jmenujeme toho, kdo se nenají?

Povíme si celou povídku. Kolik páru koní jelo? Komu patřil první? druhý? třetí? Co činili první? druzí? poslední? Co pravil selský kůň svému druhu? Nač si stýskal? Co záviděl důstojnickým koním? Cím potěšil jej druh?

Na této povídce jest nejdivnější, že koně spolu mluví. Kdo z vás slyšel koně mluvit? Pak to ovšem také pravda není. Ale z celého příběhu se něčemu naučiti můžeme.

Vzpomeňte si na povídku o *Terezce Snažilové a Barušce Blahošové*. Co pravila Terezka, když jednou v neděli přišla od Blahošů domů? Co vypravovala matince o šatech a obědě? A když jí matinka řekla, že nemá otec jméní jako Blahošovi, čeho litovala

přece? Teď přemýšlejte, kterému koníčku byste přirovnali Terezku a ke kterým koním rodinu Blahošovu! — Co pak Terezce matinka na to řekla? Ona řekla také: „Znám dítky, kterým jest snášeti mnohem větší nedostatek!“ Ke kterému koníčku v řeči podobala se matinka Terezčina? A kteří koně znamenali by ty velmi chudé dítky?

A také poučení z obou povídek je stejné. Kterými slovy po- učila matinka Terezku? Hle, ona pravila: „I nám dobrý Bůh hojně daroval svých udělil!“ A druh mohl říci koni: „I nám hospodář naděluje, že můžeme spokojeni býti!“ — O kterých osobách mluví se v povídce o Terezce Snažilové? Zdaliž i v naší povídce jednají osoby? Kdo spolu rozmlouvá? — Pamatujte si: *Povídka, kde zvířátka spolu jako lidé rozmlouvají, jmenuje se bajka.*

Látka — výrobek.

Článek 19. čítanky II.

Kdo dělal tento *stůl*? Kdo robil tuto *židli*? Kdo vyrobil tuto *tabuli*? Kdo vyrobil k ní *podstavec*? To vše vyrobil truhlář; stůl, židle, tabule a podstavec jsou jeho **výrobky**. Jmenujte mi jiné výrobky truhlářovy! — Jmenujte výrobky obuvnískovy, pekařovy, zámečníkovy!

Krejčí šije šaty. Z čeho je šije? Z čeho jest tvůj kabát? Tvé spodky? Krejčí říká suknu jinak **látka**. Jak jmenuje se látka, z níž krejčí šaty šije? Tvá matinka měla by ti košili šíti; kterou látku na to vezme? Obuvník má ti boty šíti; z které látky jich ušije? Hle, pro krejčího je sukno látkou, pro matinku je plátno látkou a pro obuvníka je kůže látkou. Ze které látky dělá truhlář stoly? Čím je dřevo? Z čeho dělá zámečník klíče? Čím je tu železo?

Řekli jsme si, že dřevo je látka na stůl. Z látky té robí se stůl; jak říkáme vyrobenému stolu?

Někdo chce vystavěti dům; ze které látky jej vystaví? Jmenujte mi jiné výrobky z cihel! z kamene! Kdo vyrobíti chce cihlu, čeho k tomu potřebuje? Ze které látky robí se cihly? Jmenujte jiné výrobky ze hliny!

Zde mám len a přízi. Co jest z nich látkou a co výrobkem? Může-li býti také příze látkou? Který výrobek z ní se vyrábí? A což plátno, je-li pak někdy látkou? Kdy?

Z čeho jsou vaše sešity? Co je jich látkou? Někdo vyrobí kabát; které látky k tomu měl potřebí? Kdo sukno chce vyrobíti, co je mu látkou? Ze které látky však robí se příze na sukna? Jmenujte mi výrobky z vlny! Výrobky z vlněné příze! Výrobky ze sukna! Jak se jmenují výrobky pekařů? Ze které látky je robí?

Ze dřeva robí se stůl; dřevo jest látka — nač? Hlína je také látka — nač? Nač je látkou cihla? len? příze? plátno? papír? sukno? obilné zrní? mouka? železo? ocel? měď? sláma?

Které jsou výrobky truhlářovy? Pravili jste, že stůl jest výrobek. Z čeho jest? Jaký to jest tedy výrobek? Stůl je výrobek dřevěný. Jaký výrobek jest cihla? příze? košile? kabát? spodky? mouka? chléb? houska? klíč? zámek? nůž? kotel? klobouk?

Čtěme čl. 19.:

Ze dřeva se robí stůl.

Dřevo je látka na stůl —

stůl je výrobek dřevěný.

Máte souditi podobným spůsobem o tom, co následuje. Nejprve je tam: Hlína — cihla. Co je z nich látkou a co výrobkem? Co robí se z hlíny? Nač je hlína látkou? Jaký výrobek jest cihla?

Říkejte nyní tak, jako byste z knihy četli:

Z hlíny se robí cihla.

Hlína je látka na cihlu.

Cihla je výrobek hlíněný.

Dále stojí tam: cihla — dům.

Co robí se z cihel?

Nač jsou cihly látkou?

Jaký výrobek je dům?

Domov, obec.

Článek 31. čítanky II. *)

Kam půjdeš, Navrátilé, až vás o desáté hodině ze školy propustím? Kam půjdeš ty, Šťastný? Kam půjdou ostatní? Všichni pravili jste, že domů.

Kdo tebe bude doma očekávat? Koho ty doma zastaneš? A kdo pak při obědě za stolem s vámi sedí? Jak pojmenujeme otce, matku i dítčky slovem jedním?

Čí pak je dům, ve kterém tvůj otec bydlí? Hle, on má *přibytek vlastní*. — Má-li tvůj otec vlastní přibytek? Komu patří dům, ve kterém bydlíte? Pověz mi, dovolil-li majetník domu otci zadarmo tam přebýватi, nebo platí-li tvůj otec za to? Platí; pak má *přibytek ten jen půjčený, či najatý*. Jak říká se penězám, jimž platíme za najatý přibytek?

*) Rozmluvy této lze užiti také ve třídě III. za propravu ku slohovému úkolou, jehož osnovu tvorí článek 8. čítanky III. Podobně jednat se může o článku 35. čítanky II. „Pozemky“, jakožto látee k úkolu vytěženému článkem 2. čítanky III.

Kdo z vás bydlí v takovém domě, kde jen jedna rodina přebývá? Komu náleží ten dům? Přihlaste se, kdo z vás ví o domě, kde několik rodin bydlí!

Pověz mi, kdo s vámi bydlí v jednom domě! Hle, ty rodiny k vaší rodině do jednoho domu se usadily. To jsou vaši *sousedé*!

Tuto Navrátil pravil, že jejich rodina bydlí sama ve svém domě. Teď mi pověz, Navrátile, kdo vedle vás mají své domy? Vidíš, to jsou také vaši *sousedé*. Příbytky sousedů nemusí být vedle sebe, nýbrž mohou být také blízko sebe.

Pozorujte dále! Každá rodina má své sousedy, a když by to každý tak počítal, jsou u nás ve městě všichni sousedy druhých. Sedí takřka jeden vedle druhá jako vy zde v lavicích. Protože lidé příbytky svými se usadili, nazývají se všecky ty příbytky *osada*. Jak nazveme dle toho každého, kdo v osadě bydlí?

Jak zoveme rodiče a dítky jedním jménem? Jak nazývá se místo, kde přebývají? Kolikeré poznali jsme příbytky? Jak zovou se vespolek lidé, kteří vedle sebe nebo blízko sebe příbytky mají? Jak zove se místo, kde lidé příbytky svými se usadí? Jak říkáme obyvatelům osady?

Osadě i s osadníky říkáme *obec*. Malým obcím říká se *vesnice*, větším *města* nebo *městečka*. Jak nazveme svou obec? Které město slíchali jste ještě jmenovati?

Přihlastež se ti, kdož se v naší obci narodili! A teď opět ti, kdož v jiných obcích se narodili! Místo, kde jsme se narodili, jmenujeme *rodiště*. Ale všichni řekli jste mi, že přijdete po škole domů. Říkáte: V naší obci jsem doma; vaše obec jest vaším *domovem*. — Řekni mi, Dlouhý, kde jsi se narodil? A kde máš domov? Hled, jsi ještě malíčký, přebýváš zde s rodiči a jsi zde vychováván, — naše obec je také tobě domovem. Navrátil se zde narodil, a má zde domov; Krátký je zde vychováván a dlouho s rodiči tu přebývá, má zde také domov. Kterému místu říkáme tedy domov? Rodiče a příbuzní vaši, kteří zde doma jsou, jsou lidé *domácí*. Jak nazveme kramáře, kteří zde bydlí na čas o výročním trhu, pláteníky, soukeníky a j.? —

Četli jste o Stanislavu Zábranském. Kdo pak jest hlavou každé rodiny? Kdo bdí nad pořádkem v ní? V rodině jest jenom několik osob; ale pomyslete si, kolik je jich asi v celé naší obci! A tu je také potřeba, by celá obec měla svého otce, svou *hlavu*. Tou bývá nejmoudřejší muž celé obce.

Vždycky po třech letech se sejdou otcové v obci a zvolí si jednoho ze sebe za hlavu obce. Ten musí starati se, aby pořádek byl v obci; a protože tolik se stará, jmenuje se *starosta*, také *představený*.

Váš otec může hleděti pořádku v celém domě. Teď pomyslete si, že pau starosta má svůj dům, a o něj že se starati musí. Mimo to by měl hleděti, aby na všech koncích obce pořádek panoval. Toha by sám nedosáhl. Tedy hned v té schůzi volí si občané také

několik mužů, kteří mají panu starostovi raditi. Protože mají raditi k dobru obce, jmenují se **obecní rada**; z nich vyberou se zvláště starší, protože již mnoho zkusili a mnoho vědí. Že vybrali si je, jmenují se **výbor**, že starší jsou, **sbor obecních starších**.

Jak nazýváme místo, kde jsme od mladosti dlouhý čas přebývali a vychováni byli? Jak říkáme místu, kde lidé přibytky svými se usadili? Jak slují obyvatelé osady? Jak osada i s osadníky též jinak se jmenuje? Jak se jmenuje osada malá, jejíž obyvatelé nejvíce rolnictvím se živí? Jak se jmenuje osada velká, kde přebývá mnoho řemeslníků, umělců, obchodníků, a kde i veřejné trhy bývají? Jak se jmenují obyvatelé vesnice? Jak se jmenují obyvatelé města? Jak zoveme lidi, kteří přibytky své mají vedle nás anebo blízko nás? Jak se jmenuje muž v obci, jemuž jest přede všemi jinými uloženo, aby o pořádek a blaho obce pečoval?

~~~~~  
Voda.*)

Článek IV. 2. čítanky III.

Vizte zde vodu v láhvici. Nakloním láhev nad sklenici; co činí voda? Proto pravíme: *Voda je tekutá*.

Omočím v ní prst. Co kane s prstu? Voda kane (kape) v kapkách, je *kapalnd*.

Postavím za sklenici papír s písmem. Přečtěte je. Říkáme: je *průzračná*.

Hodím do ní trochu vápna a zamíchám; jaké barvy jest? Má-li voda v láhvici nějakou barvu? Voda je *bezbarevná*, ale barviti se dá.

Sáhni do této vody v misce; jaké jest teploty? (Studená.) Postavím ji v misce nad kahan. Přesvědč se nyní. Kdy byla teplejší, nyní nebo prve? Proč je nyní teplejší? Čím zahřívá se voda?

Ohřívati budu tuto vodu dále v láhvici. Zdali pak stojí nyní tak klidně jako prve? Ted' vaří se, vře, jest *vřelá*. Do vřelé vody sahati se nesmí.

Ale také mám zde kus *ledu*. Pojd', sáhni na něj! Dá-li se smačknouti? Nikoli, je *tuhý, tvrdý*. Na ledě lidé se klouzají, led je snese, neproborí se — jest *pevný*.

Dám kousek ledu na prázdnou misku a zahřeji jej. Vizte, co z něho se stalo!

Sáhni na led, a do vody ve sklenici — co je studenější? Jen velmi studená voda promění se v led. Kdy pak je voda velmi studená? (Když je mráz, mrzne.) Voda *mrzne*.

*.) Výklad článku a slov v něm obsažených. Že však čítanka jedná o věcech jen v mezích osnovy předepsané, jest výklad článku totožný s přirodozpětným výkladem o vodě.

Tuto malou láhvičku inkoustovou naplnil jsem vodou a postavil ji před několika dny na mráz. V co proměnila se voda? A tuto vidíte, co led učinil! Roztrhl ji; neměl tam místa. Láhvička ho objati nemohla, ač vodu objala. Co potřebuje většího objemu, voda nebo led?

Led dá se nahmatati, voda též — *led i voda jsou hmoty.* —

Jakou hmotou se nám jeví voda, když ji přeléváme? Když skrže ni se díváme? Jaká může býti, když teplotu její zkoumáme? (Jaká je, když vře, když mrzne.) V co mění se voda mrazem? V co led teplem?

* * *

Jak zoveme místo, odkud voda ze země vytéká? A vodu z pramene nazveme *pramenitou*. Jak pojmenujeme vodu, jež deštěm z mračen nám spršela? Kolikerou vodu rozeznáváme dle toho, odkud vyšla?

V potocích a řekách voda teče, běží, — to je voda *tekoucí, běhoucí*; v rybnících a v jezerech stojí — voda *stojatá*. I v louži jest voda stojatá. Vodu, která v řece a potoce běží, zoveme *říčnou*; jak nazveme vodu ze *studnice*?

Vízte, do této vody hodím kousek soli a zamíchám. Je-liž to viděti, že tam sůl jest? Pojď, ochutnej! Odkud kope se sůl? Teď pomyslete sobě, že pramen vytéká ze země, kde trochu soli jest; jaké chuti voda nabude? Zdaliž může voda dešťová chuti nabity?

Naliji nyní do dvou misek vody; do jedné vody říčné, do druhé studničné. Pojď, a smoč si prsty obou rukou v nich, a tři je o sebe! Ve které vodě to jde snadněji? Snad mýdlem to přejde lépe! Tato voda, kde snadno, měkce prsty se třely, je voda říčná — a jmenuje se také *měkká*; druhá voda je studničná — *tvrdá*. Odkud čerpáme vodu měkkou? Odkud tvrdou? Kam může více vody pršeti, do studnic, či do potoků a řek?

Pramenitá voda dá se pití; která voda dobrá jest k mytí a ku prádlu?

Všecky řeky tekou k moři; tam je vody, že měřiti se nedá — nesmírné množství. Kdo jí okusil, poznal, že je *slaná* a *horčká*. U nás rybníky a jezera jsou modrá nebo šedá, protože v nich oblohu vidíme. Moře je zase zelenavé nebo modravé. Avšak nabeřme vody z rybniska — nebude ani modrá ani šedá, nýbrž bezbarvá a průzračná. Tak i voda mořská. —

Jak jmenujeme vodu z pramene vytékající? Jak zoveme vodu deštěm se lijící? Proč pravíme: v řekách je voda *tekoucí, běhoucí*? Proč pravíme: v rybnících a jezerech je voda *stojatá*? Která voda je říčná, která studničná? Která měkká? Která tvrdá? Která voda mívá příchuť — která je bez chuti? Které vody užívá se k mytí a ku prádlu? Kterou pijeme? Kde nachází se největší muožství vody? Jaké chuti jest? Které barvy zdá se býti?

~~~~~

Kovy.

Článek IV. 7. čítanky III.

Kdo z vás viděl oráče na poli orati? Z čeho jest spodní část pluhu, jíž půdu rozrývá a tak brázdy dělá? Snad viděli jste dělníka, když kopal jámu? Kterých nástrojů při tom užíval? Z čeho jest rýč i motyka? Pozorovali jste dřevoštépa, když řezal polena a štípal je; čím to dělá? Z čeho jest pila i sekera? Kterými nástroji pracuje zámečník? Z čeho jsou? Z čeho zhotoveny jsou nůžky a jehla krejčího? Z čeho zrobeny jsou nože, kosy a jiné nástroje? Všecko toto zhotoveno je ze železa.

Zde vizte dva kusy železa.*⁾ Jaké barvy je tento první? Jaké druhý? Pojd', zkus je ohnouti, nebo nožem zrýpati! Nelze; jaké jest železo, že nedá se ohnouti? A jaké jest, že nedá se zrýpati a stlačiti? Kdo pozoroval na matinku, když z plotny želízko vytahovala? Jaké bylo barvy? Kdo pozoroval na kováře, když železo z ohně bral? Jaké to barvy bylo? Což kdyby někdo polénko dříví do výhně vstrčil? Tu vidíme, že železo v ohni nehorí; však do jakých barev se rozežhaví? — Z čeho je tento drát? Pokus se jej ohnouti! Klíštkami jej podržím nad plamenem.^{**)} Prve jsme drát ohnouti nemohli; teď je rozžhaven, a hle, snadno jsem jej ohnul. Které železo dá snadno se ohýbat? Které jest měkké?

Kovář této vlastnosti užívá stále ku svému dobru. Chce-li udělati podkovu, ohne prut železný; chce-li udělati obruc na kolo, ohne tyč a obemkne kolo. Chce-li udělati sekyru, rozežhaví kus železa a na jeden konec tak dlouho kladivem bouchá, až se rozpleskne a ostří vytvoří. O kováři však lidé neříkají, že bouchá, nýbrž že buší. Do jakého železa musí bušiti, aby práci svou rádně konati mohl?

Z takového rozžhaveného železa vyvaluje se také plech. Vstří se totiž měkké železo mezi dva tvrdé železné válce, a ty nepropustí je skrze sebe, leč jako tenký plech. Zase jindy provleká se rozžhavený prut železa skrze úzkou dirku, a tím dělá se z něho drát.

Vizte tyto dva kusy železa. Sáhni na ně; který je hladší? Který se leskne? Železo dá se lesit i brousit. Někdy brousí se tak dlouho, až jest po kraji ostré. Na čem se brousí? Kdo je brousí? Které věci dáváme brousit?

Zde mám kousek olova. Přirovnějte olovo k železu v barvě! Které jest světlejší, které tmavější?

Pojď sem; zkus, ohneš-li tuto tyčinku olověnou! Co jest měkké, olovo či železo? Tyčinku narovnám, a uhodím jí několikrát o hranu stolu. Co se s ní stalo? Bylo-li by možno z olova nástroje dělati? Hledte sem. Uhodím několikrát kladivkem na konec tyčinky. Jaký rozdíl jest mezi železem a olovem? Kdy dá se jen železo kouti?

*⁾ Kus leštěný a surový.

**) Rozžhavení za dne ukázati se nedá.

Kdy jest olovo *kujné*? Dám hřebík železný, pak kousek olova na lžici a podržím je chvíli nad plamenem kahance. A hleďte sem! Olovo teď mohu vyliti — hřebík zůstal neporušen. Olovo se *roz-tavilo*. Z tak roztaveného olova slévají se všeliké věci. Hráváte si často s vojáčky olověnými; broky a kulky do ručnic jsou také lity z olova. Kdybychom trochu olovo zahřáli a mezi dvěma válci protáhli, jako se železem se děje — co by z něho se stalo? A kdyby válce ty byly tak blízko sebe, že by jen vlas projít mohl? Kdo z vás viděl tak tenoučké lístky olověné? Co v nich bývá zabalen? Zde věc olovu podobná. Co je tvrdší, olovo či toto? Co je barvy bělejší? To je *cín*. Čím rozeznáte jej od olova? Však přirovnajme jej ku železu! Co je tvrdší, cín, či železo? Co je světlejší? Nejvíce cín olovu je podoben, jsou jako bratři.

Zkusíme je v ohni. Podívejte se! Olověná kulka dosud je na lžici, a cín již roztaven pluje jako olej. Který z nich snadněji se taví? Dá-li pak se kovati? — Z cínu slévá se mnoho věcí. Kdo všiml si svícení v kostele na oltáři? konviček, v nichž voda a víno se světí? křtitelnice? Ba za starších časů lidé i mísy, talíře a konvice z cínu měli. Kdo vídá nádobí takové dosud doma?

Že olovo a cín tak si podobný jsou, užili toho mnozí lidé. Vydávali nádoby olověné za cínové, anebo aspoň smíchali v horku oba kovy. Ale olovo je zdraví lidskému velmi škodlivé, a kteří lidé požívali pokrmů z nádob, kde bylo mnoho olova, trápeni jsou velikými bolestmi v žaludku a střevech. Z toho poznáváme, že olovo jest *jed*. Ale snadno rozezná se nádoba cínová od olověné; jestliže na ni zaklepáme, vydává jasnější zvuk nežli olověná.

Snad jste někdo viděl kus železa, ze země někdy vykopaný. Je-li pak barvy tak čisté, jako toto broušené, neb aspoň černošedé, jako tento druhý kus? Čím je pokryto? Čím dělá se rez? Cín však ať je v suchu nebo vlhku, nikdy nerezaví. Proto železné plechy často pokrývají se tence cínem, aby nerezavěly. Z takového plechu dělají se hrnce, pokličky a jiné kuchyňské nádobí. Co však stane se hned, jakmile cínová vrstva se drhnutím setře? —

Ze kterého kovu jest pluh, rýč, motyka, pila, sekera, kladivo, kleště, pilník, nůžky, jehla, nůž? Které věci znáte ještě ze železa? Jaké barvy je železo obyčejné? Jaké je železo leštěné? Co děje se s ním v ohni? Kdy mělkne železo? Kteří řemeslníci té vlastnosti užijí? Kdy jen možno železu dáti tvar všeliký? Z jakého železa dělá se plech? Kterým spůsobem? Z jakého železa táhne se drát? Kterak?

Jaké barvy je olovo? Čeho z něho robiti nelze? Proč? Kdy dá se kovati? Jak proměňuje se se v ohni? Co se z něho slévá? Co se z něho vyvaluje?

Jaké barvy je cín? Dá-li pak se kouti? Jak chová se v ohni? Co se z něho slévá? S čím mísí se cín? Čemu to škodí? Kterak rozezná se nádoba cínová od olověné? Co činí se s plechy cínovými, aby nerezavěly? Která z těchto tří hmot je nejtvrdší? Která

nejmělkčí? Které dají se koutí za studena? Které za horka? Které snadno se taví? Které těžce? Ze kterých slévají se rozličné věci? Které dají se brousit? Pravili jste, že možná jest olovo, cín i železo koutí; proto všecky slují kovy.

II.

Které kovy jste předešle poznali? Dnes povíme si o ceně jejich. Kilogram železa stojí — kr., kilogram olova 11 kr. a kilogram cínu 50 kr.

Pohledte sem na dvacetník a zlatník. Oba jsou ze **stříbra**. Přirovnejte stříbro k cínu co do barvy! Stříbro dá se koutí; toho důkazem jsou právě tyto peníze. Na nich jednfm udeřením vyraženy jsou **orel** a **podobizna císaře pána**.

Stříbro nedá se snadno taviti; aby teklo jako olovo nebo cín, je třeba k tomu horka velikého.

Prohlédni si dobře tyto dva zlatníky. Na kterém lze obrazy dobré rozeznati? Kde jsou již zcela otřeny? Dá-li stříbro tak se otříti pouhým počítáním nebo nošením peněz, pak je jistě dosti měkké.

Prohlédněte si zde také tuto šňůrku. Co jest vnitř? Ano, hedvábí; zevně opletena je bělavým drátem. To je drát stříbrný. Že se tak jemně táhnouti dá, pravíme: stříbro jest velmi **tažné**.

Vizte zde kulatý plášek; u plechaře válí se jich plno po zemi. Podívejte se na dvacetník, a přirovnejte jich velikost. A přece platí dvacetník **dvacet krejcarů**! Stříbro je **dražší** než železo, olovo a cín. Lesklý řetízek ocelový stojí 50 kr., řetízek stříbrný 5 zl.

Jak nazveme stříbro, že dá se koutí? A že tak drahé jest? Které věci viděli jste ze stříbra zhotovené? Naušnicemi, záponami a podobnými věcmi paní se zdobí, a proto je nazýváme **věcmi ozdobnými**. Vizte zde tuto záponu, jež vyhlíží jako lístek. Kdo ze stříbra takovýto lísteček vykovati dovede, ten již mnoho umí, a proto služe **umělec**.

Druhý, mnohem dražší kov jest **zlatko**. Tento prsten jest z něho slit. Jaké jest barvy? Zlato **taví se** velmi **nesnadno**; je k tomu velikého horka potřebí. Ale je dosti měkké.

Zde mám tenký lísteček zlata. Jak se mu říká? Proč zove se **pozlátko**? Délá je zlatotepec. Širokým kladivem tepe do zlata, až je roztepe na tak tenounký lístek. Vizte také tenkou nitku zlatou. Kterak nazveme zlato, že dá se tak snadno koutí a táhnouti? Které věci ze zlata vídali jste? Kde vídáme nádoby ze zlata? Kdo z vás viděl peníz zlatý? Jak se mu říká? Dvakrát je menší nežli dvacetikrejcar, a platí nyní 5 zl. 50 kr. Proto počítáme zlato ke **drahým kovům**.

Které drahé kovy znáte? V čem jsou si podobny? Čím se vespolek liší?

Ted' prohlédněme si ještě krejcar. Jaké je barvy? Z čeho jest?

Měď je tvrdší nežli zlato a stříbro. Proto zlaté a stříbrné peníze mají v sobě měď, aby se tak neošoupaly; jinak by ošoupaný tolik neplatily. Měď je tvrdší než zlato a stříbro. Zde máni také měděný plech; co z toho lze souditi? A zde ještě měděný drát.

Podívejte se na tento krejcar. Někde ležel dlouho ve vlhku, a usadila se na něm plísta. Jaké barvy nabude měď ve vlhku? Plísta jest jedovata. — Pomyselete si, že by v nějaké nádobě měděné dlouho leželo nějaké jídlo; co by snadno lidem se přihodilo? Proto mají býti všecky nádoby měděné uvnitř čistým címenem polity, *počinovány*.

Tamto u dveří je klika mosazná; v té je část mědi. Tento zvonek je slit ze zvonoviny. V něm je také měď mimo jiné kovy. A tak mnoho jiných hmot sléváním mědi s jinými kovy obdržíme. Protože měď s jinými kovy zde slitá jest, sluší zvonovina a mosaz *slitinu*. —

Které kovy znáte? Které jsou z nich drahé, které obecné? Které jsou barvy bělavé, které přičervenalé? Čím liší se olovo a cín? Čím cín a stříbro? Čím měď a zlato? Přirovnejte kovy ty ve váze! Které dají se kouti? Které dají se na plech vyvalovati? Ze kterých dráty se robí? Které zdělávají se za horka? Které dají se i za chladna kouti? Ze kterých dělají se peníze? Který kov je nejdražší? Který nejužitečnější? Ze kterých dělají se nádoby? Které nejčastěji umělecky se zdělávají? Ze kterých kovů lijí se zábradlí? sochy? pomníky? atd.

Ke kovům počítá se také **rtuf**. Prohlédněte si ji v této láhvíčce a potěžkejte ji! Omočím do ní prst. Hle, je suchý! Čím se liší ode druhých kovů?

Uhlí a rašelina.

Ku článku IV. 26. čítanky IV.

Nerost, jejž spatřujete, jest **uhlí kamenné**. Proč zove se *uhlím*? Proč *kamenným*? Můžeme-li zváti kus tento hlatí? Proč nemůžeme? Jak nazývá se nerost, kterýž nemá určitého tvaru? *Uhlí je beztvárné*. Uhozením rozdělím kus tento na dvě; ted' na několik. Jakého tvaru jsou odložené částky? (*Lupená*.) Proto zove se toto uhlí lupenaté. Vyberu jiný kus; tu nožem mohu po délce jemnější částečky odhlopovati. Čeho podobu mají? (*Podobu vlníken*.) Některé uhlí je vláknité. Vezmi tento kus do ruky a ulom kousek. Co zbylo na tvých rukou? Čemu to se podobá? (*Sázim*.) Některé uhlí je sazovité. — Podívejte se na lom všech tří kusů! Přirovnejte všecky tři druhy co do barvy. Jaká je u všech? Proto pravíme, že tento nerost jest **uhlí černé**. Přirovnej lesk tohoto kusu k lesku hedvábí? Jiný co do lesku k mastným věcem! A tento ke sklu!

Řekneme: *Uhlí černé má lesk buď skelný, mastný (mdlý) nebo hedvábný.*

Udělej čáru všemi kusy po spodu této misky. Jakou stopu zanechaly? (*Cernou.*) Jaký jest vryp černého uhlí? (*Vryp černý.*) Zkusíme tvrdost jeho. Zkoušejte nožem! Zkoušejme nerosty, a to mastkem, kamennou solí a vápencem. Co je tvrdší, kamenná sůl či uhlí? (*Uhlí.*) Co tvrdší, uhlí či vápenec? (*Vápenec.*) Má tedy tvrdost větší než kamenná sůl, však nedosahuje tvrdosti vápence. (Kde pozorujete větší odpor při rýpání: rýpete-li uhlím kamennou sůl, či uhlí vápencem? Vápenec snadno rýpe uhlí, uhlí nesnadno kamennou sůl, protože jsou skoro též tvrdosti. Pravíme: *tvrdost černého uhlí jest $2\frac{1}{4}$.*)

Zkoušejme, je-li černé uhlí průzračné nebo prosvitavé! Jaké jest? (*Neprůhledné.*) Omalkejte tyto kusy, jsou-li suché či mastné! (*Suché.*) Okuste, lpí-li na jazyku! (*Nelví.*) Mají-li jakou chuf? Má-li uhlí jaký zápací! (*Nikoliv.*) Popatříme, jak zachová se černé uhlí v horku na lžíci, a jak v plameni. Jakým plamenem hoří? (*Jasným.*) Co zůstalo po něm na lžíci? (*Trochu mdlo popelu.*) V jakém tvaru jeví se nám uhlí černé? Jakého jest lomu? Jaké tvrdosti? Je-li prozračné? Jakého jest lesku a barvy? Jakého vrypu? Jaké chuti a zápací? —

Tento nerost je také **uhlí**. Zoveme-li prvé černé, jak nazveme toto? (*Uhlí hnědé.*) Podívejte se, jakého tvaru jest! (*Beztvarné.*) Zlom kousek tento. Které uhlí spíše se drotí, černé či hnědé? (*Hnědé.*) Které jest lesklejší? (*Černé.*) Jak nazveme lesk hnědého uhlí? (*Mdlý.*) Zkuste, je-li průzračný! (*Neprůhledné.*) Zkoušejte jeho tvrdost! Jeho vryp. (*Hnědý.*) Má-liž účinky na chuf nebo čich? (*Nemá.*) Zkusíme je v ohni. Jaký plamen vydává? (*Čadivý.*) Kterého uhlí plamen byl jasnější? Které zanechalo více popela? (*Hnědé.*) Podívejte se lépe na tento velký kus, a rcete mi, čemu tato vlákna jsou podobna? (*Dřevu.*) Arci, a oboje **kamenné uhlí** není než **zuhelnatělé dřevo**.

Třetí nerost, jejž ukazuje, jest **rašelina**. Vezmiji a ulom kousek! Jaký je lom její? (*Vláknitý.*) Rozemni kousek ten; co z něho padá? (*Hlina.*) Z čeho skládal se kousek rozemnutý? (*Z vláken, kořínek a prsti.*) Zavlažím jiný kus vodou. Hledte, nabotnal; čemu teď podobá se? (*Houbě.*) Proto říkáme: Rašelina jest hmota houbovitá, zemitá a vláknitá. Jaké barvy byla rašelina, již jste prohlíželi? (*Hnědé.*) Jaké jest tento kus? (*Černé.*) Zkuste, jsou-li vlákna v něm tak znáti jako v prvním! Zkusme, jak hoří, jakým plameuem a kolik popela zanechává! Co lze cítiti po spálení rašeliny? (*Zápací po pryskyřici — živící.*) Rašelina povstala ze zetlelých kořínků. V jakých půdách nejvíce koříny a bylinky hnijí? To pak pokryje se vrstvou prachu a země, na tom nové bylinky vyrostají a potom hnijí, až nabude vrstva 10—15 m. tlustá. A tak se to dělo i s kameným uhlím černým a hnědým, jen že tu netlely útlé koříny, nýbrž veliké stromy. Uhlí kope se ze země, kde dosti hluboko leží; rašelina ještě

vlnká tlačí se do forem jako cihly a pak se lisuje a suší. — Oběma, uhlím i rašelinou, se topí. Které topivo nejvíce, které nejméně popela zanechává? Které nejjasněji hoří?

V Čechách mnoho uhlí černého dobývá se v okolí Slaného, Rakovníka, Kladna a Plzně, pak Žacléře; hnědého u Chebu, Duchcová a Teplice. Rašelinisté v Čechách jsou největší na Šumavě; tak u Dolní Vltavice 50 km. dlouhé a 2 kilom. široké. Značné jsou ještě: Rožmberské, Kaplické a Třeboňské.

Před sto lety netopilo se obecně ani kamenným uhlím ani rašelinou; ba železniční parostroje na počátku vytápěny dřívím. Kdo potřeboval žáru většího, než jakého dřívím se dosáhne, kupoval uhlí dřevěné. V pytlích vozili je z lesů uhlíři do měst. Mám zde též kus uhlí dřevěného. Potěžkej je! Uhlíř, chce-li je vyrobít, zarazí do země krále, t. j. kůl a k němu po dél živý na zem položí. Kolem krále sestaví polena hustě jako do hvězdy, aby homoli utvořila. Vše pokryje drinem, mourem a hlinou. Ležatý kůl vytáhne a podpálí celou kupu, jíž milíř se říká. Také vytábne krále, aby hustý kouř ze syrového dříví pryč odtáhl. Leč jak vidí, že kouř bledne a dříví uvnitř jasně počná hořeti, ucpe nahore vše, sice by dokonalým slořením zlástalo mu místo uhlí trochu popela. Teď chodí uhlíř okolo a propichuje vrstvu, kde vidí, že špatně to hoří, jinde zase ucpává, až dříví v celém milíři na uhel je spáleno. Tu pokryje vše vrstvou tlustší, a dýmem uvnitř vše samo uhasne. To trvá 10—20 dní. —

Čím vytápěli předkové naši kamna i peci? Který rozdíl jest mezi dřívím tvrdým a měkkým? Kteří řemeslníci potřebují při vykonávání prac svých žáru velikého? Čím jej vydodí? Čím topí se nyní skoro všude? Čím možno také topiti?

Kolikeré uhlí rozeznáváme? Odkud se dobývá? Uhlí v zemi je u vrstvách *složeno*; tomu říkají *sluhy*. Čemu bývá zvláště uhlí hnědé podobno? Z čeho povstalo? Kde v Čechách uhlí se dobývá? Kde vzniká rašelina? Kterak spracuje se, aby jí topiti se mohlo? Které topivo dá největší horko? Které nejmenší?

Vysvědčení.

Na škole dívčí při počátku čtvrtletí.

Marie Stehlíková, jež byla *kuchařkou* v hostinci „u zlatého lva“ v Jičíně, oznamuje pánu svému, p. *Edvardu Přívětivému*, že lhůta výpovědi uplynula, a prosí za vysvědčení.

Hostinský Přívětivý napíše na list opatřený kolkem 15 krejcarovým toto:

15 kr.

Vysvědčení.

Marie Stehlíková ze Zbečna, okresu berounského, 22 léta stará, sloužila u mne podepsaného za kuchařku od vánoc l. 1876 až do velikonoc l. 1879. V čase tom ukázala se býti kuchařkou u připravování všelikých pokrmů zbožlou a hbitou, jakož i dbalou čistoty a pořádku; mravy její byly neúhonné.

Tomu na důkaz máj vlastnoruční podpis.

V Jičíně, 15. dne měsíce dubna 1879.

*Edvard Přívětivý,
hostinský „u zlatého lva“.*)*

Pohlížejte na tento vzor a odpovídejte k těmto otázkám:
Komu vydáno bylo to vysvědčení?

Odkud pocházela Marie Stehlíková?

Kde leží Zbečno?

Kolik let bylo Marii Stehlíkové?

U koho sloužila?

Jakou službu konala?

Jak dlouho?

Kterak ji konala?

Jak se chovala?

Kdo psal vysvědčení?

Čím jest Edvard Přívětivý?

Kdy bylo vydáno? —

Kterých osob jména vyskytují se v tomto vysvědčení? Kterých míst? Která udání času?

Čtěte dle tohoto vzoru vysvědčení, jakéž vydáno bylo *Annu Pokorné*, jež sloužila za chůvu v rodině lékaře *Jindřicha Veselého*. Ostatní udání libovolna.

Vezměte své školní zprávy před se. Jaký mají nadpis. Co napsáno pod nápisem? Čím určen jest stav vás, či služba, *povinnost* vaše? (Žák, žákyně . . . třídy.) Za jaký čas vydána zpráva? Dále udány mravy, píle a prospěch — s kterými slovy tohoto vysvědčení se to shoduje? Také zevnější úprava (= dbalou čistoty). *Kdy* vydána zpráva? *Kdo* ji vydal? Co není udáno ve zprávě? Ani rodiště, ani věku není třeba udávat. Komu vlastně náleží zprávu čísti a to potom podpisem potvrditi? Nuž, a rodiče vědí přece, kde a kdy jste se

*) J. Růžičky „Sloh“ II.

narodili. Však u vysvědčení na propuštěnou, jež obdržíte ve 14 letech, bude také to naznačeno. — Čtěte předešlé vysvědčení takto: MDr. Jindřich Veselý propouští chůvu, protože dítka umřelo a tedy jí třeba není. Toto zvláště tam vytkněte:

15 kr.

Vysvědčení.

Po dopisem svým a pečetí svou stvrzuji, že Anna Pokorná ze Slatiňan, hejtmanství Chrudimského, 22. července 1857. narozená, v rodině mé od 1. září 1877 až do 15. listopadu 1878 za chůvu sloužila. Po celou dobu tu hleděla si dítče jí svěřeného s opravdovou péčí a náklonností; povinnosti své konala velmi svědomitě a vynikala mravy bez úhony. Propouštím ji jediné proto, že po úmrtí dítka služeb její již nepotřebuji; list tento budiž jí doporučením na další služby.

V Plzni, 15. listopadu 1878.

MDr.
JINDŘICH VESELÝ.

MDr. Jindřich Veselý.

Dlužní úpis.

Michal Kořenský příde k sousedu svému Antonínu Jindráčkovi a praví: „Potřebuji nutně 500 zlatých; prosím, půjčte mi je.“

Jindráček ochotně vysází na stál 500 zlatých a praví: „Avšak půjčuji je jediné na rok; po roce jich budu žádati.“

Kdo dlužil si peníze? Jak ho proto nazveme? Jak nazveme toho, kdo druhému peníze svěří? Kdo byl zde věřitelem? Jak značná byla jistina? Jak zoveme náhradu, jež platí se věřiteli za to, že jistinu půjčil?

„Kolik ze sta žádáte?“

„Šest. Prosím, abyste mi dal vše písemně.“ Při tom sňal Jindráček se stěny kalendář a pravil: „Kolek podle II. škály na 500 zlatých jest 2 zl. 50 kr.“

A když kolek byl přinesen, počal Kořenský sám psáti, jak Jindráček předřískával:

Dlužní úpis.

2 zl.

50 kr.

Jak podepsaný vyznávám tímto, že mně pan Antonín Jindráček z Litomyšle dnešního dne pět set zlatých r. m. v hotovosti půjčil, a zavazují se pod právními následky, že dluh tento ode dneška za rok i se šestiprocentovými úroky zapravím.

V Litomyšli, 18. února 1879.

*Michal Kořenský,
dlužník.*

Ted' mi povězte, která udání takový list obsahuje.

1. Kolik zlatých bylo půjčeno? Jak jmenujeme půjčené peníze jinak?
2. Kolik zlatých ze sta uvolil se dlužník dátí? Jak zovou se tyto peníze?
3. Kdy měli je zaplatiti? Jak dlouhá byla lhůta?
4. Kým zoveme v tomto případě Antonína Jindráčka?
5. Kým Michala Kořenského?

Hle, tu spatřujete, co nutně v každém úpisu býti má, totiž:

1. *Jistina,*
2. *úroky,*
3. *lhůta platební,*
4. *jméno dlužníkovo a*
5. *jméno věřitelovo.*

Nyní povězte mi, kdo napsal dlužní úpis? Proč tam stojí: v hotovosti? Což kdyby Kořenský po roce přece platiti nemohl, jak přijde Jindráček ke svému? Kterými slovy je to tam pověděno? Kterými větami jest určena lhůta platební? (Datum — ode dneška za rok.)

* * *

Ondřej Ryba prodával v Hradci Králové dům. Soused Jiří Netušil smluvil se o cenu; avšak když sčítal své jmění, viděl, že mu 1000 zl. se nedostává. Ondřej Ryba pravil, že mu počká, dokud by nemohl zaplatiti.

Čím ujistí Netušil Rybu, že peníze ty zaplatí? Jakou záruku dá Rybovi, kdyby platiti nemohl? Na čem by Ryba peníze své mohl sobě pojistiti? Pojištění to děje se úředně; proto Ryba s Netušilem odebrali se k notáři, aby jim dlužní úpis napsal a k úřadu zadal. I dotazoval se jich notář; odpovídejte za ně vy!

Co chcete, abych napsal? . . . Dlužní úpis.
Kdo je dlužníkem? . . . Jiří Netušil.
Kdo je věřitelem? . . . Ondřej Ryba.
Kolik zlatých jest dluh? . . . 1000 zlatých.
Kterak povstal . . . Zbytek kupní ceny domu.
Kolik procent úroku? . . . 7%.
Kdy se mají úroky platit? . . . Po roce.

Kdy se má jistina zaplatiti? — Tu pověděli jsme, že to neurčito; nejlépe, aby si dali výpověď. Bude-li Netušil mít peníze brzo, oznámí to Rybovi, že chce platiti; bude-li Ryba chtít peníze, ať to také dříve Netušilovi oznámí. Ale hned peníze chtít nemůže; aspoň čtvrt leta ať dá Netušilovi času, aby si peníze opatřiti mohl.

Na čem si jistinu pojistí? . . . Na koupeném domě.
Kdy bude vymáhati soudně
peníze na Netušilovi? . . . Když by ráduňe neplatil.

Nežli dal notář listinu psati, pravil k Rybovi: „Jest nutno, aby se podepsala také paní Netušilová jakožto dlužnice na úpis, a pak musí zde být dva svědci, kteří pana Netušila i paní znají. Jest to potřebno, aby dosvědčili, že podpisy obou jsou pravé.“ Když všickni přítomni byli, zhotoven

Kolek

Dlužní úpis.

My podepsaní manželé Jiří a Anna Netušilovi dáváme pravdě svědectví, že jsme dnešního dne panu Ondřejovi Rybovi na dům od něho koupený jeden tisíc zlatých r. m. dlužní zůstali. Zavazujeme se tímto listem, že po výpovědi čtvrtletní, již jedna i druhá strana dátí může, částku tu panu Ondřejovi Rybovi záplna splatíme, a až do jejího zaplacení na ročních úročích sedm ze sta vždy po projití roku odváděti budeme.

Aby pak tato jistina i úroky z ní jdoucí byly pojištěny, dáváme panu Ondřeji Rybovi v zástavu svůj dům čís. 9. v Hradci Králové, na němž on tento požadavek hned vymáhati může, kdybychom úrok v čas, aneb jistinu po výpovědi čtyřletní neodváděli. Zároveň svolujeme, aby svrchu uvedené částka jednoho tisice zlatých r. m. na naše útraty do knih pozemkových na dům nás čís. 9. zapsána byla.

Tomu na svědectví jsme tuto listinu nejen vlastnoručně podepsali, ale též podpisem dvou svědků potvrditi dali.

V Hradci Králové, 25. dubna 1879.

*Jan Holý,
svědek.*

*Jiří Netušil,
dlužník.*

*Karel Částka,
svědek.*

*Anna Netušilová,
dlužnice.*

Hledejte, zdali jsou v tomto úpisu podstatné částky!

Tvoření přídavných jmen vztažných příponou i.

Pozorujte na tyto příklady:

*Labutí zpěv,
supí hlava,
holubí vejce.*

Co pravíme zde o zpěvu? Co o hlavě? Co o vejci? — O zpěvu díme, že náleží labuti, o vejci, že patří holubu, o hlavě, že náleží supu. — Co známená *hlemýždí* skořápka, *lososí* maso, *tetřeví* peří? Co *labutí* krk? Co pravíme, díme-li: *Rybí* oko, *velrybí* tuk, *kozí* srst, *husí* peří?

Pravíme: že věci ty náleží rybě, velrybě, koze, huse — pravíme o věcech těch, čí jsou. Jména, jimiž známenáme, čí osoby nebo věci jsou, zoveme jmény přídavnými. Nalezněte přídavná jména v udaných příkladech!

Pozorovali jste jistě, že přídavné jméno labutí je utvořeno z podstatného jména labutě, supí ze sup a holubí z holub. Povězte, ze kterých podstatných jmen utvořena jsou tato přídavná jména: *hlemýždí*, *lososí*, *tetřeví*! Naznačíme-li si je takto:

losos-í

tetřev-í

holub-í,

hlemýžd-í,

labut-í,

sup-í,

povězte mi, jak byla utvořena! Slyšeli jste též přídavná jména *rybí*, *velrybí*, *kozí*, *husí* — ze kterých podstatných jmen jsou ta utvořena? Uvidím, podaří-li se vám utvoření je tak, jako tvořili jste *holubí*, *supí*, *labutí*? — Hle, nejde to. Pomohu vám; vizte tento vzorec:

Veje holuba — *holubi*
hlava supa — *supí*
zpív labutě — *labutí*
krk labutě — *labutí*
skořápka hlemýždě — *hlemýždí*
maso lososa — *lososi*
peří tetřeva — *tetřeví*
oko ryby — *rybí*
tuk velryby — *velrybí*
mléko kozy — *kozí*
peří husy — *husí*

Ze kterého pádu tvoří se tato přídavná jména? (Z druhého pádu čísla jednotného jmen podstatných.) Co stane se s příponou pádu toho? Která přípona nastoupí za ni?

Vyložte si nyní, proč říkáme *lví* (a nikoli *leví*) *síla*, *kozí srst*, *psí štěkot*, *oslí uši*, *orlí let*!

Kterým pak pravidlem řídí se tvoření těchto přídavných jmen: *paví ocas*, *čapí nohy*, *babí léto*, *žabí skřehot*, *jestřábí spáry*? Vždyť přece pravíme: *páv*, *čáp*, *bába*, *žába*, *jestřáb*! Co se stalo zde s kmenovou samohláskou?

Přihlédněte k témtoto příkladům: *kohoutí hřeben*, *hadí jed*, *ještěří hnězdo*. — Ríkáme přece *peří kohoutu*, *jed hada*, *hnězdo jestřera*. Co je toho příčinou že **t**, **d**, **r** se měkkí v **č**, **č**, **ř**? Utvořte z těchto podstatných jmen přídavná a spojte je s příslušnými jmény podstatnými: *velbloud* (*srst*), *beran* (*kožich*), *jelen* (*parohy*), *netopýr* (*let*), *kuna*!

Pozorujte také na tyto příklady: *telecí maso*, *hřibecí skok*. Pravíme: *maso teleče*, *skok hřibče*. Co stalo se s hláskou **t** před **i**? Utvořte tak přídavná z podstatných *hrabě*, *kníže*, *pachole*, a přidejte vhodná jména podstatná (zámek, panství, věk)!

Tvořte také z těchto přídavná jména spůsobem naznačeným a přidejte k nim podstatná jména: *sokol* (*zrak*), *kobyla* (*hlava*), *husa* (*kůže*),^{*)} *koza* (*brada*), *páv* (*oko*), *čáp* (*nos*, *nůsek*), *baba* (*hněv*, *zub*, *hora*), *kráva* (*sýr*), *žába* (*list*, *vlas*), *jestřáb* (*nos*), *lev* (*tlama*), *pes* (*dmu*, *hlava*), *kozel* (*srst*), *osel* (*mléko*), *orel* (*zrak*),

^{*)} Zde uvedena známější jména smyslu přeneseného, jako jména bylin, ovoce, kamennů, měst, významy myslivecké, technické a j.

kohout (zpěv), velbloud (žaludek), beran (hlava), jelen (sled, jazyk, houba, [Jelení]), had (plemeno, hlava, mličí, mord), medvěd (= medvězí tlapy), kachna, káča (hora), zubr (hlava [Zubří]), veverka, vever (hnízdo), můra (noha), komár (sádlo), kura (srdce, oko), opice (spůsoby, lánska, tvář), lasice (srst), krtek, krtice (kopka), jezvec (pes, sádlo), zajíc (sluchy, běhy, barva, pírko, sádlo, srdce), srnec (parohy), pastucha (tobolka), ovce (sýr, vlna, neštovice, hubičky), mravenec (kopec), krkavec (hnízdo, zámek), lovec (pes, kůň, právo), vrabec (hnízdo), pavouk (nit, hnízdo), zezulka (kukání), býk (hlava), sirotek (ústav, pokladna, peníz), pták (let, hnízdo, lep, jahody, zob), kočka, kočice (hrb, oči, zlato, stříbro, máta), ještěrka (plémě), dívka (škola, věk, boj, Hrad), slavík (tlukot), drak (krev, hlava, díra), liška (doupě, ocas), štíka (zuby), vlk (chrup, žaludek, pes, tlama, mlha, mák, mor), straka (hnízdo, nožka), tele (pečeně, hrud', rozum, hlava), Bůh (posel, dům, muška, slovo, oko, milosti).

Vizte zde příklady:

Čapí nůsek.

Paví oko.

Husí kůže.

Kuří oko.

Zaječí srdce.

Řekli jsme prve, že těmito přídavnými jmény značíme, čí něco jest. Rozložme si příklad první: *čapí nůsek*. Náleží-li nůsek, kterýž na lukách roste, opravdu čápu? Proč však jmenujeme jej čapím? — Je-liž *paví oko*, jež po lukách poletuje, majetkem páva? Je-liž z ocasu jeho *snad* vytrženo? Proč je jmenujeme pavím? — *Husí kůže*, kteráž ve chladnu na nás vyvstane, není přece husí koží! Čím to, že ji tak nazýváme? — Proč zoveme otlačené místo na noze *kuřím okem*? — Proč říkáme bojácnému člověku, že má *srdce zaječí*? — Hle, čapí nůsek podobou svou k čapímu zobanu se *vztahuje*. Paví oko barvami svými k pavím okům na ocasu se *vztahuje*. Husí kůže na nás vyvstala *vztahuje* se podobou ke kůži oškubané husy. Protože tato přídavná jména **vztah** věcí k jiným značí, zoveme je **vztažná**.

* * *

Spůsobem tímto pokračovati možná také při tvoření podstatných jmen příponou **i**.

<i>houšť</i>	<i>houšti</i>	<i>houšti</i>
<i>hrud'</i>	<i>hrudi</i>	<i>hrudí</i>
<i>chvoj</i>	<i>chvoje</i>	<i>chvojí</i>
<i>kaprad</i>	<i>kapradi</i>	<i>kapradi</i>

olše	olše	olší
loub	loubí	loubí
rákos	rákosu	rákosí
uhel	uhle	uhlí
vrba	vrby	vrbi

Podobná: býlí, jmeli, hedvábí, hledí, chamaradí, chraští, jímí, klí, konopí, kopí, ledví, sítí, réví, zelí;

ústa	úst	ústí
chmýr	chmýru	chmýří
chrášt	chrástu	chrástí
habr	habru	habří
kořen	kořene	koření
křemen	křemene	křemenní
list	listu	listí

Podobná: lupení, řemení, rokytí, roští, strdí, trní, kamení, peří;

bodlák	bodláku	bodláčí
borůvka	borůvky	boruvčí
jehlice	jehlice	jehličí
hloh	hlohu	hloží
ořech	ořecha	ořeší

a podobná: lýčí, smrčí, šípčí.

Vizte změny v samohláskách:

bříza	břízy	březi
dub	dubu	doubí
dřevo	dřeva	dříví
květ	květu	kvítí
liska	lisky	leští
prut	prutu	proutí
skála	skály	skalí

A spůsobem takým dají se tvoriti:

S předložkou	stroj	ústrojí
	dol	ídolí
	žlal	úzlabí
u:	cesta	bezcestí
	právo	bezpráví
bez:	život	bezživotí

na :	<i>doba</i>	<i>nádobí</i>
	<i>kolo</i>	<i>okoli</i>
o :	<i>kraj</i>	<i>okrají</i>
	<i>květ</i>	<i>okvětí</i>
S předložkou		
po :	<i>čas</i>	<i>počasí</i>
	<i>moře</i>	<i>pomoří</i>
	<i>loub</i>	<i>podloubí</i>
pod :	<i>krov</i>	<i>podkroví</i>
	<i>les</i>	<i>podlesí</i>
před :	<i>peklo</i>	<i>předpekly</i>
při :	<i>slово</i>	<i>přísloví</i>
za :	<i>pole</i>	<i>zápolí</i>
	<i>duše</i>	<i>záduší</i> a pod.

Jiné příklady:

Úbočí (bok), úsilí (síla), úskalí (skála), ústředí, bezpečí (péče), bezvětří (vítr), nádraží (dráha), mlíčí (mléko), Meziborí (bor), Meziříčí (řeka), nábřeží (břeh), nádvorí (dvůr), náměstí, nároží (roh), náručí (ruka), násilí (síla), návrší (vrch), návštětí, novoluní, obočí (oko), obydlí, odnoží (noha), okřídli, okruží (kruh), osrdí, osudí, ozobí, ozubí, pazdeří, pobřeží, (břeh), podhradí, podletí, podmáslí, podlebí, podnoubí, podnoží (noha), podolí, podpraží (práh), podruží (druh), podskalí (skála), podzemí, pohoří, polabí, pololetí, pomezí, pomoří, pondělí, pořadí, poříčí, poschodí, povětrí, předhoří, příškoří, přímoří, přísloví, rozcestí, souhvězdí, soukromí, stromořadí, tříhvězdí, závaží, záborí, zápraží, popluží a j.

O magnetech a jich síle.

Z čeho jest tato tyč? Dotknu se jí těchto hřebů. Co stalo se? Což učiním-li tak druhým její koncem? Pokus se o to, abys uchopil jí tuto jehlu, pero, nožík! Pozdvihni jí krejcar, desetník, prsten! Přiblíž se jí pouze k této jehle! Co se stalo? Tyčí této říkáme **tyč magnetická nebo magnet**. Ze kterého kovu jsou věci, jež tyč magnetická přitáhla a držela? Kterých kovů nepřitahuje? **Tyč magnetická přitahuje a drží železo.**

Ceho podobu má toto železo? (*Podkovy.*) Pokus se, abys jí přitáhl některé železné věci! Přesvědč se, přitahuje-li měď, stříbro, zlato! Také tato tyč přitahuje pouze železo; je také *magnetickou*,

je *magnetem*. Abych udržel klobouk nad stolem, je třeba k tomu síly; i k tomu třeba síly udržeti knihu, misku, židlí. Čeho třeba je, aby udržel pero, nožík, jehlu? Pověsim podkovu a přiblížím se jí perem. Co stalo se? Pravili jste, že třeba je k tomu síly. Kde vězí teď sfla ta? Magnet chová v sobě tu sílu; odtud nazývá se **síla magnetická**.

Obalím tyč rovnou železnými pilinami. Sudte, co se stane! — Hle, kde jest pilin nejvíce? Ve kterém místě tyče jest nejvíce síly magnetické? Kde jest jí nejméně?

Mají-li pak tyto dvě jehlice sflu magnetickou? Tedy pozorujte. Jeden konec této tyče je znamenán *křížkem*. Položím konec ten k *ousku* jehly a táhnu jím ke špici. Tah ten zopakuji několikrát. Pojd' sem a přiblíž se jehlicí třenou ke druhé. Co spařuješ? Jaké síly nabyla? Ale má-li pak dosti síly druhou zvednouti? Zajisté mohli byste mi poraditi, kterak bych dodal větší magnetické síly této jehlici. Kterak se to děje? Cím musíme tráti? Zdaliž teď má síly více? Přesvědč se! Tří tento mědlený drát! Může-li z uho státi se magnet? Taktéž ani ze zlata a ze stříbra. **Jen železo dá se zmagnetovati.** Zavěsim na nit (hedvábnou) jehlici zmagnetovanou uprostřed. Kdo z vás pamatoval sobě, kterým koncem tyče jsem ji třel? Kdo ví, kde tráti jsem ji počal? Co učiní jehla, jakmile přiblížím se k ní tyči? Divíte se, proč uskočila a se otočila. A divíte se, proč teď ji tyč přitahuje a drží. Kterým koncem se přibližuji jehlici? (†) Který konec jehlice se jí drží? (Špice.) Který konec se oddaluje? (S ouškem.) Co přitáhne neznamenaný konec tyče, ouško-li či špici? Oba konce tyče jsou magnetické. Znamenáme však, že co jeden přitahuje, druhý odpuzuje; že jsou si *protivny*. Konce tyče zoveme **magnetickými protivami čili póly**. Jsou-li pak konce podkovy této magnetickými protivami či póly? Zkuste!

Přinesl jsem ocelovou tyčinku končitou, jež se volně otáčetí může na kolmé ose špičaté. Přesvědčte se, je-li magnetem! Jsou-li konce její protivami? Kterak je zbarvena jedna polovice? Tyčince té říkáme **magnetka**. Jak sestrojena má být magnetická tyč, aby se zvala magnetkou? Vezmi pozorně magnetku a postav se do prostřed síně. Ku které stěně směruje její modré zkalený pól? Postav se ke dveřím, k oknu, k zadní stěně; kam směruje teď? Vždy v *touž* stranu. Proti které straně světové stojí? Obrať se s ní! Otoč ji! Vskutku, vždy čelí proti *severu*. Co dá se snadno nalézt pomoci magnetky? Kam směruje druhý pól? Pól, jenž k severu je obrácen, zove se severní; kterak nazván je pól druhý? Již dávno užívá se magnetky na kolmé ose volně se otáčející ke stanovení stran světových. Bývá uzavřena ve skřínce; lodníci a horníci potřebují jí a zovou ji **kompas**.

Všecky tyto tyče, podkovy a magnetky byly dříve bez síly magnetické, tak jako tato jehlice na niti zavěšená. Kterak učinil jsem z jehlice magnet? Všecky magnety hotoví se potíráni. Vím však, že mnohý z vás táže se: Kde pak se vzal *první* magnet? Arci, ten

neměl podoby magnetů našich; byl to kus zrnité rudy železné, jež magnetickou sílu má. To byl magnet *samorodý*; tyto zde jsou magnety *strojené*.

Které žezezo zoveme magnetem? Co je magnet? Které druhy magnetů znáte? Čeho podobu mívají strojené magnety? Ze kterého kovu věci přitahuje? Kterak hotoví se magnet strojený? Kolik pólů má magnet? Jak zoveme póly ty? Kde má magnet největší sílu magnetickou? Jak zoveme magnet na kolmě ose volně se otáčející? Jak zoveme magnetku, pomocí jíž strany světové se určuje?

Hlemýžď zahradní.

Znáte ho všichni. Hle, jak pomalu ubfrá se zde po stěně sklenice. Ovšem jde mu to těžce, máf celý domek na svých zádech. Už je nahore. Vykukuje. Pojd, popatř na jeho hlavu; co pozorujes? Sáhni na ně! To nejsou růžky. Podobné výrůstky poznali jsme již při hmyzu; kterak jsíne je nazvali? — Jenom tyto přední dva výrůstky jsou *tykadla*. Popatř na konečky obou zadních! Je tam cosi černého; to jsou oči.

Ať znova se prochází po skle. Kterak jen se pohybuje tak bezpečně po kluzkém skle! Jen jediným svalem. Pojd, ukaž sval ten! Nazveme jej *nohou*. Kde nachází se noha? Ostatní tělo je *svraštělé*; jaké jest barvy? Opakujme! Kolik výrůstků má hlemýžď na hlavě? Které z nich jsou tykadla? Které oči? Čím pohybuje se? Jak zoveme sval ten?

Zkusíme, jak po procházce mu chutná. Mám zde lístek kapusty. Pojd, podívej se sklem, jak žere. Jaký tvar má *huba*? Čím to kouše? To černé, zoubkovaté jest ostrý *jazyk*, jímž hlemýžď zelinu krouží. Proto je nevítaným hostem v zahradách zelinářských. — Má-li tak ostrý jazyk, snad dovede se brániti. Strpí-li pak, aby někdo dotekl se jeho očí nebo tykadel? Nestrpí, už je krčí, — a svraťuje se sám — teď se skrývá. Kam se všechn skryje? Skořápce té říká se *ulita*. — Co teď vypouští, když se všeck skryl? Proto lidé neprávě také slimákem jej zovou. Slinu či pénou tu vypouští po celém těle, aby kluzké bylo a v ulitě se netřelo.

Když se skryl, popatřme na ulitu. Není přímá, je točená. U vršku je *nejuzší*, u otvoru *nejšírsší*. Když se malý hlemýžděk poprve na světě ocitl, byla jeho ulita malinká. Úzký ten kabátek v roce byl mu těsný. Ale hlemýžděk byl hospodář. Neseškubal ho se sebe jako ráče, raději kabátu si nastavil, a nastavuje dosud každého roku vedle potřeby své. Odkud běže látku? Podívejte se, mám zde jinou ulitu, jejíž otvor je *zalepen*. Domácí pán je uvnitř, ale mrtev. Zalepil se na zimu, ucpal vše, jako my ucpáváme okna

a skuliny — avšak zahynul v bezděčném hrobě. Také tento hlemýžď zalepí se na zimu, a to opět slizem, jejž ze sebe pouští a jenž vápnitý jest. Které barvy jest ulita? —

Však dlouho v ulité nevydrží, již leze ven. Opatrně — tykadly napřed a pak hned očima. I když leze, pátrá stále kolem sebe a předu tykadly vyšetruje. — Ale proč domku svého nikdy neopouští? Proč stále s ním po světě se vleče? — Nesmí ho opustiti, mát v něm vnitřnosti své. *Vak plicní a srdce* leží hned na kraji, a dále do vnitř žaludek a střeva. Jemného toho ústrojí chrání vápenný štítem svým stále.

Kde viděli jste již hlemýžď? Tedy vždy na vlhčích místech. Zde viděli jste, že žere kapustu; pojídá všecky dužnaté částky rostlin. V čem zdržuje a schovává se hlemýžď? Jaké barvy jest jeho ulita? Co vídáme na jeho hlavě? Kde jsou oči a kde tykadla? Kterak se pohybuje? Jak zove se onen sval? Kde má hlemýžď své vnitřnosti? Co vypouští ze sebe jsa drázděn? Co se usazuje ze sliny této? Kterak zvětšuje svou ulitu? Čím se živí? Kde se zdržuje? — Na podzim zalézá hlemýžď do země a zalepuje otvor v ulité vříčkem. Před vánocemi sbírají je lidé, a o vánocích požívají se hlemýždi všelijak připravovaní, ba syroví s vínem. Jsou jídlem postním.

Ku kterým pak zvířatům připočteme hlemýžď? Je-li pak ssavec, pták, obojživelník nebo ryba? Kostí nemá, a ssavci, ptáci, obojživelníci i ryby je mají — tím tedy není. Snad náleží k rakům? Avšak — kde všade mají raci skořepinu? Co ukrývá hlemýžď skořepinou? A rak i nohy, tykadla, vše má ve skořepině a ji každročně svléká. Koryšem hlemýžď není. Snad je červem, tří mají tak měkkounké tělo. Mají-li pak červi nohy, tykadla a jiné výrůstky? Mají-liž vnitřnosti od těla oddělené? Nic na plat, hlemýžď musíme vřaditi ve zvláštní třídu. Má tělo měkké — nazveme ho **měkkýšem**. Čím pak liší se od ostatních zvířat s tělem měkkým — hmyzu a červů?

Hluchavka bílá.

Rostlina, jižto vám ukazují, jmenuje se **hluchavka**. Dokud nekvete, podobá se poněkud kopřivě, avšak nepálí; odtud její jméno.

Pohledme na její kořen. Samé to tenké větévky jako vlásky, jimižto ze svého vůkolí sbírá potravu. U jiných rostlin pozorovali jsme, že lodyha jejich hned z kořene přímo vyrostá. Hluchavka tak nečiní. Z kořene vyhání dlouhé výběžky, jež pod zemí se plazí; z těch teprv vyrostají lodyhy 2—6 dm. vysoké. Sáhni na lodyhu! Je-liž oblá jako stéblo trav? Jaká jest? Přeříznou čtyřhrannou tu lodyhu. Jaká jest uvnitř? *Hluchavka má lodyhu čtyřhrannou, dutou.*

Pozorujme listy. Každý list jako srdce je u stopky (řapíku)

vykrojen — je srdčitý. Avšak není celokrajný, je pilovitý, a že některý zoubek větší jest a některý menší, jest list nestejně pilovitý. Co pozorujeme na vrchu i vespoď listu? — Kolik listů vyrostá vždy na lodyze hluchavky při sobě? Jen dva. A jak jmenovali jsme listy, ježto vstříc sobě stojí? *Hluchavka má listy vstřícné, srdčité, nestejně pilovité, chlupaté.*

Přihlédněme, jak listy z lodyhy vyrostají. Čítáme-li strany stonků, tedy dva vyrostají na první a na třetí, jiné dva nad nimi na druhé a čtvrté straně; pak výše zase týmž pořadem. Obrátíme-li lodyhu kořenem k sobě, vidíme listy v podobě *kříže*.

Kde pak vyrostají květy? Ano, na témže místě, kde listy; my říkáme *v úžlabí listů*. Prohlédněme sobě květ. Víme již, které jsou podstatné části květu. Ukaž mi kalich! Které je barvy? Kolik má Zubů? *Kalich je zelený, pětižubý.*

Ukaž mi korunu. Z kolika plátků se skládá? Je tedy srostloplátečná. Které je barvy? Vyhliží jako otevřená ústa; proto říkáme také, že má horní a dolní pysk. Horní pysk má podobu kleunutí; jak jej nazveme? Dolní podobá se obrácenému srdíčku, jak ten nazveme? *Koruna je tedy bílá, dvojpyská; horní pysk je kleunutý, dolní srdčitý, přehrnutý.*

Podívej se do kleunutí horního pysku. Co tam nacházíš? Černé prašníky. Abychom lépe to pozorovali, roztrhní korunu. Kolik je tam tyčinek? Kde jsou přirostlé? Jaké jsou tyčinky co délky jich se týče? Kolik je dlouhých, kolik kratších? Jaké jsou prašníky na dlouhých, a jaké na kratších? *Hluchavka má čtyři tyčinky ke koruně přirostlé; dvě z nich jsou delší, dvě kratší. Prašníky jsou černé.*

Podívej se ještě jednou do květu. Kolik nitek tam vidíš? Pět. A přece má hluchavka jen čtyři tyčinky. Tu máš květ; vytrhní korunu z kalicha. Jedna nitka zůstala na dně kalicha vězeti; jak se jmenuje? Na kolik je čnělka rozeklána? Odkud vychází? Kde jest semenník? Pohled na dno kalicha. Z kolika částí skládá se semenník? Utrhni si jeden ze spodních, již zralých semenníků; roztrhní kalich. Kolik je tam semen? Smáčkní je, což nemůžeš? Jsou tvrdá, jmenují se tvrdky. *Hluchavka má semenník na dně kalicha se čnělkou na dvě rozeklánonou. Plody jsou čtyři tvrdky.*

Pravili jste, že květy vyrostají v úžlabí listů. Vidíte, že jsou kol do kola lodyhy. Spočítej, kolik jich bývá! (Skoro vždy dvanácte.) Kolik jich vyrostá na každé straně lodyhy?

Opakujme si, co jsme o hluchavce bílé povíděli. Co je hluchavka? Jaký je kořen? Jaká lodyha? Listy? Květy? Plod?

Nyní vás na něco upozorním. Lodyha je *čtyřhranná*, listy vždy po dvou a dvou (*čtyřech*) nad sebou stojí, květů bývá *čtyřicet* tři v úžlabí listů, tyčinky jsou *čtyři* (dvě a dvě), semena také *čtyři*, — které číslo ovládá ve všech částech této rostliny?

Hluchavku bílou znali jste, prve než jsem ji přinesl. Povězte mi, kde ji vídáte? *Hluchavka roste ve stínu v horských, u plotů, kvete od jara až do podzimku.*

V korunní trubce hluchavky nashromažduje se kapka medové šťávy. Který hmyz nalézá zde potravu? Včely, vosy a čmeláci jsou pilnými hostmi jejími; také mravenci zalézají do koruny její. I děti jí vyhledávají a vytrhávajíce korunu ssají z ní sladkou šťávu.

Přinesl jsem také jiné dva druhy hluchavky a to: hluchavku nachovou a hluchavku skvrnitou. Hledejte, cím se různí? Ano, jen barvou květu a velikostí; v ostatním jsou si zcela podobny.

* * *

Tato rostlina jest **oponec**. Říkají jí také popenec. Sudte, odkud jméno své oponec vzala? Přirovnějte lodyhu její ke hluchavčině! Podívejte se na seřadění listů! Pohledte na tvar květu; spočtěte tyčinky a tvrdky! — Tuto rostlinu již dříve jste poznali. Podívejte se na lodyhu, postavení listů a počet částek květových u **máty!** — Prohlédněte tak ještě **šalvěj!** — Zde vizte **majoránku**, **materídousku**, **meduňku**.

Zodpovídejte tyto otázky:

Čím vyznačují se lodyhy všechn?

Kolik hran mají?

Kolik pysků mají jejich květy?

Kolik je v nich tyčinek?

Kolik delších, kolik kratších?

Která z nich činí v tomto výjímkou?

Kolik tvrdék jest za plod?

V jaké podobě stojí listy na lodyze?

Kde květy vyrostají?

Rozemněte listy některých! Čím se vyznačují? K čemu rostlin těch se užívá?

Všecky zde uvedené rostliny jmenují se po tvaru květu svého pyskaté.

Hrách — motýlokvěté.

Bylina, již tuto vidíte, nazývá se **hrách**. Kdo z vás viděl ji na poli? Kolik let tam vytrvá? Proto pravíme: *Hrách je bylina roční*. — Podívej se na list, které barvy jest; otři jej po vrchu! Kdy byl bledší, kdy tmavší? — Jest to, jako kdyby jiní na listech bylo; *hrách je bylina sivě ojíněná*. — Pohled na vzrůst jeho. Oč se opírá, aby do výšky mohl růsti? Protože o tyč se opíná, jest *bylina opínavá*.

Všimni si tvaru lodyhy! Kolik decimetrů má? Podívej se na listy. Kolik je lístků na jednom řapíku? Kterak jsou po řapíku rozestaveny? Takové dvojici listů říká se jařmo; kolik dvojic jest,

tolikojařmý je list. *Hrách má listy jedno- až trojjařmé.* — Čím upínají se listy na tyč? To jsou úponky, a protože vidlici se podobají, *vidličnaté*. Odkud vyrostají tyto úponky? — Přihlédněte k místu, kde z lodyhy řapíky vyrostají. Co se tam nachází? Když lépe se podíváme, pozorujeme, že list ten je srostlý. Z kolika listů srostl? Co obaluje tento list v sebe? *Listím, jež srostlé obalují řapík i lodyhu, říkáme palisty.* Co se tvaru týče, pravíme, že jsou tyto palisty *polosrdcíté*. Kde je jich kraj celý, kde *zubatý*?

Povězte mi, kde vyrostají z lodyhy stopky květní! Kolik je květů na každé stopce? Pohledte na květ, a to nejprve na kalich! Na kolik cípů rozeklán jest kalich? Které je barvy? *Kalich je hlu- boce pětičlaný, zelený.* Vytrhlí květ! Z kolika lístků jest? Hornímu lístku, přehnutému, říká se *pavézka*; témto dvěma po stranách *křídla*. Ale mylíte se, že dole jest jen jeden. Z kolika lístků srostl? Ten nazývá se *člunek*. Proč? Které barvy jsou lístky korunní? Když vytrhlí jsme korunní lístky, co zbylo nám v kalichu? Co zvláštně pozorujete na tyčinkách těchto? Kolik jich srostlo? Kolik je jich prostých? Takové tyčinky zovou se *dvojbratré*. Co spočívá na dně kalicha skryto v devíti srostlých tyčinkách? To je malý *lusik*. Zde dole spatřujete mnohem větší. — Všimněte si tohoto mladého lusku a tohoto zralého! *Mladý lusik je silně smačknutý.* — Podívej se dovnitř zralého lusku. Rozchvípněte jej! Z kolika *chlopení* se skládá? Jakého tvaru jsou semena v něm? Kolika řadami?

Kde roste hráč? Roste divoce či pěstován? Kdy kvete? Kdy dozrává? Proč seje se? Co ze semen jeho se připravuje? Hrachu je odrůd mnoho; zvláště hledán je hráč *cukrový a bohatý*.

Tato bylina je **čočka**. Také roste jako hráč jen jedno léto na poli; kterak ji nazveme? Přirovnajme hráč a čočku! Která bylina má lodyhu vyšší? Čí listy jsou vícejařmé? Která má větší palisty? Odkud vyrostají květní stopky u obou? Kolik má každá květů na jedné stopce? Ze kterých lístků skládá se její koruna? Jak podle barvy rozeznali byste květ hrachový od čočkového? Čí květy jsou menší? Kolikobratré jsou tyčinky obou? Čím lusky jejich liší se? Čím liší se semena? K čemu obě na rolích se pěstují? Kdy kvetou? —

Tato bylina po niti do výše se pnoucí je **fazol obecný**. Kdo z vás si jej někdy sadil? Kolik let vydržel? Fazol ovví se kol niti; kterak nazveme jeho lodyhu? Kolik listů vyrostá na jednom řapíku? To je list *trojený*. Kde jsou úponky? Kde palisty? Odkud vyrostají květní stopky? Ze kterých lístků je koruna složena? Které je barvy? Jaký lušek? Rovný či přehrádkovaný? Kolik semen? Které barvy?

Která z těchto tří rostlin je jednoletá? Která má lodyhu opínavou (ovíjavou)? Která listy zjařmené? Palisty? Úponky? Ze kterých lístků skládá se květ všech tří rostlin? Čím liší se květy? Jaký plod mají? Čím liší se lusky?*) —

*) Tak proberou se i rostliny plení: jetel, vojtěška, vikev, ligrus, pak jedovatá čičorečka.

Keř, z něhož tuto větvíku jsem uřízl, zove se **čilimník obecný**. Kde jste jej spatřili? Popatřte na listy. Z kolika lístků se skládají? Kterak je proto nazveme? *Čilimník má listy trojené*. Jaký je řapík každého listu co do délky? Jakého tvaru a jakého okraje jsou lístky? *Listy jsou dlouze řapíkaté, lístky vejčité, celokrajiné*. Které barvy jsou květy? Které rostlině podobá se čilimník ve květu? Proč? Všimněme si postavení jednotlivých kvítků! Každý kvítek má stopku a touto stopkou drží se společné osy; velice podobá se to *vinným zrněčkům ve hroznu*. Proto také květenství toto slove *hrozen*. — Odkud vyrostá osa tohoto hroznu? Ční přímo nebo visí? To jmenujeme *hrozen převislý*. Který jest plod čilimníku? Avšak lusky tyto jsou *smaženuté*, proto i *hrbolaté*. Sáhněte na jich povrch! Jsou pýřím pokryty a jako hedbaví *hejlavňí pýřité*. — Ve kterém měsíci kvete čilimník? Za jakým účelem sází se u nás? Leč pamatujte: „Mnohokráte stalo se, že dítka onemocněly, poživše semen nebo lusků čilimníku. Tento keř, v sadech pro okrasu velmi oblibený, jest nebezpečnou rostlinou jedovatou, jejíž květ, lusky a semeno, ba i listí a kůra obsahují jed silně úcinkující.“

Mám zde také větičku stromu neškodného, kterýž nazývá se **trnovník**. Od čeho dostal toto jméno? Po kolika výdye se vyskytuje? Růskají mu také akát. Popatřte nejprve na listy! Kolik dvojic lístků spatřujete? Kolikající byl by to list? Kolik lístků přebývá? Abychom při takém množství lístků počítati nemusili, užijeme jména jiného pro tento list. Jež velice podoben pérku, kde z brku také na obě strany jemná pérka vyrostají. Pravíme: trnovník má listy *zpeřené*, a to — poněvadž konečný lístek je lichý — *lichozpeřené*. Jaké jsou lístky? Které barvy jsou květy? Ve kterém květenství? V čem podobny jsou lusky trnovníku luskům čilimníku? — Pozorovali jsme na hrách, čočku, fazol, vikev, vojtěšku, čičorečku, čilimník a trnovník. Čím nejvíce rostliny tyto sobě se podobaly? Z kolika lístků skládá se květ všech těchto rostlin? Která jména pro lístky ty znáte? — Co je skryto ve člunku? Kolik je tyčinek volných, kolik srostlých, kolik celkem? Co je v nich obaleno? Jaký plod se vyvíje ze semenníku? Kolikachlopňový je lusk?

Rostliny, jichž květ skládá se z pavézky, křídel a člunku, — rostliny, jež mají deset tyčinek a za plod lusk — zovou se **motýlokvěté** podle podoby jich květu. Také jmenují se **luštinaře** podle plodu. Které ty rostliny sem náležejí? Které z nich mají listy zpeřené? Které trojené? Odkud vyrostají květy všech? Které jsou jednoleté, které vytrvalé? Kterých plody požíváme? Které jsou dobytku za potravu? Které pro okrasu sázíme? Které jsou jedovaté? Mimo tyto důležitý jsou ještě: **Kručinka** baryšská, **modřil** (dávající indigo) a **lékořice** (sladké dřevo). Plodem poněkud podoben je luštinařským **chléb svatojanský** či **rohovník**, i také zpeřenými listy a květy v hroznech. Kdežto všem předešlým u nás se daří, roste rohovník jen v krajinách jižních okolo moře středozemního.

Lilek.

Rostlina tato zove se **lilek** (**potměchuf**). Všimněte si její kořenu! Jest to několik silnějších mrcasů. Sáhni na lodyhu. Je-liž dužnatá nebo dřevnatá? Také vidíme, že jest lodyha vyšší nežli poznali jsme u jiných bylin; říkáme: *lilek jest polokeř*. Avšak hle, nechce státi přímo, vždy klesá. Kde utrhl jsem jej, tam prul se po křoví. *Lilek jest popínavý polokeř*.

Hledte na listy. Všimněte si nejprve dolejších. Čemu se podobají? K čemu podobny jsou hořejší? Pozorujte, kterak pěkně listy kol lodyhy se střídají! Pravíme: *Lilek má listy střídavé, a to dolejší srdčité, hořejší střelovité*. Kde pak vyrostají květy? Jsou-li květy takto seřaděny, zoveme to *vrcholík*. Jsou-li hustě nebo řídce sestaveny? Utrhl si kvítek. Je-li pak to květ dokonalý? Proč? Které barvy jest kalich? Kolik cípů má? Které barvy jest koruna? Z kolika plátků jest? Jak ji proto nazveme? Jaké podoby? Kolik uštů (cípů) má? Co vidíš na spodu uště? Kam jsou zahnutý cípy uště? Opakujte mi, co jsme dosud o květu lileku si pověděli. *Lilek má květy v řídkém vrcholíku; mají pak zelený pětičetný kalich, žalovou kruhovitou korunu s pěti uště*.

Roztrhl jsi květ, abys viděl, kolik jest tyčinek! Kterak stojí jejich prašníky? Co vyniká prostřed jich? Odkud vychází čnělka? Kolik vidíš na kalichu semennísků? Opakuj: *Tyčinek jest pět se žlutými prašníky v trubku srstlivými. Čnělka jest jedna, semenník jeden*. —

Dole zde nevidíme již květu, tu jest již plod. Dotkní se ho! Pozorně jej smáčkní! Jak zoveme takovýto plod? Jaké podoby jest? Které barvy? Pohled, co obsahuje mimo štávu? *Plod jest podlouhlá, šarlatová bobule, obsahující mnoho semen*.

Přivoň k této rozmáčknuté bobuli! Přivoň zde k rozetřenému listu. Jaký to západ? Ochutnatí vám dáti nesmím. Jest to *rostlina jedovatá*. Lidé, již jí požili, uzdraveni byvše vypravovali, kterak bylina nejprve hořce chutná, leč v ústech pak sládne. U nás zovou proto rostlinu tuto **potměchuf**, Němci „**bittersüss**.“ —

Vizte tuto bylinu! Zda neshledáváte podoby v kořenu, lodyze, květu a plodu? Jest to také lilek. Jaký plod má? Které barvy jsou jeho bobule? Proto zove se **lilek černý**. Leč sáhni na lodyhu. Je-liž lilek černý bylina či polokeř? Jaké listy má? Co vidíš po řapíku i po listu? *Lilek černý má prut bylinný, listy chobotnaté zubaté, na řapíku i svrchní ploše chlupaté*.

Pohled na květ! Které to květenství? Jaké podoby je květ, kolik má uštů a které barvy jest? Kolik má tyčinek, semennísků? Kudy prochází čnělka? Také *lilek černý jest bylina jedovatá*.

Kdo z vás všiml si již, kde roste lilek (potměchuf) a kde lilek černý? Obě jsou rostliny divoké. Děti zvláště mají se před nimi na pozoru mít. Co by asi svedlo je, by ho požily? Čemu podobá se

ovoce lilkou potměchuti? Čemu plod lilkou černého? Hle, proto zovou lidé lilek černý také *psí víno* (*psinky*). Strýci těchto bratří škůdců jsou *blín*, *durmán* a *rulík*, a tak každý by se domníval, že celé to přátelstvo za nic nestojí. Avšak není tomu tak. Zde pozorujte na květ obou lilků a pak na tento trochu větší. Co jste sledovali? A teď vizte rostlinu celou. Kdo jí nezná? Ovšem, **brambor** to jest, jinak *zemák*; u Němců slove „*erdapfel*“, po čemž na Moravě také „*jabko*“ sluje na rozdíl od *jablka* „*štěpového*.“

Všimněte si lodyhy. Kde počíná býti zelená, tam vyčuívá nad zemi; dolejší kus skrývá se v zemi. Co vyráží nad zemí z části lodyhy? Co z podzemí? Na tenkých větvičkách těch vyrostají kulovaté *hlízy*, jimž *zemčata* říkáme. Všimněte si listů. Každý je složen ze 7—9 lístků; jakého tvaru jsou, jakého povrchu a barvy? Lístky ty sestaveny podobají se péru, proto zovou se zpeřené; mají pak na konci jeden lichý, odtud lichozpeřené. — *Brambor má lodyhu nad zemí zelenou, přímou, s listy lichozpeřenými. Z lodyhy podzemní (oddenku) vysýlají větve hlízy nesoucí. Popište sami květ a plod.* Plod uzralý je vodnatý, žlutozelený. Plodu toho nikdo nepožívá. Avšak podzemní hlízy jsou lidem za potravu. Co dělá se z bramborů (která jídla)? Co krmíme jimi?

Co vidíš svrchu této hlízy? Hospodáři říkají tomu *očka*. Na jaře ve sklepě očka tato méně se v dlouhé bledé *klíče*. Kdo tedy sázeti chťejí brambory, rozkrajují hlízy tak, aby každý kus několik oček měl, a sázejí je pak do brázd. Které práce potom konají se v bramborovém poli? Kdy vykopávají se brambory? Kdy janovky? václavky? — Které druhy ještě znáte?

Hledejte společné znaky na těchto třech druzích lilkou! Ukažte na nich rozdíly!

Slovanské rakouští.

(Podle mapy Rakouska národopisné, aneb aspoň politické, na níž by stužkami sídla Slovanů naznačena byla.)

Meza vlasti nerozborné,
jichž se tknouti boji potupa,
jsou jen mravy, řec a mysl svorné. (Kollár.)

Kdekoli by z Prahy přišel někdy do Pardubic, na Mělník, do Plzně nebo Tábora, dorozuměl by se s každým, neboť mluví tam lidé touž řečí, jakou hovoříme my. Kdo vás nejprv učil mluvit? Řeč naši proto zoveme řečí *materškou* čili *materštinou*. — *Bydlíme* v Čechách, *narodili jsme se* v Čechách a *mluvíme* řečí, kterou staletí již v Čechách se mluví — jsme **Cechové**. Nemí každý Čechem, kdo v Čechách bydlí; Němci v Broumově, v Teplici, v Chebu a Liberci

nemohou o sobě říci: Jsme Čechové. Třeba se zde narodili — oni nemluví naši řeči mateřskou, mluví německy, a nehlásí se k nám Čechům, nýbrž k Němcům u nás a za hranicemi.

Nás je v Čechách (3'2 mil.) více než Němců (1'9 mil.). Kolik je to procent? Kolik třetin? Byli jsme zde také *dříve*, proto jsme národem *hlavním*. (Kdo první dovolil, aby Němcí po hranicích se osazovali? Kdo v Praze? Kdo z kráľů poněmčil svůj dvůr? Kdož opět v tomto století dobyli jazyku českému práva?)

Označil jsem vám hranice Čechův a Němců. Vyčtete je z mapy, již vidíte! Kde je pruh Němců *nejšířší* (v Rudohoří)? Kde je pruh ten *nejužší* (v Krkonoších a na Šumavě)? Kde jsou Němcí jen *poručni*? Kterými místy vytkla by se hranice Němců?

Slýcháte říkat: *sestorská Morava, bratří Moravané!* Víte také, že tam žili sv. Cyril a Methoděj, že tam vládl Svatopluk, Mojmír. Někdo z vás podíval by se do Brna. Kterak by se podivil, slyše tu mluviti mnoho německy. Avšak zle by Čech soudíl, že Morava je německá, neboť ať vyjde na západ nebo na východ, uslyší milé zvuky své materštiny. Brno však samo je větším dílem německé město; jsou tam Němcí, židé, již obchody vedou, a jako u nás, jsou tam i lidé, již stydí se za svou mateřskou řeč, ji zapírají a k Němcům se hlásí. Na hranicích českonoravských jsou Čechové; mezi nimi Němcí žijí jenom *poručni*. Hledejte, okolo kterých měst! Čechové ti mluví řečí svou mateřskou, českou, ač některá slova *jinak skloňují* nebo *věci jinak jmenují*. Protože bydlí v horách, říkají jim **Horáci**. Východně od Brna je úrodná krajina **Haná**; obyvatelům říkají **Hanáci**. Kdo pamatuje se na bajku o slunci a stromech? Tak mluví, avšak Čechům přece srozumitelně. Podobně mluví též **Valaši**, usedlí na východní hranici. Hanáci a Valaši přicházejí často k nám do Čech; bohatí Hanáci na pouť, chudí Valaši se sklenkami a noži. Který jest jejich krov? Ve které zemi narodili se a bydlí Horáci, Hanáci, a Valaši? Ano, jsou **Moravané**. Také ve Slezsku jsou **Slezané** naši bratří a mají kraj kolem Opavy na jih a východ, kdežto na severu jsou Němcí.

Přicházejí k nám často drátaři, volajíce: „Máte-li co drátovat?“ Čechy nejsou jejich vlastí; narodili se *v Uhrách na Tatrách a na horách mezi Váhom, Nitrou a Hronem*. Jmenují se **Slováci**. Neúrodné jejich kraje nutí je, aby si hledali výživy u nás. Cím se živí? Řeč jejich podobna jest naší. Poslyšte, přečtu vám několik jejich přísloví

Najhorší koleso najviáce vrzgá.

Kdo něrad robí, tomu vždycky hody.

Jedna něvola mnoho jiných prináší.

Kdo jako robí, tak sa mu vodi.

Vtedy róže trhajú, ked kvitnú.

Kdě dlužoba, tam chudoba.

Čo Jurko něpochopí, tému sa Juro něnaučí.

Majú myši hody, keď kočky doma něnie.

Řečí tou mluví se ve vlasti jejich na Slovensku, jako hanáckou na Hané. Avšak málo knih řečí jejich se píše; je to řeč obecná. Spisovnou řeč máme my Čechové, Moravané, Slezáci a Slováci jen jednu, a to tu, již i ve škole se učíme. Spisovnou řečí tou psali Čech Jungmann, Moravan Palacký i Slovák Kollár. Čechové, Moravané, Slezáci a Slováci, jak jmenujeme se po vlastech našich, jsme proto jeden **národ**, jenž zove se **československý**.

Podívejte se na tento kosý pruh, jenž značí rozlohu Českoslovanské. Je to skoro kosodělník. Na sz. hranice jde od Donažlic k Liberci; jak na sv. (od Liberce přes Šternberk až za Prešov)? Jak na ju. (od Prešova k Ďarmotům)? Na j. a jz. (od Ďarmot přes Nové Zámky, Břeclav, po Moravě a Dyji až k výběžku Novobystřickému)? Na Moravě jest Českoslovanů 1·5 mil. (Němců 0·5 mil.), v Uhrách 1·9 mil. a ve Slezsku 0·1 mil. Kde mají převahu Českoslovanské (v Čechách a na Moravě)? Kde v menší zůstávají (na Slovensku a ve Slezsku)? Celkem jest nás v Rakousku, (čítáme-li i vystěhovalce v Haliči, v Dol. Rakousích a j.) 6·7 mil.

Východněji od nás, v Haliči, bydlí **Poláci**. Abych vám dal příklad jejich mluvy, povím vám několik přísloví:

Od boga poczynajmy.

Kto s bogiem poczyna, s tym búg kończy.

Komu búg rozumu niedał, kowal mu go nieukuje.

Pychy niedobry koniec bywa.

Wyjdzie prawda na wierzch, jak oliwa na wodę.

Přísloví toto česky známo je vám z čítanky. Tak mluví a píší Poláci.

Vyčtěte z mapy, kde jsou hranice Polákův. (Na s. politické rozhraní, na záp. řeka Ostravice, na jihu politické rozhraní až k Dukle, na v. po Sanu.) Na jihu zovou se **Horalé** (Górali); proč? Na sv. rovině **Krakováci** (proč?) a **Mazuři**. (Ze Čechové znali se k nim jako k příbuzným, dosvědčuje volba mnohých králů českých za panovníky polské a na opak. Povězte mi případy, jež znáte!)

Dále na východě bydlí **Rusini**. Mluví jazykem poněkud nám srozumitelným. Slyšte jen přísloví:

U boga milosti mnogo.

Na prawdu slov ne mnogo.

Pravda ne vtoneť v vodę i ne zgoriť v ogně.

Pravda oči kole.

Ale kdo by chtěl čísti, musil by déle se učiti. Píší písmem podobným tomu, jímž sv. Cyril psal, anebo podobným písmu řeckému. Přísloví polské, jež jest na tabuli, zní rusinsky takto: Vyjde pravda na verch, jak oliva na vodu; a píše se:

Выйде правда на верхъ, якъ олива на воду.

Které jsou hranice Rusinů? (Na s. a z. politická hranice Haliče a oblouk do pola Bukoviny, na j. Tisa a čára prodloužená k Prešovu, na z. odtud k Dukle a hranice Poláků.) Na které straně říše bydlí Čechoslovaké, Polané a Rusní? Které jsou jich hranice? Který národ bydlí na rakouském poříčí Labe, Moravy a Váhu? Který na rakouském poříčí Visly? Dněstру? Které národy dělí Karpaty a Tatry?

Poláků je v Rakousku 2·7 mil. a Rusinů 3·5 mil. Čechoslovaké, Poláci a Rusní mluví jazykem vespolek srozumitelným. Čechoslovaké, Poláci i Rusní měli před dávnými časy jednu vlast, Bělochorvatsko, z níž Čechové nejdále na západ se odstěhovali. **Všickni tři národné náležejí k velkému kmeni národnímu, Jenž zove se slovanský.** Čechové, Poláci a Rusní jsou **Slovánci**, a protože na severu bydlí, Slované severní, počtem na 13 mil.

* * *

Máme také bratry Slovany *na jihu*. Kdybychom chtěli k nim zajeti, musili bychom na Vídeň a Štýrský Hradec. Jedni jmenují se **Slovinci**. Ve kterých zemích obývají? Hranice jich? (S. Dráva, v. politická hranice Štýrská, j. Sáva a rovnoběžka k Terstu, z. přímka od Terstu k Trbiži.) že jsou Slovany, dokazuje jejich řeč, ač méně srozumitelná tomu, kdo se v ní necvičil, než polská. Slyšte:

Bog nespava.

Nabrušen nož rad reže.

Kakov človek, takve rěči.

Kokoš (kurje) pije, a na nebo gleda.

Velika ptica (pták) veliciga gnjézda potrebuje.

Dále na jih a východ bydlí **Chorvati a Srbové**. Chorvaté více na *západě*, Srbové na *východě*. Hranice jejich jest: Politická hranice j. Istrije, celé Dalmacie a j. hranice říšská až k Moldově (za Bazíášem), na v. k Temešváru, na s. od Temešváru k Zomboru a po Drávě až za Varaždín. Pozorujme jich mluvu. Chorvat praví:

Vsaki početek je težek.

Tiha voda breg podjeda.

Srb praví:

Bog ne da jednom čovetu sva dobra.

Koga bog miluje, onoga i kara.

S kim si, onakij si.

Ko rad laže, rad i krade.

U crnoj zemlji bělo žito rodi.

Srbové i Chorvaté mluví *jedním jazykem*, ale píší *rozličným písmem*. Chorvaté mají písmo jako my, srbské písmo jest podobno rusínskému.

Chorvaté bydlí v Rakousku počtem 1·5 milionu, Srbové 1·6 mil., Slovinci pak 1·2 milionu. Kolik duší čítá národ **srbskochorvatský**?

Kde bydlí národ českoslovanský? Nad kterými řekami? Co dělí jej od Němců, co od Poláků? Kde tito bydlí? Kde je hranice mezi nimi a Rusíny? Které hranice mají rakouští Slované severní? Jak nazveme Slovincie, Srby a Chorvaty, že na jihu bydlí? Kde jsou hranice rakouských Slovanů jižních? Kteří rakouští Slované bydlí na Drávě? Kteří na Sávě? Kteří náležejí k oumoří severnímu? Baltickému? Černomořskému? Adriatickému? Jak široký je pruh, jenž dělí severní Slovany rakouské od jižních? Které polovině říše přináleží asi více Slovanů, rakouské či uherské? Kolik je Slovanů severních, kolik jižních? Kolik je jich celkem v rakouském mocnářství? Kteří ze Slovanů mají písmo naše, kteří písmo jiné? Proč právě Rusíni a Srbové jinak píší (jich náboženské vyznání)? Které řeči jsou nejvíce si podobny? Sudte z tohoto:

Pol.	Rus.	Slovín.	Chorv.-Srb.
Kto pyta, nie rad daje.	—	—	Koi pita, neradda.
Ręka rękę umywa.	Ruka ruku mie.	Roka roko vrnije.	Ruka ruku univa.
Kto podkim dołek kopa, sam veń wpadnie.	Ne pod drugom jamu, sam po-padeš.	Kdor komur ja-mo koplje, sam v' njo pade.	Koi pod drugem jamu kopa, sam vu nju opade.
Znać ptaka po pierzu.	Znať pticu po po-letu.	Ptičia po perji po-znaš.	Pozna se ptica po perju.
Od sada niedaleko jabłko pada.	Mimo jablonkija-bločko ne padajet.	Jabelko ne pade daleč od dre-vesa	Jabuka ne opade dalko od steba.
I czarna kokosz białe jajca nie-sie.	—	Černa krava ima bělo mléko.	I černa kokoš ne-se běla jajca.
Cicha woda brzegi podbiera.	Ticha voda be-regi lomit.	Tihe vode glo-boko derejo.	Tiha voda breg podjeda.

František Ladislav Čelakovský,

syn nezamožného měšťana, rodem byl ze Strakonic. (* 7. března 1799¹). Studia svá konal v Písku, v Budějovicích, v Linci a v Praze. Dovršiv filosofii, umínil si věnovati se cele spisovatelskému povolání. Vzrostal pod péčí matčinou až do 10. roku; pak teprv dán do školy, a odtud na gymnasium budějovické. Zde bydlel společně s Josefem Kamarýtem a za druhá měl J. Čmelenského.

Čelakovský nebyl právě z nejpilnějších; však raději čítal německé básně, z nichž později překládal. Také druh jeho Kamarýt čítal pilně, a chlubívali se často tím, že mají v knifru více knih nežli prádla. Když Čelakovský po roce na prázdniny domu přijel, všiml si jeho dýchlosti po knihách soused tamnější Jan Plánek. Půjčoval mu knihy z obsáhlé knihovny své — a vděčnějšího čtenáře nemohl si přát.

Na druhý rok četli přátelé naši již jen české knihy. Tak žili tři léta, pak se rozehli, poněvadž Čelakovský do Písku odešel. V době té přidali si ku křestnímu jménům svým vlastenecká: Čelakovský Ladislav, Kamarýt Vlastimil a Čmelenský Krasoslav.

Když po dokončených studiích odebral se Čelakovský do Prahy, bydlel zase společně s Kamarýtem; té doby seznámili se s Jungmannem a Hankou. Po dvou letech vrátili se do Budějovic, snad pro snazší výživu, ač za těžko jim bylo loučiti se s Prahou. Ten rok stala se Čelakovskému nehoda. Potají pouštěl ho totiž sluha jistého kanovníka do pánovy knihovny. Jednoho dne Čelakovský přistižen při knize Husově — a na to z ústavu vyhnán. Co měl počít? Cestoval po Čechách, sbíral národní písni a přísloví a na druhý rok šel studovat do Lince. Zde setkal se s bratrem básnska Klicpery, jenž ho napotom podporoval. Tu naučil se Čelakovský mnohým jazykům slovauským; tu také vzešla touha jeho po Rusi. I příse Kamarýtovi²): „Slyš, já se hotovuj do Rusi, a to až k dvoru carovi. Čti noviny, uvidíš, jak Alexander vše, co jen koli tvochu v umělosti prospívá, do svých zemí vábí.“ Přece rozmyslil se a nešel; vrátil se po zkouškách raději do Prahy. Neboť jak Praha jej vábila, vysvítá z listu (1820) ke Kamarýtovi: „O Libušino věkovité krásné město! Kdožby po tobě netoužil? Tam se zdržují, aspoň větší díl nynějších synů vlasti, tam viděti našeho zlatinkého Jungmanna! Ó celá Linec mi rokem nedá, co mi Praha dnem poskytne . . . Každodenně volám: Jen jedna Praha, a v ní jen jeden Jungman! . . . Jungmann! ó co to jméno lahodí sluchu mému! jak blaží a pojí a zdviže srdece mé!“ Příse 22. listopadu 1820.: „Jsem nyní tak dalece zaopatřen (péčí pánu Preslů), že samostatně skoro stojím; mám celou stravu, obydli a 200 zl. ročně, za to mi však nemálo přirostá práce; neboť mám pod svou správou pět jinochů k pěstování.“ Z toho patrnou, že Čelakovský našel již přítel v Praze dosti; zvláště Jungmann měl oň péči. Přísef o tom Čelakovský³): „Byl jsem u baťušky pod večír . . . Zvláště

¹) Text životop. z „Anthol.“ od J. Jirečka, III. díl, str. 156. ²) 1820. ³) 20. led. 1825.
Různé listy.

něm lahodí jeho přízeň ke mně; neboť pozoraji, že mne velmi rád u sebe vídá, a kde možná, svou náklonnost ke mně na jevo dává. Toť jest také má hlavní a jedinká potěcha a posila na světě, že mne několik šlechetných a vznešenějších duší přeje.“

Tak přišel na konec roku 1821, s ním zkoušky, a Čelakovský z jednoho přednětu propadl. V listu svém ke Kamarýtovi¹⁾ píše: „Já se mnil oddati professuře; přišed do Prahy uvnitř žádal jsem, aby mi bylo povoleno, opravití své klassy ještě z logiky (neboť ty vís, kam mne má lehkovážnost přivedla tohoto roku) — ale žádost má mi byla odepřena, a s těmito vysvědčeními uesmíř k tomu stavu přistoupiti, ač bych dosti, ba nejvíce dospělosti k němu měl . . . Již jsem i na to byl odhodlán, přistoupiti k bohosloví; ale i tu z téže příčiny mi cesta zabedněna, a o právích nechci ani slyšet.“ I chtěl opět na Rus. „Když budu mít pas, všudy projdu — a jestliže mi ho nedají přes hranice, požádám jej toliko na některé hraničné město na př. do Věličky, a tu dle příležitosti se snadno vykradu²⁾ . . . O, čas ubírá! Ať si ubírá, já zde již bez toho jako na vidličkách³⁾.“ Ale pasu nedostal; zůstal v Praze a živil se hodinami. O tom píše Kamarýtovi⁴⁾: „Jakou výživu mám, se ptáš? Básnickou! kdy co mám, jím, a kdy ne, nechám být. A stav? nu, o tom jindy; ještě nevím, jak bude — avšak buď jak buď!“

A při starostech o chléb přece pracoval tak, že umínil sobě každého roku nějakou knihu vydati a píše v též listě: „Herderovy listy dám zde někdy v lednu do tisku, aby 23tým rokem zas o mně potucha byla.“ Mimo to překládal ze mnoha slovanských jazyků, z latiny, franciny, italštiny. Od r. 1822—1827 vydal tři svazky slovanských písní národních. Jak o nich smýšlel, patrně z listu, jež psal Kamarýtovi⁵⁾: „Obíram se zase některými ruskými pro 3. díl . . . O české mi tu nejvíce. Ale české, které jsme vydali, mi činí velikou radosť, často si je pročítám a zpívám. Mnohé mají cosi velmi srdečného, vábného a nevinného do sebe, že se radosť při každém přečítání množí. Od té myslénky do nejdelení smrti, necht jsem kdekoli, neupustím; jest to opravdu nejpěknější větev básničtví. Až jen budou Slované všecky tyto drahocennosti polromadě mít — jaká to krásná povaha toho lidu všudy vystkvívá, a nemáž podle mého nynějšího nahlédnutí pěknějšího a věrnějšího zrcadla být jako zpěv národní.“ Druhý svazek těchto slovanských písní národních věnoval Čelakovský polskému básničku Brodziánskému.

Při všem zdaru tomtéž Čelakovský spokojen nebyl. Zajisté nejprve sám s sebou, vida, že nemá výživy jisté, a za druhé s okolím svým. Píše⁶⁾: „U nás domové války a kaceřová útrvatá neustále; není hodno s kým ve blížší známost vstoupiti. Ani jednoho není, kdo by proti třem stranám nebojoval . . . Stav to arci dost smutný. Právě zase na novo kvasí skrz Libušin soud“ . . . „Až smutno zde

¹⁾ 20. ledna 1822. ²⁾ Ač v l. 29. červ. 1823 píše: „Volím theologii studovali . . . direktor mi dobrý následek slibuje.“ ³⁾ 21. února 1822. ⁴⁾ 29. list. 1822. ⁵⁾ 25. září 1825. ⁶⁾ 21. srp. 1824.

v Praze,¹⁾ když člověk všecko vlastním okem vidí a uchem slyší. Bylo by skoro k zoufání. A mně se zdá, čím více postupovatí budeme, tím více obtížností a zamezování se všech stran.“ A Pláunkovi pak takto o musei:²⁾ „Němci nad tím vládnou a chtí, by jim Čechové podružili. To mne mrzí. Snad se zjinačí. To nejhorší jest, že žádův společný duch mezi Čechy nepanuje, co jeden staví, druhý boří, a tak to jde neustále, jeden tvrdohlavější než druhý. Kdy pak jednou vybředneme? Jenom my, milý Jene, budme svorni, pracujme pro drahou vlast bez chřestu — nás blaženosti tiché neminou, a ty jsou nejpěknější.“ Obtížností dělala Čelakovskému nejvíce censura. Tak jednou, obdržev rukopis básni s přípisem „Non impri man tur“, vypukl v tento výrok nevole:³⁾ „O bys tu byl, to bys žlučí a smíchy pukl; ale více žlučí, jak hanebně všudy na porobu českou se pracuje . . . Že se nám tudy počet zmátl, z toho si nic nedělám, . . . Ale to mne mrzí a bolí, jak jiná vlastenecká díla se hubí a potlačují . . . Kollárových básní polovice vymazána . . . Jen pracuj — censura horší než lutrie; — obsadíme budoucně toho více.“ Jednoho pak z censorů takto líčí⁴⁾: „Představ si člověka — ba co mluvím; — — dábla v podobě lidské, vlka v rouše ovčím, zakoupeného otroka, v tvář lichotícího a za zády pomlouvajícího, sedícího na ouřadě šalbou, lichocením, podvržením vlasti vydobytem, při tom hlapce, k tomu připiš „censor“ . . . Žluč mi přehlášá a vztoklost se mne chápe, patřícího tu předemnou na druhé oddělení národních písní, jež jsem právě dnes z censury obdržel. V pojednání mého, cokoli o národnosti jsem řekl, to všecko vymazáno, a já při tom všem té největší skromnosti a mírnosti užíval na vzdor srdci svému. Tam již to s námi přišlo! . . . Mnohò vlastenců se na toto vydání těšilo, a p. Jungmann velmi je tím znepokojen.“

Tu zasedl si Čelakovský ke mluvnictví a hotovil slovník polabský. Teprve l. 1827 vydal Waltera Scotta „Pannu jezerní“, řečí velmi stíkavou.⁵⁾ W. Scott sám lístkem za překlad mu děkoval. Praví o tom Čelakovský⁶⁾: „Jak milá mi tato památná jeho rukopisu, nepotřebuji ti pověděti . . . Sl. Sternbergovy si ho vyžádal ku prohlédnutí a s největší vroucností jméno jeho líbaly.“ Času toho všímal si literatury naší také Angličan John Bowring, a Čelakovský urovnával a zasýlal mu potřebné věci. Týž Bowring psal mu o národních písních asi takto⁷⁾: „Byl jsem velmi překvapen prostou krásou většiny kusů, jež nacházím ve vašich písničkách národních a myslím, že potěší mé krajanů i národy za oceanem.“ V rozličných časopisech anglických uveřejňoval překlady českých básní a vydal později celou antologii. Překlady ty uvítali vlastenci nadšeně. Praví o tom Čelakovský⁸⁾: „Kdybys to četl, skákal bys radostí. Mezi přeloženými

¹⁾ 21. červ. 1823. ²⁾ 1820. ³⁾ 9. pros. 1820. ⁴⁾ 21. ún. 1822. ⁵⁾ 6. září 1828. „Kdo střízí si, že v „P. j.“ mnoho neznámých a těžkých slov se nalézá, což mi nemilo bylo; neboť jsem se poněkud schválil využíval tonu.“ — ⁶⁾ 7. kv. 1828 a 16. kv. — ⁷⁾ 24. čco. 1827. „J'ai été très frappé . . . au delà de l'Atlantique“ ⁸⁾ Ke Kamarytovi 3. kv. 1828.

věcmi se tam nalézá: Běháše jelen, Aj ty slunce atd., Jan za chřta dán, Kollárových asi 8 znělek. Co tomu řeknou Němci?"

V roce 1828 umyslil si pracovati sbírku přísloví všeslovanských. Svědčit o tom slova dopisu ke Kamarýtovi: „Chci na spůsob slovnár. písni vydati sbírku nejvýbornějších všeslovanských přísloví, v původním jazyku a s českým všude vyložením . . . Jsem prací svou nemálo potěšen a spokojen; mnichy jsou tak jadrná, tak hlubokomyslná, že . . . národum slovanským neméně jako i písni chválu získají.“

Vychovatelství v rodinách mezi tím valně se mu znechutilo. Přijal tedy spoluredaktorství „Časopisu katolického duchovenstva“. To bylo mu po chuti. Neboť hned před sedmi lety ¹⁾ psal Kamarýtovi: „Tuto mi něco napadá. Dosaváde duchovní stav a jeho oučinkování na lid v naší milé vlasti dělá největší podporu našeho jazyka, a divím se tomu, že ještě žádný z duchovenstva na tu myslénku nepřišel, vydávat časopis pro duchovní pastýře.“ Mimo to překládal ze sv. Augustina „O městě božím“, což vše bylo mu pomocí při využívání se hodinami, jež dával v češtině a polštině. Tu vyšel roku 1829 „Ohlas písni ruských“ a přivítán všude nadšenstvím velikým, tak že i Kollár věnoval mu znělku (418.) ve své „Slávy dceři“. Tím povzbuzen chystal „Ohlas český“, ale nové naděje na Rusi přerušily to. — R. 1830 ²⁾ píše: „Včera obdržel Hanka list z Petrohradu, v kterém návštětí se mu dává, že ruská akademie jej, mne a Šafaříka za bibliothekáře nové knihovny všeslovanské ustavila.“ Plat jeho měl býti 3000 rublů. Hanka hned to přijal, Čelakovský však pokračuje: „Neučinil bych to přece. Leč takto co mi zde zbývá nežli trpká budoucnost a těžké se obliánení a zápasení s největšími potřebami. Při tom mi nejvíce líto, že z básnického okresu potřeba bude na vždy vystoupit!“ Při tom těšilo Čelakovského přece, že po dokonané službě na Rusi bude moci v pensi žít v Čechách. „Přál bych sobě ³⁾ potom kosti své opět do vlasti přenést — a spolu i několik měšců. Pak bychom musili jeden krov sobě opatřiti, buď kde buď. Ohlas český zůstane nedokončen.“ Leč naděje ty zmařilo polské povstání. Prázdniny strávil ve Strakonicích. Když pak vrátil se do Prahy, cítil teprve tíž postavení svého nejistého. „Ó kdyby ti stav můj nynější znám byl,“ píše ⁴⁾, „srdečně bys mne politoval. Jsem vskutku nešfastný, nespokojený, stísněný, jak jsem jak té živ nebyl. Bídny tento život — co život —? možná-liž toto trapné den ke dni se motání životem nazývati? Kdybych se mohl jenom jako jindy k práci odhodlati, snad by bylo úlevy, však vím, že ani neuvěříš, že již skoro asi celý měsíc docela žádná práce vykonána nebyla. Nelze mi se z tohoto víru a z této pitomé mrákoty vyrватi.“ Rozmrzelost tato skoro dvě léta ho stíhala, a v ní spůsobil si mnoho nepřátel. Přátelé jeho nedali

¹⁾ 25. února 1822. — ²⁾ List 3. února 1830. — ³⁾ 29. dubna 1830. — ⁴⁾ 11. pros. 1830. —

mu však padnouti. Palacký vymohl mu na knížetě Kinském stálou roční pensí, že mohl najati si lepší byt a vzítí k sobě matku.

L. 1834 svěřena mu redakci „Pražských Novin“ a „Č. Včely“, kteréž oba časopisy velice zdrohouval; po roce však opustiti je musil, načež zastával bibliothekářství u knížete Kinského.

Bylo to ke sklonku r. 1833, když převzal redakci „Pražských Novin“ s přílohou „Česká Včela“. Honorář jeho byl z každého odběratele 3 zl. v. č., oč ovšem s pomocníkem svým Tomíčkem děliti se musil. Ve štěstí svém žil Čelakovský asi dvě léta. Tu Tomíček napsal 26. listopadu 1835 do „Pražsk. Novin“ zprávu o císaři ruském nelichotnou. Pražská censura ji propustila, ale ruský vyslanec ve Vídni žádal za dostiučení. Čelakovský byl vyslychán a sesazen s úřadu redaktora i professora; bylté v poslední době zastával Norberta Vaňka. Veliké rozčilení panovalo v Praze; Čelakovský sám div nezoufal. Chmelenský u něho byl po osm hodin a slova z něho nevypravil; jeho vzduchání bylo jen: „O má drahá ženo! O mé děti! Já jsem žebrák!“¹⁾ Sám Procházka, tehdejší místopřesident gubernia, řekl: „Zas jedna výborná hlava ztracena“; a nejvyšší purkrabí také tím rozmrzen vyjádřil se, že by raději 40.000 kusů dukátů neviděl²⁾. Vinařický za měsíc psal Čelakovskému: „Pěvče veliké Pan nich idy a cara Alexandra, čeho jsi se dočkal na slově bratra jeho!“ Teď byl pěvec ten bez výživy! Vláda rakouská poslala mu práci. O tom píše Čelakovský sám: „Od presidium poslána mi tyto dny práce ku překládání 40 archů tištěných (Trestní zákon o přestupcích oupadkových), s kterou do hromnic hotovu býti mi uloženo . . . Nevím, má-li práce tato býti mi za náhradu nebo pokutu.“³⁾

V tom zemřel Kinský, a poslední podpora odňata Čelakovskému, neboť „písemního nic nestává . . . Tato rána ještě bolestnejší, než první.“⁴⁾ Nepřátelé Čelakovského škodu tu si libovali. Ale byla srdce, jež milovala ho vše. Čelakovský byl ve stavu hrozném. „Kdo nezkusil nic podobného, nemůže pomyslit.“⁵⁾ Leč přítel takto mu odpovídali: „Vás žádám, abyste za svou práci, kterou při korrektuře (Bohusl.) máte, čistý výnos z prodeje ode mne přijal. Neoslyšte prosby té, nemohu v tu dobu jinak posloužiti vám.“⁶⁾ — „Není možná, abyste do nesnází nepřišel. V té věci mi otevřeně a srdečně pište. Shledáte ve všem, že nejen ústy jsem váš Chmelenský.“⁷⁾ — „Zde vám přikládám cedulkou; až se p. Hasner do Prahy vrátí, doručí vám na ni 50 zl. stř. . . .⁸⁾ — Zde vám posýlám něco. Můj nejmilejší kmotře! musíte býti budoucně otevřenější. Jste-li v nesnázích, pište: potřebuji tolík a tolík! . . . Miluji vás — Bůh ví, vše než bratr bratra.“⁹⁾ I nejmenovaní příznivci podporovali jej: „Opět přísloví se stvrdilo, když nouze nejvyšší, Bůh nejbližší. Především opět došel mne zapečetěný holý list, v němž bylo

¹⁾ List V. Nejedlého ku K. Havlíkovi 12. led. 1836. — ²⁾ „J. Nejedlý“ od Rybičky.

³⁾ 31. pros. 1835. — ⁴⁾ 11. února 1836. — ⁵⁾ 1. prosince 1836. — ⁶⁾ Vinařický 15. února 1836. — ⁷⁾ 26. čee. 1837. — ⁸⁾ Chmelenský 5. srpna 1837. — ⁹⁾ Chmelenský 17. čee. 1838.

tolik složeno, jako v onom loňském roku v měsíci lednu . . . Bůh žehnej šlechetného dárce toho, ať on kdokoliv.“ V časech těch psal nejvíce kratší pojednání a posudky do časopisů. V r. 1837 vypsán znova konkurs na stolici jazyka českého při universitě Pražské. Čelakovský hlásil se; nejtrpčejí dojalo ho, že i přítel Vinařický se hlásí. Nevěděl, že Vinařický proto tak činí, by zastoupil ve trojici místo a pak při volbě odstoupil, aby Čelakovský měl snažší boj s jedním odpůrcem. Místo dostal však Koubek, ač byl v návrhu třetím. Čelakovský po velikém snažení Chmelenského stal se bibliothékárem u Kinských s ročním platem 400 zl. stř. Sotva tím tak z nouze vyvázl, umřel 2. ledna Chmelenský a rok na to jeho matka. Ve strastech těch dokončil „Ohlas písni českých“ a „Růži stolistou“. Ohlas tento uvítán jako předešlý, a zasluhoval toho plně; písni byly zcela tak tvořeny, jak jednou Kamarýt v listě svém je líčil.¹⁾ „Česká píseň neplazí se jako kachna kulhavá po svém předmětu, ale jako sedmihlásek s větve na větev a se stromu na strom, jedva že oko naše mu stačí, poletuje . . . V tom jsi již dospěl, Ladislave, výnek tobě náleží.“ Slova prorocká. Čelakovský v letech čtyřicátých byl nejslavnějším básníkem naším.

L. 1842 povolán byl od pruské vlády za professora filologie slovanské na universitu vratislavskou, odkudž se l. 1849 k témuž úřadu navrátil do Prahy.

Vyzvala totiž jej a Šafařska pruská vláda na nově zřízené stolice jazyků slovanských ve Vratislaví a v Berlíně. Šafařsk vyjednával, ale nešel. Čelakovský svolil. „Výmínky a plat,²⁾ které se mi od pruské vlády podávají, jsou arci velmi přijemné, a přece — kdyby mi třetina toho zde byla dána, — nešel bych. — Předvídám s jistotou, že šfasten a spokojen tam nebudu; než ve svém klopotném stavu nelze mi jinak učiniti. By nic jiného nebylo, tuto oběť jako otec jsem povinen své rodině přinést, aby ona aspoň pro svou budoucnost lepšího opatření došla, a tudy i dítky mé lepšího vychování.“ Věc se protáhla. „Nemrzet bych se,³⁾ by se to i rok ještě protáhlo. Jest to povážení hodno, nastoupiti takovou stolicí bez nějaké přípravy. Nyní teprv vidím, co a kde všudy chybí; ani jedné knihy nemáme, by v sobě ze slovanských nářecí příklady obsahujíc do rukou ke cvičení podati se mohla.“ I pracoval o takové knize. Konečně v dubnu 1842 počal přednášky své. Posluchačů měl nejprve málo, 5—4—12, nejvíce Polákův. Také nemohl cizině zvyknouti. „Tísní mne tu ještě náramná tesknost a touha po vlasti,⁴⁾ a jest mi chvílemi právě až k zoufání anebo tak zle — tak zle, jako si myslím, že tomu býti musí, kdo kohos zavraždíl . . . Tak jest, můj milý, co je Němec, to je Němec všudy, a k tomu Prušák hladký a sladký — a srdce žádné. Tolik vím, že jsem oběť velikou přinesl.“ V tomto postavení alezl tam přítele, Purkyni. „Zde mí-

¹⁾ 29. října 1829. ²⁾ K. Vinař. 31. května 1841. — ³⁾ 5. července 1841. — ⁴⁾ 22. kv. 1842.

váme také české besedy.¹⁾ Vždy v neděli odpoledne přichází jednou Purkyně ke mně, a po druhé já k němu, pijeme černou kávu, povídáme si o Čechách atd. Vidíte, jak nouze učí Dalibory houstí!“

Po roce pak psal:²⁾ „Před rokem jsem trávil poslední dny v Praze! Jak ten čas ubíhá — a já se tu i dues ještě tak cizím býti cítím jako první neděle — nejde to, již vidím, že se nikdy neujmu.“ Když pak ve Vratislavě pochoval i dítko i manželku, psal:³⁾ „Vratislav stala se mi nyní teprve pravým žálářem. Nešťastný den, v který jsem z milé Prahy a vlasti vykročil. Kýž by mě dvě léta z života mohla býti vráceena, což by mne nic nebylo s to odtud vylákat!“

V tomto čase ustal v básnění. Vydával pouze spisy své u vydánců nových. Činnosti vědecké však se oddal, a z té vyplynul spis „Vseslovanské čteui“. Když přišel rok 1848 a měla slaviti se památka 500letého trvání pražské university, všecka okolní vysoká učení vyslala sem deputace, z Vratislavě pak vyvolen Čelakovský. Se slavností sešlo, ale Čelakovský přece přijel — a poctěn byl zde hodnosti čestného doktora. Když pak politické bouře utichly, dostali oba s Purkyní pozvání, aby přednášeli na vysokém učení pražském. A již 10. srpna 1849 píše Plánkovi: „Jsem v Praze! více vám říci nepotřebuji; neboť tato dvě slova již sama praví, že se opět vyplnilo jedno z mých přání.“ Ale když po krátké době nastala vláda čistě a čistě absolutní, Čechům nepřejíci, psal mu:⁴⁾ „Zlaté časy bratrské Jungmannova věku, ty jsou ty tam, a věru lituji, že jsem se z Prus lýbal.“ V tomto čase teprve (1852) vydal dávno připravované Moudroslov řuároda slovanského ve příslích, pak uchystal Čtení o srovnávací mluvnici slovanské, a Čtení o počátcích dějin vzdělanosti a literatury národů slovanských, jejichž vydání se nedočkal. Mimo to vydal Dodatky ke slovníku Josefa Jungmanna, složil Čítanky a Malý výbor z literatury české. Však churavěl již velmi, 25. června ulehl a 5. srpna za velikého ducha svého vypustil. Pohřeb konán 8. srpna za účastenství nevřdaného. V. Štule konal nad hrobem řeč dojemnou, „vyzývaje truchlící množství k svornosti a úsilovné práci, aby pokud možná zacelena byla hluboká ráma, úmrtí takového literárního výtečnuka povstalá.“⁵⁾

¹⁾ 26. listopad 1842. — ²⁾ 1. kv. 1843. ³⁾ 41. kv. 1844. — ⁴⁾ 2. února 1851. — ⁵⁾ F. Bílý, Životopis Fr. Lad. Čelakovského. — Základem možná dátí učiteli se těmto básniři: Z Růže stoliste znělky 38., 72., 83., 87. — Z ohlasů Veliká Panichida, Smrt Alexandra, Ptáčí trh, Luňák, Radost a žalost, Pecestný, Dětská, Ptáče. Epigramy v čítankách obsažené pak „Památní listek“. Z Anthologie: Tři havraní, Cháron a duše. Z knihy VII. Rozbitá led. Lež v potřebě. Ze slovanaských písni: ruské: Tomut, Výklad pohádky; maďarská: Hrob v eizině; chorvatská: Svoboda; bulharská: Příčina poschlutí hor. Z písni literáských: Ztracený ovčáček, Sirotek, Klenka, Slavná smrt, Žalost sester.

O B S A H.

	Str.
Ptáček v zimě, I.	7
Milé věci, II.	8
Anděl strážec, II.	—
Bohatství, III.	10
Příchod jara, IV.	11
Zelené placetvo, JV.	—
Rým a souznení	12
Báseň poučná	19
Ballada a romance	23
Den a noc, I.	35
Dan a rok, I.	37
Žito, obilí I.	38
Moucha, hmyz, J.	40
V krámcě	44
Jak rozdílně se kterým koním vede, II.	46
Látká, výrobek, II.	48
Domov, obec, II. (III.)	49
Voda, III.	51
Kovy, III.	53
Uhlí a rašelina IV.	56
Vysvědčení	58
Dlužní úpis	60
Tvoření přídavných jmen vztážných příponou i	63
O magnetech a jich sile	67
Hlemýžď zahradní	69
Hlučňavka bílá	70
Hrách — motýlokvěté	72
Lilák	75
Slované rakonětí	76
František Ladislav Čelakovský	81